

H. N. ANDERSEN OG HANS VIRKE 1914-1920

EN INTRODUKTION

Af

Hans Christian Bjerg

DANMARK UNDER VERDENSKRIGEN 1914-18

UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF ETATSRÅD H. N. ANDERSENS

OPTEGNELSER, BREVE o. a. DOKUMENTER

AF

FRANTZ DAHL KNUD FABRICIUS

H. STEIN

TIDLIGERE UDGIVET AF H. H. THIELES BOGTRYKKERI KØBENHAVN 1926

SOM SÆRTRYK I 30 EKSEMPLAR

Forfattere:

Frantz Dahl

Knud Fabricius

H. Stein

Hans Chr. Bjerg

Redaktion:

Hans Chr. Bjerg

Jens Mortensen

Tilrettelæggelse & Layout:

Erik Ljunggren

John Busch

Titel:

ØK's H. N. Andersen og Danmark under verdenskrigen 1914-18

Øk's Almennyttige Fond ©

Indiakaj 16, 2100 København Ø

1. udgave. 2. oplag 2016

ISBN: 87-90265-71-8

Tryk: Regnbue Tryk

Oplag: 100 stk.

INDHOLD

H. N. Andersen og hans virke 1914-1920 I-XII

Danmark under verdenskrigen 1914-18

I.	Krigens første periode	1
II.	Etatsråd H. N. Andersens mission.....	5
III.	Den neutrale handel og skibsfart. – Den engelske blokade.....	16
IV.	Omkring årsskiftet 1915.....	20
V.	Etatsråd H. N. Andersen's fredsmission.....	24
VI.	Undervandskrig og blokade.....	35
VII.	Tyske fredsønsker.....	43
VIII.	Sommeren og efteråret 1915.....	49
IX.	Handelsoverenskomsterne.....	55
X.	Resultatløse fredsdrøftelser.....	66
XI.	Landbrugseksporten	73
XII.	Tysk fredstilbud af 2.december 1916. Neutrale Fredstilskyndelser.....	85
XIII.	De dansk-engelske aftaler fornyes. Dansk- Engelsk skibsfartsoverenskomst.....	90
XIV.	Den uindskrænkede undervandskrig.....	95
XV.	Amerikas indtræden i krigen.....	106
XVI.	Den engelsk-amerikanske blokade strammes.....	116
XVII.	Foråret 1918.....	124
XVIII.	Den dansk-amerikanske handelsoverenskomst...	130

XIX.	Efterkrigsperiodens vanskeligheder.....	138
XX.	Det sønderjydske spørgsmål.....	144
XXI.	Et efterspil.....	154
XXII.	Fremtidslinien.....	156

FORORD

Da verdenskrigen brød løs i dagene omkring den 1. august 1914, måtte det stå klart for enhver, at Danmark befandt sig i en såre udsat stilling.

Det kongelige budskab, som udsendtes om eftermiddagen den 1. august, betonedes ikke blot nationens vilje til at gennemføre den strenge og til alle sider ensartede neutralitet, der stadig havde været hævdet som vort lands udenrigspolitik, men understregede tillige nødvendigheden af at bibringe udlandet *tillid* til denne vort fædrelands holdning. Det var *dette sidste*, der var det afgørende, og det måtte da være regeringens første og fornemste opgave at styrke og underbygge denne tillid.

I så henseende var Kong Christian X's nære slægtskabsforbindelse med de regerende fyrstehuse i de krigsførende lande af uvurderlig betydning. Da vanskelighederne, efter at man var nået over den første kritiske periode, begyndte at tårne sig op, forhandlede Etatsråd H. N. Andersen som kongens og udenrigsministerens private udsending først med engelske senere også med de andre krigsførende landes statsmænd for at bibringe de krigsførende magter forståelse af, at det var i *fælles interesse*, at Danmark holdtes udenfor krigen.

Fra Etatsråd Andersens hånd foreligger en række optegnelser om hans rejseoplevelser og iagttagelser i krigens år, underbygget af en omfattende brevlig og telegrafisk korrespondance, indberetninger fra erhvervsdelegationer og andre dokumenter. Under hensyn til den historiske værdi, dette materiale har, er efter Kong Christian X's ønske den følgende fremstilling udarbejdet på dette grundlag, idet forfatterne kun har benyttet tidligere trykte, officielle kilder i det omfang, hensynet til fremstillingens sammenhæng og til den verdenshistoriske baggrund har gjort dette påkrævet og naturligt.

København, i december 1926

FRANZ DAHL KNUD FABRICIUS H. STEIN

H. N. ANDERSEN OG HANS VIRKE 1914-1920

EN INTRODUKTION

Af Hans Christian Bjerg

H.N.Andersen

H. N. Andersen (1852-1937) er en af den nyere danske histories store personer, men nok også en af de mest kontroversielle¹. Han stiftede i 1884 i Bangkok selskabet Andersen & Co., der blev grundlaget for etableringen af Østasiatisk Kompagni i 1897. I 1900 blev han etatsråd. En titel han lagde sig fast på, og gerne ville tiltales som. Han undgik derved betegnelsen direktør, på samme tid, som etatsrådstitlen lød af noget officielt og specielt. Efterfølgende blev han normalt omtalt som "Etatsraad Andersen".

H.N.Andersens forretninger blev en succes og gjorde ham til en velstående mand, der tillod ham at interessere sig for og arbejde med forhold - især af politisk og økonomisk karakter - uden for det egentlige forretningsområde. På en måde kan man sige, at hans virke både inden og uden for Ø.K. gik op i en højere enhed, hvor de forskellige interesseområder så at sige støttede hinanden. Men netop denne symbiose er baggrunden for, at vurderingen af H.N.Andersen og hans eftermæle er blevet meget forskellig, og nok mest negativt, må det fastslås.

Det er værd at bemærke, at de her omtalte initiativer, som H.N.Andersen var involveret i uden for Ø.K.s snævre forretningsmæssige virke, som udgangspunkt havde en tæt forbindelse til det danske kongehus, og især til den 18 år yngre Christian, søn af Frederik VIII, der besteg tronen i 1912 som Christian X. H.N.Andersens indgang til kongehuset var den forbindelse han fik til Prins Valdemar, Christian IX.s yngste søn, og hustruen Marie af Orléans under det togt, som krydserkorvetten "Valkyrien" gennemførte i Sydøstasien 1899-1900 med Prins Valdemar som chef².

En anden væsentlig forudsætning for H.N.Andersens virke var hans store internationale netværk. Ud over de forbindelser forretningen naturlig medførte, gav præsentationssejladser af Ø.K.s "Selandia" i 1912, og senere med søsterskibet "Fionia", mange værdifulde kontakter. Skibene vakte opsigt som de første oceangående dieselmotorskibe, og tiltrak i de europæiske lande både kejsere, konger og marineministre, da skibene åbnede for nye flådepolitiske perspektiver. I denne

¹ For en kort oversigt over H.N.Andersens liv og virke kan henvises til Vagn Dybdahls artikel i Dansk Biografisk Leksikon, 3.udg. Første Bind, 1979 om "Hans Niels Andersen" samt Søren Ellemose: "Kompagniet. H.N.Andersens Ø.K. 1884-2007". 2007

² Prins Valdemar (1858-1939), Prinsesse Marie (1865-1909). Parrets søn Prins Axel blev på H.N.Andersens foranledning ansat i Ø.K. og kom efter dennes død til at lede Ø.K. Om Prinsesse Maries forbindelse til Ø.K. se Inge-Lise Klausen: "Marie – en fransk prinsesse i Danmark", 2012.

forbindelse var det f.eks. at H.N.Andersen stiftede bekendtskab både med Kejser Wilhelm II og Winston Churchill³.

Ved H.N.Andersens død i 1937 skrev statsminister Th. Stauning i "Social-Demokraten" om ham, at "han gjorde landet betydelige tjenester, særlig under krigen, og hans navn vil bevares som mindet om en af de betydeligste mænd, der har levet"⁴. I "Arbejderbladet" – organet for Danmarks Kommunistiske Parti - indeholdt nekrologen, som var præget af "en vis modvillig respekt" derimod en passus som: "Han var også en hård mand, og den opvoksende amerikanske kapitalismes frejdige metoder i konkurrencekampen var ham aldeles naturlige. Hensynsløs udryddelse af modgående kræfter, bestikkelse, afpresning. Intet middel var ham fremmed, når det gjaldt at hævde "kompagniets" stilling"⁵. Begge vurderinger var for så vidt forudsigelige.

En række erindringsbøger af pædagogisk tilsnit er blevet udgivet af ham selv og supplerer billedet af H.N.Andersen⁶. De viser en personlighed med ambitioner, vidsyn og vision. Ikke tilfældigt blev hans og Ø.K.s motto gennem årene: "Jorden er ikke større end at den kan omspændes af tanken"!

Derudover er der gennem årene udkommet en række bøger om H.N.Andersen og Ø.K. Bøgerne i denne kategori har stort set været positive stemt over for den forretningsmæssige succes, som Ø.K. har været udtryk for, og over for H.N.Andersens mange gøremål⁷.

Men en række nyere historiske fremstillinger af især politiske situationer, som H.N.Andersen var involveret i, har overvejende været kritiske over for hans virke og rolle i disse sammenhænge, og har i den almindelige vurdering cementeret en negativ opfattelse af ham⁸.

Der er i de senere år arbejdet på en større fremstilling af Ø.K.s historie af Martin Jes Iversen, der forventes at udkomme i 2015.

Det er imidlertid ikke her tanken at gennemgå H.N.Andersens virke som sådan, men som et supplement til den større, forventede fremstilling at fremlægge kildemateriale til de politiske - så at sige storpolitiske - bestræbelser, som han udfoldede under den 1. verdenskrig, eller helt præcist i perioden 1914-1920.

"Danmark under Verdenskrigen" 1926

Fremlæggelsen af dette kildemateriale sker i form af den ikke tidligere offentliggjorte fremstilling "Danmark under Verdenskrigen. Udarbejdet paa Grundlag af Etatsraad Andersen's optegnelser, breve o.a. Dokumenter", København 1926, udarbejdet af Frantz Dahl, Knud Fabricius og H. Stein.

³ Se herom Anders Riis: "Selandia". The World's First Oceangoing Diesel Vessel. 2012.

⁴ Her citeret efter Ole Lange "Jorden er ikke større...., H.N.Andersen, ØK og storpolitikken 1914-37", 1987, s. 15

⁵ Ibid s. 15-16

⁶ F.eks. "Livserindringer", 1918; "Tilbageblik" (1914), 1919; "Udvikling", 1929 og "Fremdrift" (1937).

⁷ F.eks. Aage Heinberg: "H.N.Andersen: Stifteren af Det Østasiatiske Kompagni", 1952

⁸ Her kan f.eks. nævnes Tage Kaarsted: "Storbritannien og Danmark 1914-20", 1973, og Ole Lange: Den hvide elefant. H.N.Andersens eventyr og Ø.K.1853-1914, 1986, og samme: "Jorden er ikke større ..." jfr, note 2.

Fremstillingen, der er på 265 sider, blev i sin tid trykt som manuskript i kun 30 eksemplarer. Ved at være trykt som manuskript var den undtaget de normale pligtafleveringsbestemmelser. Det var naturligvis H.N.Andersen, der stod for omkostningerne ved udarbejdelse og trykning. Trykningen foregik på et trykkeri, som han kunne stole på. Om det har været tanken at søge den offentliggjort på et senere tidspunkt, vides ikke. De 10 af eksemplarerne blev givet til Kong Christian X. Resten forblev i H.N.Andersens og hans families besiddelse.

Baggrunden for udarbejdelsen var fra H.N.Andersens side bl.a. at fastholde de bestræbelser han angiveligt havde udført på vegne af den danske konge ved gennem mæglingstilbud at søge at stoppe den udbrudte krig i 1914-16. Bestræbelser, som blev søgt gennemført på en lang række rejser mellem de krigsførende stormagter. Denne virksomhed var kun delvis kendt i slutningen af krigen, og efter denne blev der fra forskellige side rejst kritik af H.N.Andersens virksomhed, som man følte sig usikker over for med hensyn til hvilket ærinde han havde været ude i. Bl.a. blev det hævdet, at H.N.Andersen havde arbejdet for en separatfred mellem Tyskland og Rusland, hvad de Allierede ikke havde været interesseret i. Fremstillingen kom imidlertid også til at omfatte en række andre væsentlige emner, der var oppe i slutningen af krigen, og umiddelbart efter denne, som f.eks. det sønderjydske spørgsmål.

H.N.Andersen har utvivlsomt følt behov for en samlet redegørelse for dette arbejde, eventuelt til senere brug. Under alle omstændigheder har han været interesseret i at det blev betonet, at han ikke havde virket for en separatfred, som det blev hævdet. I forordet til fremstillingen, der i øvrigt kort redegør for baggrunden for H.N.Andersens virke, hedder det, at "fra Etatsråd Andersen's hånd foreligger en række optegnelser om hans rejseoplevelser og iagttagelser i krigens år, underbygget af en omfattende brevlig og telegrafisk korrespondance, indberetninger fra erhvervsdelegationer og andre dokumenter. Under hensyn til den historiske værdi, dette materiale har, er efter Kong Christian X.s ønske den følgende fremstilling udarbejdet på dette grundlag, idet forfatterne kun har benyttet tidligere trykte, officielle kilder i det omfang, hensynet til fremstillingens sammenhæng og til den verdenshistoriske baggrund har gjort dette påkrævet eller naturligt".

Kongen udlægges altså her som den, der har foreslået, at redegørelsen blev udarbejdet. Et andet interessant forhold, der fremgår af den her gengivne passus, er, at redegørelsens titel ikke kan siges at dække indholdet. Den burde have heddet "Etatsråd Andersen's virke under Verdenskrigen", da det primært er det, den omhandler. Kun indirekte omhandler den Danmarks historie som sådan i denne periode.

De skriftlige kilder, der ligger til grund for udarbejdelsen er først og fremmest de rapporter, som H.N.Andersen løbende afleverede til kongen. Dertil kom så diverse skrivelser og optegnelser. Alt i alt omfatter dette over 850 sider, som H.N.Andersen i 1934 lod trykke i tre eksemplarer (!), og som var utilgængeligt frem til 1947. Titlen er "H.N.Andersen: Fremstilling efter Optegnelser i Krigsperioden" I-III, 1934. Den befinder sig nu i mikrofilm på Det kgl. Bibliotek, hvor materialet frit kan benyttes. Autenticiteten af rapporterne har været draget i tvivl, idet det ikke i flere tilfælde ved sammenligning med kilder i de engelske arkiver har været muligt at kontrollere, at det refererede svarer til det, som fremgår af arkivalierne i henholdsvis London og Berlin. Referater er

subjektive, og derfor er denne observation naturligvis ikke noget egentligt bevis for, at der bevidst skulle være tilføjet eller undladt noget i referaterne i modstrid med de faktiske forhold.

De tre, der står anført som forfattere, var højt respekterede personer, der alene gennem deres navne blåstempler fremstillingen og borger for dens autenticitet. Det er oplagt, at en redegørelse udarbejdet af H.N.Andersen selv ikke ville have den samme kildeværdi, som en, der blev udarbejdet af uvildige forfattere, som vurderede det materiale, som han havde liggende. Det havde først været tanken at engagere de to kendte historikere, professorerne Erik Arup (1876-1951) og Aage Friis (1870-1949) til at udarbejde den ønskede fremstilling. Politisk lå de begge dog langt fra H.N.Andersen, og overvejelserne om netop at lade disse to forfatte redegørelse må ses som et forsøg på at tilføre projektet maximal prestige, uden at man i øvrigt var bekendt med forholdene inden for det historiske studium på Universitetet. Et sådant engagement blev imidlertid frarådet af hans nære medarbejdere. Nu kan man tvivle på, om de nævnte overhovedet ville have påtaget sig denne specielle opgave, men hvis det var blevet en realitet ville det unægtelig være blevet en anden fremstilling end den, der blev resultatet. Dels var de to historie-professorer ikke kendt for at være de bedste venner, dels var der ret sikkert opstået uoverensstemmelser mellem H.N.Andersen og forfatterne, når man kender de her nævnte personligheder.

Vi ved i dag, at det var Redaktør Hendrik Stein (1874-1944), der var hovedforfatter på "Danmark under Verdenskrigen". Udarbejdelsen strakte sig over perioden 1921-25. Stein var uddannet jurist og virkede som redaktør på "Børsen", samtidig med, at han var politik aktiv, dels som konservativt medlem af Frederiksbergs kommunalbestyrelse 1921-33 og dels som medlem af Landstinget 1932-44. Et af Steins emneområder var søfartsstof, og herigennem kom han i kontakt med H.N.Andersen, som han fik et nært forhold til. Dette fremgår bl.a. af efterladt materiale i Steins arkiv i Rigsarkivet. I dette ligger der f.eks. et eksemplar af "Danmark under Verdenskrigen", ligesom det fremgår, at der har været løbende kontakt med H.N.Andersen under Steins udarbejdelsen af manuskriptet. Det var også ham, der frarådede at bede Erik Arup og Aage Friis om at medvirke i projektet⁹. I stedet blev historikeren, Professor Knud Fabricius (1875-1967) og juristen, Professor Frantz Dahl (1869-1937) engageret. De var også anerkendte kapaciteter på deres områder, og var langt mere oplagte i forbindelse med et samarbejde med H.N.Andersen. Frantz Dahl havde inden han blev professor i 1919 været departementschef i Konsejlspræsidiets (statsministeriets) og statsrådssekretær.

Forfattertrioens arbejdsfordeling - med H. Stein som hovedforfatter og Fabricius og Dahl som en slags tilsynsførende - bekræftes af en maskinskreven udgave af fremstillingen i privat eje. Den blev for nogle år siden tilfældigt fundet i en bogkasse af tidligere kontorchef i Ø.K. Jens Mortensen, der venligst har stillet det til rådighed for bearbejdelsen af denne udgave af "Danmark under Verdenskrigen", og som i øvrigt har været behjælpelig under arbejdet med denne. Proveniensen for dette udkast kendes i øvrigt ikke, ud over at den må stamme fra Stein. Et eksemplar befinder sig i dag i Ø.K.s Almennyttige Fonds arkiv.

Af forsiden til dette udkast eller denne kladde fremgår, at de i dette tilføjede blæk- og blyantsbemærkninger stammer fra de to andre medforfattere, Fabricius og Dahl, der altså som

⁹ Se H.Steins privatarkiv, Rigsarkivet, mappen "H.N.Andersen"

afslutning må have gennemgået Steins udkast. Efter fremkomsten af denne kladde har det i forbindelse med nærværende udgivelse været mulig at sammenholde kladden, de i denne tilføjede rettelser og den endelige tekst. En del af bemærkningerne må betragtes som redaktionelle, men tilføjelser eller forslag til udeladelser, der skønnes at have betydning for forståelsen af intentionen bag fremstillingen, er i videst mulig omfang anført i noterne. Kun i meget få tilfælde er der konstateret passager, som hverken er i kladden eller i tilføjelserne, og som må være sat ind i den endelige redaktion. Ingen af disse skønnes dog at have været af indholdsmæssig betydning.

Et ”glemt” manuskript fremdrages 1960

Et eksemplar af ”Danmark under Verdenskrigen” blev placeret i Statsbiblioteket i Århus, hvor det var utilgængeligt indtil 1952. Her blev lederen af Erhvervsarkivet Vagn Dybdahl, senere rigsarkivar, opmærksom på manuskriptet og præsenterede det i to kronikker i ”Aktuelt”: ”En ”glemt” bog om H.N.Andersens virksomhed under 1. verdenskrig”, og ”H.N.Andersen i mæglerens rolle på rejser mellem tre monarker”, henholdsvis den 16. og 18. februar 1960¹⁰.

Siden 1960 er det således været forskningsmæssigt kendt, og manuskriptet vakte efterfølgende flere historikeres interesse. Der blev senere som anført ovenfor fundet et eksemplar i H. Steins arkiv i Rigsarkivet. I dag indgår et eksemplar af manuskriptet i den almindelige bogsamling på Det kgl. Bibliotek, hvorfra det kan hjemlånes.

I 1965 kunne Erik Rasmussen i bd. 13 af Politikens Danmarks Historie referere til H.N.Andersens rejser under 1. verdenskrig¹¹. Her hedder det, at ”I forståelse med kongehuset og med udenrigsministeren forsøgte [H.N.Andersen] sig i foråret 1915 som fredsmægler. Han rejste frem og tilbage mellem de krigsførende landes hovedstæder og forhandlede med fyrsterne og deres ministre, og man drømte om en fredskonference i København. Noget resultat kom der imidlertid ikke ud af bestræbelserne”.

Forskningsmæssig anvendelse af H.N.Andersens fremstilling

I 1960'erne arbejdede historikeren Tage Kaarsted med Påskekrisen 1920, hvori også H.N.Andersen var aktør og kongens nærmeste rådgiver. Fremstillingen om Påskekrisen 1920 forsvarede som disputats 1968. Under arbejdet fik Kaarsted kendskab til det nyopdagede manuskript om H.N.Andersens virke 1914-19. Han konstaterede imidlertid, at der ikke i dette var oplysninger, der kunne anvendes til at belyse H.N.Andersens rolle under Påskekrisen.

Manuskriptet blev derimod anvendt af Kaarsted i det følgende arbejde vedrørende ”Storbritannien og Danmark 1914-20”, der udkom 1973. Det blev også benyttet af Viggo Sjøqvist i hans bog om Erik Scavenius¹², hvor vurderingen af manuskriptet og dets kildeværdi var negativ.

¹⁰ Aktuelt, 16. og 18. februar 1960.

¹¹ Danmarks Historie, Politiken, bd. 13. Velfærdsstaten på vej 1913-1959, 1965 s. 61.

¹² Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius, bd. 1 1877-1920, 1973

Samtidig blev manuskriptet gjort til genstand for en nærmere undersøgelse, som Susanne Krogh Bender i 1970 afleverede på Københavns Universitet som konferensafslønningsopgave. Denne blev senere i lettere omarbejdet form publiceret i tidsskriftet "Historie. Jyske Samlinger" i 1974¹³.

Susanne Krogh Benders artikel blev den første større præsentation af manuskriptet "Danmark under Verdenskrigen", selv om behandlingen her primært koncentrerede sig om redegørelsen for H.N.Andersens fredsforsøg 1914-15. Præsentationen af manuskriptet fik perspektiv ved at kunne relatere til det tyske arkivmateriale, som i kopi befinder sig på Rigsarkivet, her f.eks. indberetningerne fra den tyske gesandt i København. Den tyske modtagelse af H.N.Andersens fredsforsøg kunne derfor uddybes i forbindelse med denne præsentation af manuskriptet.

Omtalen i de tyske arkiver af H.N.Andersens "fredsmission" har allerede været kendt i 1960'erne af tyske forskere, og kan ses omtalt i bøger fra denne periode vedrørende de diplomatiske forhold under 1. verdenskrig, uden dog at dette synes at være fulgt forskningsmæssigt op i Danmark. Dette skete først fra begyndelsen af 1970'erne¹⁴.

Efter indgående studier i engelske arkiver udkom, som tidligere nævnt, Tage Kaarsteds bog om Storbritannien og Danmark 1914-20. I denne blev manuskriptet anvendt og perspektiveret i større sammenhæng for første gang.

H.N.Andersens rejseaktivitet specielt til London havde både et sikkerhedspolitisk og et handelspolitisk formål. Det er først og fremmest det sikkerhedspolitiske som, Kaarsted undersøger, og her er hans konklusion, at man i London ikke på noget tidspunkt troede, at H.N.Andersens fredsmision på den danske konges vegne havde nogen gang på jorden, men at man opretholdt den venlige forbindelse med ham, fordi den skabte løbende kontakt og dialog, ligesom den kunne sende signaler videre til Tyskland. I Danmark blev man gennem H.N.Andersens samtaler i London bekræftet i, at England ikke ville drage Danmark ind i krigen - med mindre Tyskland forsøgte at gøre det.

Winterhagers bog 1984

Den nok ultimative undersøgelse af H.N.Andersens fredsbestræbelser i 1914-15, og i hvilken sammenhæng dele af manuskriptet bringes ind i en større europæisk sammenhæng, kom i 1984 i form af en tysk disputats af Wilhelm Ernst Winterhager med titlen "Mission für den Frieden. Europäische Mächtepolitik und Dänische Friedensvermittlung im Ersten Weltkrieg von August 1914 bis zum Italienischen Kriegseintritt Mai 1915". Fremstillingen er et overvældende værk på 730 sider, og knytter sig til den tyske historiker Wolfgang Steglichs bøger om bestræbelserne for at stoppe verdenskrigen i 1917, der udkom 1964-84. Forsiden af bogen prydes af portrætter af hovedpersonerne i de nævnte bestræbelser med H.N.Andersen centralt placeret. Der var intet sparet for at fremfinde relevante kilder, som er fundet i England, Tyskland, Danmark og Østrig, ligesom

¹³ Susanne Krogh Bender: "H.N.Andersen og de tyske fredsforsøg 1914-15". Historie. Jyske Samlinger, Ny Række XI,1, 1974, ss. 62-104.

¹⁴ Se f.eks. henvisninger til bøger, der udnytter de tyske arkiver med hensyn til dette spørgsmål i S.K.Bender op.cit. s. 64 note 34

amerikansk materiale har kunnet benyttes i kopier. I et bilag i bogen opstilles en sammenlignende liste over de 15 rapporter, som H.N.Andersen afleverede til kongen 1914-19, det tidsrum de dækker, deres datering samt henvisninger til hvor rapporterne findes i "Fremstilling..." fra 1934¹⁵. I et andet bilag findes en liste over de 14 rejser, som blev foretaget specielt september 1914 til maj 1915, med angivelse af rejsemål, hvilke personer, der blev talt med, samt henvisninger til omtalen af rejserne i "Fremstilling ..."¹⁶ Da der tilsyneladende ikke befinder sig mange eksemplarer af Winterhagers bog i Danmark, beror et eksemplar af denne i Ø.K.s Almennyttige Fonds arkiv, til anvendelse for særligt interesserede.

Ingen, der fremover vil beskæftige sig med H.N.Andersens virksomhed og rejser 1914-15 mellem stormagterne vil kunne komme uden om dette mammut-værk. Det fremgår af Winterhagers fremstilling, at der var andre fredsbestræbelser i gang i krigens første år, men at H.N.Andersens afgjort var det mest energiske og mest omfattende. Han sammenligner det med den amerikanske præsident Wilsons i slutningen af krigen¹⁷. Bestræbelserne førte som bekendt ikke til noget, men ifølge de tyske kilder blev "Mission Andersen", som bestræbelserne blev betegnet, taget seriøst. Det er i denne forbindelse tydeligt, at man fra tysk side har søgt at udnytte de kontakter, som H.N.Andersens besøg gav mulighed for.

Fra starten af krigen havde Tysklands problem været den to-fronts-krig, som landet netop blev kastet ud i. Forsøgene for at undgå denne var vel en af årsagerne til, at Tyskland overhovedet valgte krigen i 1914. En følge af dette var, at den tyske regering og mere konkret rigskansleren v. Bethmann Holweg var interesseret i en separatfred med Rusland. Det fremgår da også af "Danmark under Verdenskrigen", at H.N.Andersen ganske tidligt i forløbet af mæglingsrejserne blev præsenteret for, at man fra tysk side var interesseret i en sådan separatfred, og gav tilsagn om med H.N.Andersens medvirken at gå ind i realforhandlinger med russerne omkring dette forslag. En sådan medvirken til en separatfred måtte naturligvis afvises af H.N.Andersen, som meddelte på Christian X.s vegne, at det ikke var muligt for den danske konge at gå ind i dette projekt. Ikke desto mindre blev forslaget om en separatfred med Rusland ved at spøge i samtalerne, og ifølge Winterhager blev H.N.Andersen i dette spørgsmål udnyttet af tyskerne i højere grad end han selv var klar over. I en redegørelse, som den tidligere rigskansler v. Bethmann-Holweg publicerede efter krigen i 1919 om forhandlingerne om fred i 1915¹⁸ søgte denne at understrege, at man via H.N.Andersen havde arbejdet for en separatfred med Rusland. En aktiv medvirken til dette måtte H.N.Andersen naturligvis afvise – af flere forskellige grunde. Af "Danmark under Verdenskrigen" fremgår det da også, at H.N.Andersen fik udvirket, at v. Bethmann-Hollweg udsendte en meddelelse om, at han i denne forbindelse havde fået udtrykt sig forkert.

v. Bethmann-Hollwegs redegørelse kom til at kaste et problematisk lys over H.N.Andersens virksomhed, og understregede for mange usikkerhed med hensyn til, hvad det egentlig var H.N.Andersen havde forhandlet om med stormagterne. Måske kan netop denne sag have været en

¹⁵ Winterhagen op.cit. s. 672

¹⁶ Winterhager, op.cit. s. 673f

¹⁷ Winterhager, anf. Opus. S. 15

¹⁸ Th. von Bethmann-Hollweg: "Das Friedensangebot von 1915". Preussische Jahrbücher 178, 1919 spec. S, 114-116

væsentlig årsag til, at H.N.Andersen valgte at få udarbejdet en samlet redegørelse for sin virksomhed under krigen.

De tyske bestræbelser på at få en separatfred med Rusland var naturligvis et forsøg på at få en kile ind i de Allieredes samarbejde, og afprøve eventuelle svage kræfter i det skrøbelige zardømme. Derfor var tankerne om en separatfred helt uacceptable for England og Frankrig. En mistanke om, at H.N.Andersen aktivt arbejdede for dette forslag, ville gøre ham til *persona non grata* i London. H.N.Andersen hævdede derfor kraftigt, at han hele tiden kun at have arbejdet for *en general fred*.

Winterhager er godt kendt med det danske kildemateriale, såvel det trykte som det utrykte. Efter at have gennemgået H.N.Andersens færden 1914-15 vurderer han - sammenlignet med den danske litteratur om emnet - mindre kritisk de anstrengelser, som blev lagt i "Mission Andersen", og det potentiale, der set ud fra tysk side, lå i kontakterne¹⁹. Hele emnet bliver hos Winterhager så at sige udfoldet i et omfang, som manuskriptet "Danmark under Verdenskrigen" kun giver et begrænset indtryk af. Det kunne være ønskeligt, at der skete en dansk bearbejdning og opfølgning på det enorme materiale, som Winterhager har fremlagt i sin bog.

"Jorden er ikke større..." 1988

Historikeren Ole Lange forsvarede i 1978 sin disputats om finansmanden C.F.Tietgen. Derefter gik han i gang med at undersøge H.N.Andersens virke. Resultatet blev den første videnskabelige undersøgelse af H.N.Andersen. I 1986 udkom "Den hvide elefant. H.N.Andersens eventyr og Ø.K. 1852-1914", og i 1988 udkom "Jorden er ikke større...H.N.Andersen, Ø.K. og storpolitikken 1914-37". I den sidstnævnte bog kunne Ole Lange ud over sine studier i engelske arkiver basere sig på de tidligere undersøgelser af H.N.Andersen i denne periode, f.eks. Bender og Kaarsted, samt på Winterhagers bog.

Lange beskriver med anvendelse af "Danmark under Verdenskrigen" H.N.Andersens fredmission i 1914-15²⁰, men tager tillige fat på de handelspolitiske bestræbelser, som H.N.Andersen også var involveret i resten af krigen²¹. Senest er det her nævnte materiale, hvad angår det handelspolitiske aspekt, blevet benyttet i bogen om Alex. Foss fra 2008²².

"Målet for Andersen" – skriver Lange sammenfattende - "som aktiv medudøver af de danske udenrigspolitiske tiltag 1915-18 var sikring af neutraliteten, opretholdelse af handels- og forsyningslinierne til det danske samfund og – når det var muligt – varetagelse også af Ø.K.s særlige interesser"²³

Det er Langes opfattelse, at H.N.Andersen i fredsmissionen klart overvurderede sin egen rolle og indflydelse, ligesom han under de handels- og søfartsmæssige forhandlinger med Tyskland og især England også mente, at han direkte havde haft held til at påvirke en række af beslutningerne og

¹⁹ Op.cit. s. 61-69.

²⁰ Lange: "Jorden er ikke større ..." ss. 29-79.

²¹ Op.cit. ss. 80-120.

²² Steen Andersen og Kurt Jacobsen: Foss, 2008.

²³ Op.cit. s.- 81.

resultaterne af drøftelserne. Denne selvopfattelse skinner da også igennem i fremstillingen ”Danmark under Verdenskrigen”.

En gennemgang af de væsentlige dokumenter i det engelske Udenrigsministeriums, Foreign Office’s arkiv, der beror i National Archives i Kew, London, der er blevet foretaget i forbindelse med bearbejdningen af ”Danmark under Verdenskrigen”, og udarbejdelsen af denne introduktion, har ikke kunnet påvise en egentlig indflydelse, som H.N.Andersens mange samtaler med den engelske konge og ledende englændere skulle have medført. Derimod kan man sige, at hans indflydelse nok mere lå i til stadighed at benytte muligheden for tilgang til meningsdannere og beslutningstagere at gøre opmærksom på Danmarks problemer og forhold, således at de vedvarende var i fokus for de pågældende – i en sådan grad, at han for flere af disse efterhånden virkede irriterende.

Danmarks problemer under krigen 1914-18

For kort at forstå ”Danmark under Verdenskrigen” som kilde, er det nødvendigt kort at ridse op Danmarks situation op omkring den første verdenskrig 1914-18.

Efter krigen i 1864 mistede Danmark muligheden for at hævde søherredømmet i egne farvande. Det skete bl.a. som følge af tabet af Kiel og områderne ud til Nordsøen, der gjorde det muligt for den nye stormagt Tyskland at komme ”ud til havet” og opbygge en stor flåde. Jylland ville i en eventuelt ny krig med Tyskland hurtigt blive besat – som ved de tidligere dansk-tyske krige – men i modsætning til tidligere var det ikke længere muligt for flåden i en sådan situation at beskytte øerne og dermed resten af riget. Resultatet af denne udvikling var, at Danmark kom til at ligge i en strategisk skygge af Tyskland. De danske stræder blev adgangen til Tysklands nordflanke, der udgjorde et blødt punkt i det tyske forsvar og i den strategi, dette byggede på. I den tyske strategiopfattelse anså man derfor Danmark og dets neutralitet for at udgøre en bekvem beskyttelse af Tysklands nordflanke. Hvis denne geo-strategiske rolle blev kompromitteret, det vil sige, hvis danskerne ikke længere var i stand til at gøre neutraliteten troværdig ville Tyskland blive nødt til at sikre det danske område, således at den manglede forsvarsevne hos danskerne ikke indbød til f.eks. et engelsk angreb på Nord-Tyskland gennem de danske stræder.

Samtidig med disse hårde strategiske kendsgerninger, havde Danmark udviklet en stor eksporthandel især af landbrugsprodukter både til Tyskland og til England. I begge disse lande spillede denne import en betydelig rolle. En handel, der gik over land til Tyskland og via havet til England.

Det var alle disse her nævnte forhold, der løb sammen i 1914, og blev kompromitterende for Danmark. Ved krigsudbruddet i august 1914 forespurgte Tyskland, hvad den danske regering agtede at foretage sig med de danske stræder i forlængelse med den her opstillede problematik. Den danske regering tøvede med at minere, d.v.s. at lukke de danske stræder ved at udlægge miner. Afgørende blev det vistnok, at Christian X. indgik for denne minering og skrev til sin fætter, den engelske konge, for at forklare ham, at mineringen var en strategisk nødvendighed for at undgå at tyskerne lukkede vore farvande, og at der ikke var tale om en manifest beslutning vendt mod

England. Det er ikke blevet fastslået, om H.N.Andersen rådgav den danske konge i denne sag, men det fremgår af de engelske kilder, at han under alle omstændigheder havde et indgående kendskab til beslutningen omkring udlægningen af miner i Store Bælt og i Øresund.

Rusland, Englands allierede, ønskede, at den engelske flåde skulle sendes gennem de danske stræder, angribe Tyskland i dets nordflanke, og derved skabe en ”anden-front”, der kunne aflaste de hårdt pressede russere på østfronten. I 1915 valgte man fra engelsk side den mere realistiske mulighed, der lå i at angribe Tyrkiet ved Dardanellerne, trænge ind i Sortehavet og derfor aflaste russerne ad denne vej.

En forudsætning for, at den danske neutralitet blev troværdig for de krigsførende magter var i høj grad, at Danmark var i stand til at mønstre et seriøst militært forsvar. Dette gjaldt specielt en flådestyrke, der kunne forsvare minefelterne, og derved gøre disse realistiske.

Under hele krigen måtte Danmark leve med den stadige trussel, der lå i om man fra engelsk side besluttede sig for en østersø-kampagne. Dette ville for fuld styrke bringe Danmark ind i krigen.

Så længe englænderne ikke forsøgte at trænge ind i Østersøen, så længe ville tyskerne ikke behøve at sætte sig i besiddelse af danske områder. Truslen om et sådant scenarie hvilede tungt på Danmark under hele krigen. H.N.Andersen benyttede derfor en hver lejlighed i London til at fortælle englænderne, hvor risikabelt en sådan kampagne ville være. Det engelske svar var, at man ikke ønskede at angribe Danmark – så længe tyskerne afholdt sig fra det!

Det andet strategiske problem for Danmark var handelen og skibsfarten. Her søgte landet i høj grad at udnytte sin neutrale stilling, hvad der vedvarende skabte problemer. Begge de krigsførende lande var under krigen fortsat interesseret i at modtage varer fra Danmark, men havde naturligvis svært ved at acceptere, at der blev leveret varer til modstanderen. Samtidig skabtes der gennem krigen til søs, og herunder især den tyske ubådskrig, store problemer for den danske skibsfart, hvad der jo også påvirkede Ø.K.s handel. For at søge at klare disse problemer blev der i flere omgange af udsendte danske delegationer forhandlet om kvote-aftaler med de krigsførende magter. H.N.Andersen havde ofte at gøre med disse handelsdelegationer. Her er alle enige om, at hans store netværk og personlige forbindelser til ministre og højtstående embedsmænd, havde stor betydning for disse delegationers udgangspositioner, uden at der derved kan tales om en styring af disse eller indflydelse på disses forhandlinger.

Alt i alt må det konstateres, at Danmark ikke blev inddraget i krigen. Det skyldes dels landets strategiske position, en række rigtige beslutninger i overensstemmelse med denne kendsgerning, dels en dygtig handelspolitisk balancegang som neutralt land.

”Danmark under Verdenskrigen” som kilde

Fremstillingen ”Danmark under Verdenskrigen” fra 1926 beskriver H.N.Andersens politiske bestræbelser 1914-20. Bestræbelser, som i hovedsagen skete på Christian X.s vegne, uden noget

officielt eller parlamentarisk mandat. En i politisk sammenhæng ejendommelig situation, der gør ham til en ”sfinx i dansk politisk historie”, som Tage Kaarsted betegner H.N.Andersen²⁴.

Den er ikke tvivl om, at krigen kom meget ubelejligt for H.N.Andersen og hans mere og mere omfattende forretninger og rederivirksomhed. Han var irriteret over, at politikerne og diplomaterne og ikke havde været i stands til at håndtere de opståede problemer. Formentlig for at få standset krigen, således at den fredelige og indbringende handel kunne fortsætte, besluttede han i forståelse med Christian X. og udenrigsministeren Erik Scavenius at søge at udnytte kongens dynastiske forbindelser i England, Tyskland og Rusland til at overtale de krigsførende magter og deres regeringer til at mødes og stifte fred. I det hele taget kan man undrer sig over, hvad der drev H.N.Andersen til at kaste sig ud i lange og besværlige rejser, samtaler og udarbejdelsen af memoranda og rapporter.

Nok havde kongerne på dette tidspunkt en vis indflydelse på regeringernes førelse, men den var ikke bestemmende, og selv om regeringerne i de respektive lande blev inddraget, så var dette udgangspunkt fra starten problematisk, hvis der skulle være kommet noget ud af H.N.Andersens fredsmission.

H.N.Andersen havde en urealistisk forestilling om, at hvis blot alle monarkerne mødtes sammen med Christian X. i København, så ville man kunne tale sig frem til en fornuftig fred. Det, der også gjorde denne fredsmission urealistisk var, at H.N.Andersen ikke på noget tidspunkt fremlagde et brugbart mæglingsforslag, der ikke kun byggede på status quo før 1914, men tog hensyn til en løsning af de underliggende konflikter, der havde været med til at udløse krigen.

I fremstillingen beskrives H.N.Andersens mange pendulrejser for at overtale til fred - selvfølgelig ud fra hans egen opfattelse. Man må i øvrigt i denne forbindelse tænke på, at alle de her omhandlede rejser foregik for H.N.Andersens egen regning, og ofte under meget farefulde vilkår.

Selv efter alle realistiske fredsmuligheder var forsvundet i 1916, fortsatte H.N.Andersen sine rejser. Fredsforsøgene var stadig i kufferten som fast rejsegods, men var ikke længere en gangbar salgsvare.

Man har indtrykket af, at H.N.Andersen blev benyttet og måske også misbrugt af de krigsførende magter som budbringer med meddelelser, som man gerne ville have viderebragt til fjenden.

Efter 1915 kastede H.N.Andersen sig over de handelspolitiske forhandlinger og i det hele taget at virke for forståelse af Danmarks situation. Dette arbejde beskrives også nærmere i ”Danmark under Verdenskrigen”.

Ved krigens slutning beskæftigede han sig også med handelsforhandlingerne med USA efter at dette land var indtrådt på de Allieredes side i 1917. Endvidere var han aktiv i forbindelse med forhandlingerne i Versailles i 1919, hvor Sønderjyllands fremtidige relation til Danmark blev diskuteret.

²⁴ Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920, 1968 s. 158

Alt dette behandles i fremstillingen "Danmark under Verdenskrigen", som på mange punkter udgør et interessant og væsentligt supplement til Danmarks historie under den 1. verdenskrig. Det gælder såvel Danmarks strategiske forhold, søfartens udvikling og de handelspolitiske ordninger, som man søgte at redde Danmark gennem krigen med, samt udviklingen af den sønderjyske sag 1919-20. Den gengiver tillige adskillige ellers svært tilgængelige kilder vedrørende verdenskrigen.

Som det fremgår af ovenstående introduktion, gør H.N.Andersens selvovervurdering af egen indflydelse, at fremstillingen ikke kan anvendes som en i alle henseender autentisk og ren primær kilde. Men i sig selv er fremstillingen i denne henseende også en kilde, en kilde til belysning af H.N.Andersens tanker og visioner. En mand, hvis placering og katalysatoriske virkning i nyeste dansk historie, man ikke kan komme uden om.

DANMARK UNDER VERDENSKRIGEN 1914-18

UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF ETATSRÅD H. N. ANDERSENS
OPTEGNELSER, BREVE o. a. DOKUMENTER

AF

FRANTZ DAHL KNUD FABRICIUS

H. STEIN

TIDLIGERE UDGIVET AF H. H. THIELES BOGTRYKKERI KØBENHAVN 1926
SOM SÆRTRYK I 30 EKSEMPLAR

I. KRIGENS FØRSTE PERIODE

Den 31. juli 1914 ved middagstid indløb gennem iltelegram fra Berlin meddelelse om, at den russiske regering havde givet befaling til almindelig mobilisering af hær og flåde, og at Kejser Wilhelm havde svaret med at erklære det tyske rigsområde med undtagelse af Bayern i *krigstilstand*.

De foregående dage havde været præget af en stigende nervøsitet. Tirsdag den 28. juli havde "Hs. kejserlige og kongelige apostoliske Majestæt" Franz Joseph tilstillet "den kongelige serbiske regering en i det franske sprog affattet krigserklæring", og meddelelsen herom havde, endnu før der var løsnet et skud, så at sige sprængt det økonomiske livs sædvanlige rammer. I forudfølelse af det kommende uvejr havde panikken bragt den ene børs efter den anden til at lukke. Samtidig viste varepriserne og diskontonoteringerne sensationelle stigninger. Ikke desto mindre havde man lige til det sidste bevaret håbet om, at det skulle lykkes at lokalisere krisen, og endnu om formiddagen den 31. juli viste telegrammerne udefra en forholdsvis tillidsfuld tone.

Dansk neutralitetserklæring

Efterretningen om den russiske mobilisering og om, at det tyske rige var erklæret i krigstilstand, skar gennem alle forhåbninger og viste som i et lysglimt situationens alvor. At heller ikke Danmark lå udenfor rækkevidden af de begivenheder, som var ved at udfolde sig, måtte stå klart for enhver, og umiddelbart efter modtagelsen af de førnævnte meddelelser fra Berlin, trådte regeringens medlemmer sammen for at drøfte situationen. I et påfølgende statsråd besluttedes det foreløbig at indkalde 2.700 værnepligtige til Københavns søbefæstning og til bemanning af en del af de skibe og torpedobåde, der i øjeblikket var under kommando. Samtidig udsendtes erklæring om, at Danmark under den mellem Østrig og Serbien udbrudte krig agtede at hævde den *absolutte neutralitet*.

Lørdag den 1. august var fra den tidlige morgen præget af en nervøs og alvorsfuld stemning, der, efterhånden som dagen skred, voksede time for time, og ingen kunne jo heller vide, hvad det næste øjeblik ville bringe. Så indløb meddelelsen om Tysklands *krigserklæring* til Rusland: Lavinen var begyndt at glide, og man ventede endog, at inden 24 timer ville også Frankrig være revet med. Øjeblikkets alvor understregedes yderligere ved, at den radikale regering – hvis principielle synspunkter overfor forsvarsspørgsmålet var velkendte - havde indkaldt den sjællandske og jyskfynske sikringsstyrke, i alt ca. 18,000 mand udover det forud indkaldte mandskab. Hen på eftermiddagen udsendtes følgende

KONGELIGE BUDSKAB

Under de alvorlige forhold, som er fremkomne for vort fædreland ved de sidste dages skæbnesvangre begivenheder, føler Vi trang til at udtale følgende overfor Vort folk.

Ingensinde påkaldtes stærkere end nu ansvarsfølelsen både hos den enkelte og hos nationen i dens helhed.

Vort land står i venligt forhold til alle nationer. Vi tør nære tryk forventning om, at den strenge og til alle sider ensartede neutralitet, som altid har været hævdet som vort lands udenrigspolitik, og som også nu uvægerligt vil blive fulgt, vil blive agtet af alle.

Men når dette er regeringens og alle ansvarlige og besindige mænds fælles opfattelse, så må vi også stole på, at ingen ved utidig stemningsytring, ved ubesindig demonstration eller på lignende vis gør brud på den værdighed og ro, der er så afgørende for at skabe tillid til vort fædrelands holdning. Enhver har nu sit ansvar og sin pligt. Vi føler os overbeviste om, at stundens alvor vil præge alle danske mænds og kvinders handlinger.

Gud bevare vort Fædreland.

Christian R./Zahle.

Klokken 6 samme aften trådte begge Rigsdagens ting sammen, og under enig tilslutning til de af konseilspræsidenten tolkede neutralitetsforsikringer og til de allerede trufne regeringsforanstaltninger vedtoges de første af de ekstraordinære love, som den europæiske krig skulle føre med sig.

I de følgende dage udviklede begivenhederne sig med rivende hast: Søndag den 2. august besatte tyske tropper Luxemburg, om mandagen fulgte det tyske ultimatum til Belgien. Dagen efter – den 4. august – erklærede Tyskland Frankrig krig, og samme aften forlangte den engelske gesandt i Berlin sit pas, idet han samtidig meddelte, at England stillede sig ved Frankrigs og Ruslands side.

Under denne udvikling af begivenhederne befandt Danmark sig som følge af sin geografiske beliggenhed i en såre udsat stilling. Overfor den store nabo mod syd var det utvivlsomt en fordel, at den siddende regering – ministeriet Zahle – opfattedes som venligsindet og i alle tilfælde i kraft af hele sin principielle stilling ikke med skygge af ret ville kunne mistænkes for chauvinistiske tilbøjeligheder. At regeringen trods sine velkendte synspunkter uden tøven havde truffet de fornødne foranstaltninger til hævvelse af landets ligelige neutralitet, understregede nationens vilje til at holde sig udenfor det kommende opgør. Men der kunne jo ske det uberegnelige, og allerede den 5. august stilledes regeringen overfor en afgørelse, hvor et svigtende skøn kunne blive af skæbnesvanger betydning for landet.

Minespærringen

Den nævnte dag indløb fra Berlin en forespørgsel om, hvorvidt den danske regering agtede at *spærre bælterne*. Det måtte stå klart, at et benægtende svar ville bevirke, at Tyskland selv ville foretage mineudlægninger i Store Bælt og rimeligvis efter en betydelig større målestok. På den anden side ville en spærring være i strid med de hidtil gængse forestillinger om det folkeretligt forsvarlige. Under disse omstændigheder måtte man nøje veje de modstridende hensyn, derunder også de videre følger, det kunne få, hvis Danmark ved en vaklende holdning pådrog sig Tysklands

mishag. Om resultatet af de stedfundne overvejelser udsendtes efter statsrådsmødet den 5. august om eftermiddagen følgende meddelelse:

" Regeringen har besluttet, at der udstedes neutralitetserklæring i anledning af krigen mellem Tyskland og England. Ligesom der er udlagt minespærringer i det danske løb i Sundet, er det for så vidt muligt at undgå, at krigsoperationer udstrækkes til danske farvande, og for at kunne opretholde forbindelsen mellem de danske landsdele, besluttet, at der udlægges minespærringer i Store Bælt samt i det danske løb i Lille Bælt".¹

Man kan ikke være blind for, at afgørelsen i hint øjeblik krævede et ikke ringe *handlingens mod*, fordi man ikke på forhånd kunne vide hvorledes mineudlægningen ville blive optaget fra Ententemagternes side. I høj grad bestemmende for den afgørelse, der blev truffet, var Kongen's holdning og tilliden til, at han gennem sine slægtskabsforbindelser ville være i stand til at bibringe London og Petrograd forståelsen af, at netop denne løsning tjente alle parter's interesser.

Den økonomiske udvikling

Det første indtryk af de optrækkende begivenheder var overvældende. Frygten for det uberegnelige og uoverskuelige, der var i anmarch, havde straks, da krigsfaren tonede frem, drevet publikum til bankerne for at hæve penge, og folk havde belejret Nationalbankens skranker for at få deres sedler vekslet til guld. Imidlertid var der omgående blevet sat en stopper for panikken, idet Rigsdagen allerede om aftenen den 1. august havde vedtaget et forslag, der bemyndigede handelsministeren til at begrænse det ugentlige udtræk på kontrabøger og bankkonti til 300 kroner, samtidig med at et andet hastigt gennemført lovforslag suspenderede Nationalbankens guldindløsningspligt. Den 3. august måtte Københavns Fondsbørs – der i modsætning til de fleste andre europæiske børser til det sidste havde bevaret en påskønnelsesværdig ro – slutte op i de lukkede børsers række for at standse den panik, som nu begyndte at rejse hovedet. Et par uger senere fulgte under 20. august moratoriet overfor udlandet, en foranstaltning, der bl.a. var nødvendiggjort ved de betydelige blankokreditter, som danske firmaer i den forudgående periode havde opnået hos udenlandske finanshuse.

Ved krigens udbrud lammedes skibsfarten komplet. Eksporten af landbrugsartikler til England måtte indstilles, og man imødeså den fuldstændige afbrydelse af al handelsforbindelse med udlandet. Priserne på de forholdsvis knappe beholdninger af vigtige livsfornødenheder blev drevet voldsomt i vejret, idet frygten for afspærring bragte publikum til ganske kritikløst at forsyne sig langt udover dets behov. For i videst mulig omfang at sikre landet beholdninger, udstedtes forbud mod udførsel af en lang række varer, som under de foreliggende omstændigheder måtte forbeholdes landets eget behov, og den 7. august vedtog rigsdagen² loven om regulering af prisen for

¹ Her er strøget: "Man kan uden overdrivelse sige, at Danmarks skæbne afhang af den afgørelse, der hin dag blev truffen og at den overhængende fare lå i ikke at efterkomme opfordringen fra Berlin. Forholdenes videre forløb retfærdiggjorde fuldt ud den tagne beslutning". (Kladde s. 5).

² "Den sidenhen så stærkt debatterede lov", strøget, Kladde s. 6

levnedsmidler og varer m.m. I henhold til denne lov lagde staten kort efter beslag på alle i København og de tilstødende hovedstadskommuner tilstedevarende beholdninger af hvede.

Udadtil udviklede begivenhederne sig vedblivende i hastigt tempo, men da ingen af de krigsførende parter i øjeblikket viste tilbøjelighed til at forulempe Danmark, åndede man atter friere, og lidt efter lidt begyndte man at indrette sig efter de nye forhold. I første række gjaldt det om at få skibsfarten i gang og at betrygge på den ene side tilførslerne af korn, foderstoffer, kul etc., på den anden side eksporten af landbrugsprodukter til England. Det var ganske vist lykkedes Det Forenede Dampskibs-Selskab efter forhandlinger dels med mandskabet og dels med erhvervsorganisationerne at få eksporten til England genoptaget, men situationen skærpedes fra dag til dag, efterhånden som de krigsførende magter spredte deres minefelter udover de omliggende farvande, og risikoen understregedes meget stærkt, da Det Forenede Dampskibs-Selskabs tvende dampere ”Maryland” og ”Chr. Broberg” den 21. og 22. August gik til bunds i Nordsøen efter at være stødt på miner. Hele det danske produktionssystem byggede jo i udstrakt grad på en vekselvirkning med udlandet, og skibsfartens opretholdelse var derfor et spørgsmål af vital interesse. I begyndelsen af september bekendtgjorde indenrigsministeriet, at det indtil videre på nærmere angivne betingelser ville påtage sig krigsrisikoen for vare- og foderstofladninger, der på neutrale dampskibe tilførtes landet fra oversøiske pladser. Dette var imidlertid i følge sagens natur kun at betragte som utilstrækkelig nødhjælp, og en henvendelse fra Dansk Dampskibsrederiforening til Handelsministeriet gav da også anledning til nedsættelse af et udvalg til udarbejdelse af et lovforslag om *krigsforsikring af danske skibe*, og under 10. september emaneredes en lov, hvorefter staten i forening med forskellige forsikringsselskaber etablerede et gensidigt forsikringsinstitut, der skulle løse den højst påtrængende opgave. Et par uger senere oprettedes på lignende måde et institut til *forsikring af varer*, der forsendtes med danske skibe.

Lidt efter lidt lykkedes det da at bringe eksporten i regelmæssig gænge og at overvinde hindringerne for vore tilførsler. Den engelske regering hævdede de ved krigens udbrud udstedte forbud mod udførsel af kul, dog at der indtil videre måtte deponeres det tredobbelte af ladningens værdi som sikkerhed for, at den ikke blev ført til fjendtlig havn. Også tilførslerne af korn og foderstoffer lykkedes det at få i gang. I det hele taget desavouerede udviklingen ganske den opfattelse, man havde hildet sig i, at det mangfoldige og fint samstemte net af økonomiske interesser, der var bygget op gennem de sidste årtier ville gøre en storkrig udover et ganske kort spand af tid til en umulighed, fordi den meget hurtigt ville føre til et almindeligt økonomisk sammenbrud. Man oplevede nu, at det økonomiske liv *ganske omvendt* på forbavsende måde tilpassede sig efter de nye forhold. Eksporten både mod vest og syd foregik til lønnende priser, og skibsfarten begyndte at lukrere ved forholdene. Men samtidig med at krigen skærpedes, og der så at sige daglig rejste sig nye vanskeligheder, der skulle overvindes, viste det sig tillige, hvor uhyre en takt og agtpågivenhed der måtte udvises fra dansk side for at hævde landets fri og neutrale stilling. En tilfældighed kunne blive skæbnesvanger: Et fjendtligt forhold til Tyskland ville bringe Danmarks 1000-årige eksistens i fare. Et brud med England ville betyde handelsflådens forlis, udenrigshandelens ødelæggelse og økonomisk ruin.

II. ETATSRÅD H. N. ANDERSENS MISSION

At man var kommen lykkeligt ud over krigens første fase, betød da ingenlunde, at der for Danmarks vedkommende var fred og ingen fare. *Den økonomiske Krig* – den gensidige afspærring – var en faktor, hvis betydning dag for dag trådte stærkere frem, og medens begge de krigsførende magtgrupper hver for sig ønskede i videste omfang at sikre sig selv tilførsler af allehånde livsfornødenheder, så de med uvilje på alle tilsvarende tilførsler til modparten. Dette måtte nødvendigvis bringe et land som Danmark – der i fredstid havde været leverandør til både England og Tyskland, og hvis økonomi i vid udstrækning var baseret på denne eksportproduktion af levnedsmidler o.lg. – i en uhyre vanskelig stilling, og man måtte tilmed regne med, at vanskelighederne ville vokse, jo længere krigen trak i langdrag.

Mineudlægningen i Store Bælt havde, som man måtte være forberedt på, vakt opmærksomhed indenfor den engelske offentlighed, og der hengik ikke mange uger efter krigens udbrud, førend de i og for sig ganske legitime sendinger af kvæg og navnlig heste syd på begyndte at give anledning til kommentarer både i den franske og engelske presse, skønt disse sendinger – selv om de stimuleredes i omfang af de tyske opkøberes pristilbud – ligesom eksporten af smør og flæsk til England betegnede en fortsættelse af den gennem årtier indarbejdede handelsforbindelse. Både i minelægningen og i eksporten syd på (hesteeksporten standedes forøvrigt ved regeringens indgriben) var man tilbøjelig til at se en begunstiggelse af Tyskland, men en sådan opfattelse kunne blive skæbnesvanger for Danmark, hvis den fik lov at fæstne sig.

Omkring den 1. september blev spørgsmålet om *den neutrale handel* genstand for en interpellation i det engelske underhus, hvor Mr. Asquith dog i bestemte udtryk fastslog, at den engelske regering stillede sig på Pariser-deklarationens grund. I tilslutning hertil skrev "The Economist" bl. a.:

"Hvis vi f. eks. ville forsøge at lægge sten i vejen for De Forenede Staters handel med Skandinavien eller Nederlandene, ville Amerika vende sig imod os, og vi ville udsætte os for kommercielle represalier, som let kunne bringe Lancashire's vævestole til at stå stille. – Og ville vi forsøge at tvinge neutrale lande til kun at handle med os og med vore allierede, så ville vi meget hurtigt drive dem lige i armene på Tyskland".

"Economist" erklærede i denne forbindelse, at det ikke tiltroede regeringen en sådan kortsynethed, men samtidig måtte bladet erkende, at det rigtignok i pressen havde set "Indlæg, som tyder på, at mænd med indflydelse virkelig søger at påvirke autoriteterne i den retning".

Fra dansk side var man fuldt opmærksom på sagen, der allerede imod august måneds slutning var genstand for en række overvejelser. Den 26. august henvendte Udenrigsminister Scavenius sig til

Det Østasiatiske Kompagni's øverste chef, Etatsråd H. N. Andersen, der i en årrække havde haft nær tilknytning til kongehuset og ved adskillige lejligheder havde stille sin indsigt og sine erfaringer til rådighed for de skiftende regeringer. I kraft af sit kendskab til internationale forhold og sine udenlandske forbindelser³ sad Etatsråd Andersen inde med ganske særegne betingelser for at vurdere situationen, og det var da ikke et blot og bart tilfælde, at Udenrigsminister Scvenius henvendte sig netop til Etatsråd Andersen for at drøfte de foreliggende spørgsmål med ham.

Under de derpå følgende overvejelser, i hvilke også kongen inddroges, viste der sig fuld enighed om betydningen af at bibringe England overbevisning om Danmarks absolute loyalitet og forståelse af, at de trufne foranstaltninger tjente Englands interesser i ikke mindre grad end Tysklands. Garderede mineudlægningen til en vis grad Tysklands Østersøkyst mod et fremstød af den engelske flåde, var det på den anden side en utvivlsom fordel for England, at Danmark hævdede stillingen, selv om det kun var af navn, som Sundets og bæltens vogter. Intet kunne i virkeligheden være England - og de øvrige ententemagter - mere ubehageligt end, om Tyskland overtog denne rolle og gennem en besættelse og befæstelse af de danske kyster heroppe skabte ny Dardaneller⁴. En nøgtern erkendelse af de faktiske forhold måtte vise, at England i en given situation ville være ude af stand til at afværge dette, idet tyske stridskræfter i løbet af få timer ville kunne bringe selve den danske hovedstad indenfor rækkevidde af de tyske kanoner og overvælde den både fra søen og fra luften, uden at den engelske flåde ville være i stand til at yde hjælp og undsættelse. Men ud fra en sådan erkendelse måtte det være også i Englands interesse, at Danmark, *uden at dets neutrale holdning blev mistænkeliggjort*, bevarede den fornødne bevægelsesfrihed til at hævde sin suverænitet.

Af samtalen med udenrigsministeren og efter direkte aftale med denne tog etatsråd Andersen anledning til i et brev til Earl Grey⁵ - den tidligere vicekonge i Canada, til hvem han stod i nært personligt venskabsforhold - at omtale Danmarks vanskelige politiske stilling og de synspunkter, som havde været bestemmende for den danske regerings holdning og handlemåde. Han søgte ved samme lejlighed at slå de rygter ned, der cirkulerede i den engelske presse, om at Danmark ikke skulle bevare sin nneutrale holdning på det økonomiske område, men på angribelig vis skulle have øget sin eksport af levnedsmidler og kvæg til Tyskland.

Imidlertid kunne dette i følge sagens natur kun være et rent indledende skridt, og den rejste

³ Den oprindelige formulering lød: I kraft af sit nøje kendskab til internationale forhold og sine fremragende udenlandske forbindelser. Kladde s. 10.

⁴ Der hentydes her til det angreb på Dardanellerne ved indsejlingen til Sortehavet, som De Allierede foretog i 1915, som et alternativ til at skabe en anden-front i Østersøen. En operation, som ville kræve, at den engelske flåde slog sig gennem de danske stræder.

⁵ Earl Grey, fætter til den engelske udenrigsminister 1905-1916. Sir Edward Grey (1862-1933)

drøftelse fortsattes da også i de følgende dage i samtaler mellem kongen, udenrigsministeren⁶ og Etatsråd Andersen.

Spørgsmålet var, hvorledes man bedst skulle gribe sagen an overfor England. Den sædvanlige vej gennem den danske Gesandt, Kammerherre H. Grevenkop-Castenskiold⁷ fandtes i det foreliggende tilfælde ikke tilstrækkelig virkningsfuld, og den uddvej, der da umiddelbart meldte sig, var at sende en overordentlig gesandt til London. Tanken herom forlod man imidlertid meget hurtigt, fordi en sådan sendelse ikke ville kunne undgå at vække en lidet ønskelig opmærksomhed, navnlig i Berlin, og i stedet anmodede man da etatsråd Andersen om under *rent private former* – som kongens og udenrigsministerens private repræsentant – at påtage sig den særlige mission.

I mellemtiden havde Earl Grey under 3. september besvaret Etatsråd Andersens henvendelse med et brev, hvori det bl.a. hedder:

"I received your letter of August 28th which was delivered to me yesterday by Mr. Mygdal⁸. I went straight to the Foreign Office and handed it to Sir Edward Grey⁹, who read it carefully. He said that I might tell you privately that he thoroughly understood and sympathised with the position of Denmark. He quite understands how important it is that Denmark should do nothing which would bring upon her the enmity of Germany.

I am very glad to receive your assurance that Denmark is sending very limited food exports to Germany, and is continuing her export of agricultural commodities to England in spite of the mines in the North Sea. Sir Edward Grey wishes you to understand that none of these mines have been places there by us. Everyone of them has been laid by Germany."

Den 11. september rejste etatsråd H. N. Andersen derefter til London om bord i motorskibet "Malakka", der af hensyn til minefaren lagde vejen nord om Skotland. Etatsråd Andersen

⁶ Erik Scavenius (1877-1962). Blev ansat i udenrigstjenesten 1901. Udenrigsminister i C.Th. Zahles 1. ministerium 1909-10, og igen udenrigsminister i Zahles 2. ministerium 1913-20.

⁷ Henrik Grevenkop-Castenskiold (1862-1921), gesandt i London under krigen

⁸ Johannes Madsen-Mygdal, leder af Ø.K.s London-kontor.

⁹ Sir Edward Grey (1862-1933), Eng. Statsmand, Udenrigsminister 1905-1916. Viscount 1916.

medbragte forskellige introduktionsskrivelser og medførte navnlig brev fra Kong Christian til Kong George af England¹⁰.

Indledende forhandlinger

Etatsråd Andersens mål var at komme på en så fortrolig fod med den engelske regerings medlemmer, som han delvis kendte i forvejen, at *en tvangfri udveksling af meninger* kunne ske, og i så henseende fandt han utrættelig bistand hos Earl Grey. Allerede dagen efter sin ankomst – opholdet i London varede fra den 16. til den 21. september – kom Etatsråd Andersen i forbindelse med udenrigsministeren, Sir Edward Grey, overfor hvem han straks betonedede henvendelsens uofficielle karakter. I et brev af samme dato skriver Earl Grey til H. N. Andersen, at han har gjort et gunstigt indtryk på fætteren, og tilføjer, at det er ham en tilfredsstillende at medvirke til at "switch you two men, for both of whom I have the highest regard, together." Efter den indledende forhandling med den engelske udenrigsminister resumerede Etatsråd Andersen sit indtryk i følgende telegram til udenrigsministeriet i København:

"England forstår Danmarks vanskelige stilling og vil intet foretage, der kan vanskeliggøre den. England forstår og billiger Danmarks holdning."

Foruden med Sir Edward Grey førte Etatsråd Andersen de følgende dage en række samtaler med Marineminister Winston Churchill, med Mr. Runciman, President of the Board of Trade, og med øverste Sea-Lord Prins Louis af Battenberg. Gennem de skiftende samtaler påpegede Etatsråd Andersen Danmarks udsatte stilling ved dets nære naboskab til Tyskland og de alvorlige følger, der kunne opstå ved, at Danmark på en eller anden måde pådrog sig Tysklands mishag, eller ved at England foretog flådedemonstrationer i danske farvande, under hvilke forhold det kunne blive en meget vanskelig opgave for den danske regering at hindre en tysk krænkelse af Danmarks neutralitet. Fra engelsk side erkendte man fuldtud vægten af den givne fremstilling og tiltrådte ganske de synspunkter, som havde været ledende for den danske regering i spørgsmålet om mineudlægningen. Såvel Sir Edward Grey som Mr. Winston Churchill erkendte endvidere, at der kunne indtræffe situationer, hvor man i tillid til Danmarks loyalitet måtte forsone sig med, at Danmark foretog yderligere skridt i samme retning, for eksempel en befæstelse af Sprogø, idet man dog ventede, at Danmark ikke ville give efter for tyske henvendelser, uden når det var tydeligt udsat for represalier i vægringstilfælde¹¹. Ligeledes erkendte man, at det var i Englands interesse såvidt

¹⁰ Denne sætning er ændret fra kladdens (kladde s. 12) formulering: "Etatsråd Andersen medbragte brev fra Kong Christian til Kong Georg af England, endvidere introduktionsskrivelse til den engelske regering, og genparter af de med Tyskland angående mineudlægningen udvekslede telegrammer".

¹¹ Bisætningen blev sat ind i kladden, og overført til hovedteksten. Kladde s. 13.

muligt ikke ved uovervejede eller upåkrævede flådebevægelser og lignende at bringe Danmark i en kritisk situation. Under hensyn hertil blev forskellige medlemmer af admiralitetet tilkaldt til konference, og Mr. Winston Churchill erklærede, at for så vidt intet uforudset indtraf, ville en engelsk flåde ikke for nærværende blive sendt ned gennem Kattegat. For at undgå mistydninger fra tysk side med deraf muligt følgende præventive forholdsregler, besluttedes det endvidere blandt andet at tage en ordre til den engelske marineattaché i Stockholm om at tiltræde legationen i København tilbage¹².

Inden sin afrejse fra London den 21. september kunne Etatsråd Andersen da sammenfatte resultatet af sine forhandlinger i følgende telegram til Udenrigsminister Scavenius:

"Den britiske flåde tænker ikke gå mod Østersøen foreløbig. Otherwise negotiations finished to-day with excellent result".

Også i en anden henseende havde Etatsråd H. N. Andersens besøg givet anledning til vigtige meningsudvekslinger mellem ham og medlemmer af den engelske regering. Da han havde påpeget, at den nuværende krig havde sit udspring i 1864 og i den holdning, som England og dets allierede den gang havde indtaget overfor Danmarks ulykke, stillede Sir Edward Grey ham i udsigt, at også dette spørgsmål toges op, og at Danmark fik sine tabte provinser tilbage med Nord-Østersøkanalen og dens nærmeste grænseland som en neutral zone. Etatsråd Andersen svarede med at gøre opmærksom på den nationale fare, dette senere, når Tyskland igen kom til kræfter, ville kunne skabe for Danmark, og mente, at Danmark stod sig bedst ved alene at få det danske Sønderjylland tilbage¹³.

For anden gang i løbet af de første krigsmåneder havde man da fundet en lykkelig vej ud af en vanskelig situation, og begge gange væsentlig som følge af kongens medvirken. Som den danske konges udsending havde Etatsråd Andersen fundet alle døre åbne, og ubunden af alle officielle former havde han bragt forhandlingerne med den engelske regerings medlemmer ind i et lykkeligt spor. Der var skabt et gensidigt tillidsforhold af en karakter, som aldrig ville kunne være tilvejebragt ad anden vej. Det var lykkedes at bringe England til at se på Danmarks stilling under synspunktet af et *interessesfællesskab* som en gavnlig modvægt mod alle ensidige militære og maritime betragninger. Og man havde ikke blot truffet visse aftaler for øjeblikket, men fastlagt en linie og aftalt en slags *modus vivendi*, hvorved der etableredes *en varig føling* mellem de to lande med Earl Grey og Etatsråd Andersen som mellemænd.

¹² I manuskriptet henvises her til et fortroligt memorandum af 18. oktober 1914 fra Etatsråd Andersen.

¹³ Hele dette afsnit er tilføjet i kladden og indgået i teksten. Formentlig formuleret af K. Fabricius.

Efterhånden som man lærte at tilpasse sig efter de forandrede forhold, afløstes som allerede omtalt den første forskækkelse af en tryggere stemning, der syntes så temmelig uanfægtet af den kendsgerning, at krigen lige til dens afslutning – der syntes langt borte – ville være en fortsat fare for Danmark. Samtidig voldte *krigskontrabande- og forsynings-spørgsmålet* fortsatte vanskeligheder og forviklinger, og den britiske regerings proklamationer lagde de neutrale landes legitime handel og skibsfart talrige hindringer i vejen. De instrukser, der udsendtes til den engelske flåde, blev selvfølgelig også bragt til anvendelse overfor danske skibe, som både med og uden grund indbragtes til engelske havne, hvad der forårsagede lange ophold og betydelige ulemper.

Også den direkte krigsrisiko voksede bogstavelig fra dag til dag. I begyndelsen af oktober udlagdes således fra engelsk side nye minefelter i Nordsøen, og det engelske marineministerium gjorde i den derom udfærdigede bekendtgørelse opmærksom på, at sejladsen trods de angivne farezoner ikke kunne anses sikker i nogen del af Nordsøens sydlige farvande. På anden vis fik man en ubehagelig mindelse om krigens nærhed, da en engelsk undervandsbåd den 19. oktober ved Sjællands kyst affyrede torpedoer mod den danske undervandsbåd "Havmanden".

I den engelske presse fremkom vedblivende antydninger om, at de skandinaviske lande optrådte som leverandører til Tyskland. Den britiske regering tog ganske vist anledning til i en erklæring omkring 20. oktober at tage afstand fra disse presseudtalelser som "repræsenterende uafhængige og ikke-officielle synspunkter", men helt ligegyldig kunne den stemning, som således rejstes mod de neutrale lande, ikke være, og man måtte jo også i nogen grad regne med de vanskeligheder, den særlige krigspsykose kunne berede, efterhånden som krigen trak i langdrag. Fra dansk side lagde man den størst mulige vægt på også i sine handelsrelationer at bevare en ligelig og loyal neutralitet, og som et enkelt udtryk herfor vedtog "De samvirkende danske andelsslagterier" den 20. oktober enstemmig følgende resolution:

"I tilslutning til den af vort land indtagne strengt neutrale stilling overfor de krigsførende magter udtaler delegeretmødet, at de danske andelsslagterier med hensyn til afsætning af deres flæskeproduktion bør stille sig absolut på det standpunkt, at de forskellige kvaliteter afsættes på de pladser, dels i udlandet, dels her hjemme, som tilfældet var før krigens udbrud"

Etatsråd Andersens 2. rejse

Under hensyn til de berørte forskelligartede forhold og samtidig med henblik på de ulemper og afbræk, som de engelske kontrolbestemmelser beredte den danske skibsfart og handel, samt for om muligt at opnå dispensationer fra de for den danske industri generende forbud mod udførsel af råvarer til Danmark tiltrådte Etatsråd H. N. Andersen sidst i oktober en ny rejse til London. Rejsen foretoges denne gang med motorskibet "Jutlandia" og gik ligesom sidste gang, af hensyn til minefaren, nord om Skotland.

Under Etatsråd Andersens besøg i London, der denne gang varede fra den 28. oktober til en uges tid ind i november, bekræftedes de oprindelige aftaler i drøftelser med Sir Edward Grey og Winston Churchill, og Admiral, Lord John Fisher, der i mellemtiden havde afløst Prins Louis af Battenberg

som Første Sea-Lord, fik allerede under de første forhandlinger anmodning om at give flåden instruktioner om lempelse i behandlingen og visitationen af danske skibe. Trediedagen efter sin ankomst kunne Etatsråd Andersen i et telegram til Udenrigsminister Scavenius konstatere den engelske regerings uforandrede holdning, derunder specielt også m.h.t. spørgsmålet om flådefremstød mod Østersøen:

London, 31. oktober 1914

"Britisk regering ikke forandret syn på Danmarks politiske holdning. Britisk regering er stadig lige energisk for krigens fortsættelse. Hensigten med fremstød af britiske undervandsbåde er at forstærke russisk flåde. Britiske undervandsbådes fremstød mod Østersøen er retorsion¹⁴ overfor tyske undervandsbådes foretagender, men betyder ikke en ændret holdning fra Englands side m.h.t. en indtrængen i Østersøen af engelsk flåde. Have best hopes to arrange other questions including ships as we wish".

De i slutningen af dette telegram udtalte forventninger retfærdiggjordes gennem de følgende forhandlinger, i hvilke også premierministeren Mr. Asquith blev inddraget, da man frygtede for, at Mr. Wiston Churchill i påkommende tilælde dog skulle fristes til at handle efter øjeblikkets indskydelser, uden fornøden hensyntagen til de trufne aftaler¹⁵. Ved en lunch den 5. november hos Udenrigsminister Sir Edward Grey blev Etatsråd Andersen nemlig ført sammen med Mr. Asquith, og ved denne lejlighed, hvor tillige handelsministeren Mr. Runciman og Earl Grey var til stede, opnåedes enighed om den fremgangsmåde, der skulle bringes til anvendelse overfor dansk handel og skibsfart under den *selvfølgelige forudsætning*, at danske handlende ikke forsynede Englands fjender med kontrabandeverer, og at danske skibe ikke, direkte eller indirekte, befordrede sådanne til centralmagterne. I fortsættelse af disse forhandlinger opnåedes der i de følgende dage forskelligartede dispensationer fra forbundet mod udførsel af varer til neutrale lande, mod at hverken de pågældende råvarer eller de deraf fremstillede produkter tilførtes Englands fjender.

Også denne gang faldt altså de fra dansk side fremsatte synspunkter og henstillinger lydhørt øre og velvilig forståelse hos de engelske statsmænd, som – skønt de i forvejen var overordentlig optagne – ofrede de fremdragne spørgsmål al den opmærksomhed, de havde krav på. Som et vidnesbyrd om den gode vilje i så henseende anfører Earl Grey i et brev af 2. november, at den forudgående lørdag (da udenrigsministeren havde stillet sig til disposition for Etatsråd Andersen) måske havde været "den travleste dag" i Sir Edward Grey's officielle liv. "The calls upon his time, which arose out of the Turkish crises prevented him, I believe for the first time in his life, of having a bath, either in the morning when he dressed or, before dinner."

¹⁴ Gengæld.

¹⁵ Denne bisætning er skrevet ind i kladden, Kladde s. 17

Forinden Etatsråd Andersens hjemrejse modtog han fra Earl Grey endnu et brev, dateret 6. november 1914¹⁶, hvori det blandt hedder:

"Before you return to Denmark i cannot refrain from giving myself the pleasure of writing you a few lines to congratulate you upon the success of your mission. You have to my certain knowledge produced an admirable impression on the Ministers of H. M. Government, who feel that in you they have an ally on whose judgment, discretion and zeal they can safely rely. They also realize, that in the action you have taken you are carrying out the orders of your King, and it cannot fail to be to them a matter of the greatest satisfaction that His Majesty is inspired by feelings so friendly to England... The same afternoon that Mr. Mygdal delivered to me your most confidential letter, I took it at once to the Foreign Office...Having done this I proceeded to the Admiralty to see Mr. Churchill... I thought it desirable that he should know at once that you have protested against appearance of British submarines in Danish waters for the reasons stated in your letter.

I thought it important that your protest on this subject should be in the hands of the First Lord of the Admiralty with the shortest possible delay..."

Allerede efter Etatsråd Andersens første besøg i London var den engelske gesandt i København, Sir Henry Lowther, blevet orienteret¹⁷ om forhandlingerne, og inden Etatsråd Andersen denne gang forlod London, telegraferede han den 8. november til Udenrigsminister Scavenius, at han i en afsluttende samtale med Sir Edward Grey havde "beredt vejen for en privat drøftelse mellem ham og den danske gesandt i London for at tilvejebringe forståelse om nuværende og eventuelle fremtidige spørgsmål."

Frihedsspørgsmålet

Under Etatsråd Andersens første besøg i London havde Sir Edward Grey en passant udtalt, at man fra engelsk side som en slags oprejsning for 1864 kunne tænke sig freden sluttet i København. Med udgangspunkt i denne udtalelse havde Etatsråd Andersen, inden han anden gang rejste til London, overfor kongen og udenrigsministeren bragt det spørgsmål på bane, om ikke Kong Christian i kraft af sine familieforbindelser med Kong George og Czaren og på grund af det gode forhold, hvori han stod til Kejser Wilhelm, når tidspunktet fandtes egnet, burde tilbyde sine *bona officia*. Kunne det lykkes ved en mægling at forkorte krigen, ville det være en velgerning mod menneskeheden, og for Danmark kunne selve tilbudet få den allerstørste betydning, idet Danmark let ville blive betragtet som i nogen grad fredhellig, hvis det lykkedes at bibringe de krigsførende den forestilling, at det var et tilknytningspunkt for fredsbestræbelserne. Resultatet af de rejste overvejelser var blevet, at Etatsråd Andersen havde fået kongens tilladelse til, når han kom til London, at rejse og behandle

¹⁶ Uddraget af dette brev findes ikke i kladden, og må være kommet til senere.

¹⁷ I teksten henvises her til brev af 2. oktober 1914 fra Etatsråd Andersen til Earl Grey.

spørgsmålet efter sit bedste skøn. Selvfølgelig måtte det være en forudsætning, at bestræbelserne kun kunne tage sigte på *en almindelig fred*. Allerede under 5. september var der fra London udsendt en officiel meddelelse om, at Sir Edward Grey, den franske Ambassadør Cambon og den russiske Ambassadør Benckendorff havde underskrevet en gensidig deklaration, hvorved de tre parter forpligtede sig til under den standende krig ikke at slutte nogen separat fred. At arbejde for noget sådant måtte imidlertid også bortset fra denne vedtagelse være utænkeligt, fordi Danmark herigennem kun ville opnå at bringe sig selv i en skæv og uholdbar stilling.

Allerede ved en af de første samtaler med Sir Edward Grey fandt Etatsråd Andersen lejlighed til at bringe sagen på bane, og i en senere længere samtale vendte man atter tilbage til spørgsmålet. Sir Edward Grey stillede sig sympatisk overfor tanken. Han havde anset det for nødvendigt for England at gribe ind i krigen, men han var stemt for fred på ærefulde vilkår. Begge mænd var dog enige om, at sagen var meget vanskelig, og at den krævede den største takt og omsigt. Det aftaltes, at Etatsråd Andersen efter sin hjemkomst skulle bevæge Kong Christian til at begynde med at sondere stemningen i Tyskland, navnlig hos kejseren¹⁸.

Orientering mod syd

Efter tilbagekomsten til København blev spørgsmålet påny drøftet mellem kongen, underrigsministeren og Etatsråd Andersen, og efter nøje overvejelse besluttedes det, at Etatsråd Andersen skulle sondere stemningen syd på gennem en samtale med Hamburg-Amerika-Liniens øverste chef, Generaldirektør Ballin, der stod Kejser Wilhelm nær og tillige i en årrække havde stået i venskabeligt forhold til Etatsråd Andersen. Også af andre årsager var en sådan samtale ønskelig, idet Tysklands holdning i visse retninger i stigende grad havde gjort en meningsudveksling påkrævet, og en samtale med Ballin kunne være en hensigtsmæssig indledning til en gensidig orientering.

Den 20. november mødtes Etatsråd Andersen og Generaldirektør Ballin da efter forudgående aftale i Berlin. I de forløbne krigsmåneder havde man fra tysk side i stigende grad forsøgt at drage sig *Københavns havns* fortræffelige beliggenhed til nytte ved at dirigere forsyninger til Tyskland denne vej. De danske rutebåde havde, hvor det var muligt, ved at sigte det gods, de modtog, søgt at modvirke denne tendens, men resultatet var blot blevet, at afskibning af varer, der tog sigte på det tyske behov, i stor udstrækning fandt sted *under amerikansk flag*.

Under hensyn til landets sikkerhed kunne denne udvikling ikke være Danmark behagelig, selv om den transit, der var tale om, undervejs aflejrede en ikke ringe fortjeneste her, og Etatsråd Andersen gjorde da i den nævnte samtale med Generaldirektør Ballin opmærksom på den fare, som et tysk misbrug af *Københavns havn* kunne rumme for Danmark, og tillige på de ubehagelige konsekvenser, det kunne rumme for Tysklands tilførsler. Hvis England af det nævnte forhold tog

¹⁸ Denne sætning er kommet til i kladden, s. 20

anledning til en skærpet blokade, ville det gå ud over den neutrale handel på Skandinavien, og samtidig ville Tyskland se sine tilførselskanaler fra denne kant stoppet. Generaldirektør Ballin var naturligvis ikke blind for dette, men indvendte, at et sådant skridt fra engelsk side naturnødvendigt måtte blive mødt med et tysk forlangende om, at Danmark øjeblikkelig indstillede tilførslerne af landbrugsprodukter til det engelske marked¹⁹. Imidlertid var Ballin som vidtskuende forretningsmand af international støbning indstillet på at se ud over dagen og vejen. Begge var da enige om, at det ville være heldigst for alle parter, om man undgik at drive tingene på spidsen, og Generaldirektør Ballin – der på den tyske regerings vegne havde den opgave under krigen at organisere tilførslerne til Tyskland – lovede at have opmærksomheden henvendt på det påtalte forhold og virke til, at man så vidt muligt undgik i den omtalte henseende at foretage noget, som kunne virke unødigt udæskende og derved bringe Danmark i en prekær situation.

Kort forud var fremkommet antydninger angående visse fredsbestræbelser, der skulle være under udfoldelse fra amerikansk side, men hele den måde, hvorpå sagen havde været behandlet på i amerikanske blade, havde ganske sikkert virket mere hæmmende end fremmende på fredstilbøjelighederne. Under forhandlingerne med Generaldirektør Ballin førte Etatsråd Andersen samtalen hen på sin opfattelse, at Kejser Wilhelm på et tidligere tidspunkt, nemlig ved sin hjemkomst fra Norge, havde været indstillet på at bilægge de mellem Østrig og Rusland opståede forviklinger. Hr. Ballin indrømmede dette og tilføjede, at hvis kejseren i stedet for at telegrafere til monarkerne i Rusland og England havde opfordret dem til at mødes med ham fx. i København, og dette møde var kommet i stand, ville krigen være bleven undgået²⁰. Dette havde han selv sagt til Kejseren i de første augustdage, og heri havde kejseren givet ham ret. Etatsråd Andersen fandt gennem disse ord lejlighed til at komme ind på det andet formål med berlinerbesøget: Kong Christians eventuelle medvirkning til en underhåndsorientering mellem Kejser Wilhelm på den ene og Kong George og Czaren på den anden side, når tidspunktet dertil måtte findes egnet. Generaldirektør Ballin var lige så lidt som Sir Edward Grey blind for vanskelighederne ved en sådan opgave, men personligt stemt for tanken lovede han lejlighedsvis at forelægge kongens tilbud for Kejser Wilhelm, idet han fandt det rigtigst at vælge et tidspunkt, hvor kejseren ikke opholdt sig ved fronten og var udenfor den direkte militære indflydelse. Der var i Tyskland en voksende følelse af, at ingen af de krigsførende parter ville være i stand til at knuse modparten, men hvis freden skulle sluttes på grundlag af *status quo*, forudså han, at det belgiske problem ville frembyde store vanskeligheder.

Det gunstige tidspunkt indtraf en uges tid senere, da kejseren på gennemrejse opholdt sig i Berlin. Generaldirektør Ballin gav ved denne lejlighed kejseren meddelelse om samtalen med Etatsråd Andersen, men, som det var at forudse, stillede kejseren sig stærkt forbeholdent til sagen. Da

¹⁹ I teksten henvises her til et brev af 27. november 1914 fra Etatsråd Andersen til Earl Grey

²⁰ Brev af 27. november 1914 fra HNA til Earl Grey. I svarskrivelsen af 19. december 1914 skriver Earl Grey, at dette ganske bekræfter hans indtryk, at kejseren imod sin egen bedre intention var tvunget ind i krigen af folkestemningen. Da Prins Heinrich, en uge før krigen erklæredes, opholdt sig i London, havde han til sine venner sagt: "My brother William is hurrying back from Norway to Berlin to stop the war, but he will find the warparty too strong for him"

Etatsråd Andersen påny – denne gang efter telegrafisk opfordring – den 2. december mødtes med Generaldirektør Ballin i Berlin, meddelte Ballin ham imidlertid, at de tyske hæres strategiske stilling efter kejserens mening ikke kunne foranledige Tyskland til at *søge* fred. Ikke desto mindre ville han være rede til en ærefuld og betryggende fred, og hvis Kong Christian under disse omstændigheder på eget initiativ ville henvende sig til Kejseren af Rusland og Kongen af England, ville han finde, at det var en højsindet og fortjenstfuld handling. Det antydedes, at den russiske kejser formodentlig ville være mest lydhør for en sådan henvendelse, og at det ville være Kejser Wilhelm kært at slutte en separatfred med Rusland. Dette måtte dog, som allerede fremhævet, ifølge sagens natur, ligge udenfor, hvad man fra dansk side ville og kunne indlade sig på, og tanken om, at den danske konge skulle kunne medvirke til en separatfred, blev da også bestemt afvist af Etatsråd Andersen. Af betydning var det imidlertid, at kejseren og med ham rigskansleren Hr. v. Bethmann Hollweg²¹, efter hvad Generaldirektør Ballin var bemyndiget til at meddele, var stemt for tanken om, at freden til sin tid sluttedes i København, og derfor også gerne ville undgå alt, hvad der på nogen måde kunne lægge hindringer i vejen herfor. Man havde derfor også allerede fra tysk side taget skridt til en ordning af forsyningsspørgsmålet i overensstemmelse med de af Etatsråd Andersen fremsatte ønsker.

Efter sin hjemkomst meddelte Etatsråd Andersen kongen og udenrigsministeren ovenstående, og man besluttede for nærværende ikke at foretage sig yderligere i Fredssagen. Kun lod man den tyske gesandt i København Grev Brockdorff-Rantzau, som havde fået nys om, at der foregik samtaler i Berlin, forstå, at kongen selvfølgelig nærede et stærkt ønske om fred. Iøvrigt besluttede man at afvente et gunstigere tidspunkt til at genoptage tanken.

²¹ Theobald von Bethmann-Hollweg (1856-1921). Ty. Statsmand. Rigskansler og udenrigsminister 1909-17. Afskediget i 1917 bl.a. fordi han modsatte sig den uindskrænkede undervandskrig.

III. DEN NEUTRALE HANDEL OG SKIBSFART

Den engelske blokade

De vilkår, hvorunder den neutrale handel virkede, blev som allerede omtalt vanskeligere fra dag til dag. Kontrabandelisterne udvidedes med korte mellemrum, gennem forskellige Orders in Council udviskedes forskellen mellem absolut og betinget kontrabande mere og mere, hver dag bragte nye udførselsforbud og andre foranstaltninger, der forenede sig om yderligere at indsnævre handelens område. De daglige ændringer forøgede usikkerheden, og de forskellige bestemmelsers anvendelse i praksis syntes at besværliggøre forholdene for de neutrale nationer ud over det nødvendige. Tilbageholdelsen af skibe, ofte på et stærkt omdisputabelt grundlag, skabte stigende utryghed, og selv hvor de neutrale landes egne foranstaltninger udelukkede varer fra at nå krigsførende magters havne, var den fri og uhindrede tilførsel ingenlunde dermed betrygget.

Alt dette kunne ikke undgå at afføde en vis bitterhed indenfor forretningsverdenen, netop fordi man var parat til at underkaste sig alle rimelige ofre og tage alle naturlige hensyn og ikke nærede ønsker om at skabe sig illegitim fordel på de krigsførende magters bekostning. Brådne kar findes vel i alle lande, men indenfor den danske handelsverden som helhed rådede der sikkert vilje til en virkelig ærlig og loyal neutralitet også på handelens område. Den danske regering gjorde sit muligste for at bidrage hertil. De danske ruteselskaber stillede sig, som tidligere nævnt, kritisk afvenende overfor alle vareforsendelser, og danske banker krævede i en række tilfælde, som tidligere nævnt, kritisk afvejende overfor alle vareforsendelser, og danske banker krævede i en række tilfælde, som betingelse for overhovedet at åbne rembourser, garanti for, at varerne udelukkende var bestemt til neutrale lande.

Ikke desto mindre indtrådte der stadig tilfælde, hvor det var nødvendigt at påkalde Udenrigsministeriets mellemkomst for at få et skib eller ladning fri. Ministeriet krævede i sådanne tilfælde ikke alene oplysninger om varens art, mærke, afskibningssted, modtagelsessted etc., etc., men ladningsmodtageren måtte tillige udstede en sålydende *erklæring*:

" Idet jeg på tro og love og under eds tilbud forpligter mig til at sørge for, at ovennævnte varer, såfremt den ønskede udførselstilladelse opnås, befordres til Danmark, losses her i landet og ikke under nogen form udføres herfra, anerkender jeg modtagelsen af et eksemplar af lov nr. 261 af 29. oktober 1914, med hvis indhold jeg har gjort mig bekendt. Tillige forpliger jeg mig til, så snart varerne er ankommet her til landet, at give Udenrigsministeriet meddelelse om ankomstdagen samt om, hvor varerne losses. "

Den citerede lov af 29. oktober 1914 var udstedt netop med disse erklæringer for øje og gik ud på, at den, der "handler eller forsøger på at handle i strid med en af ham for en offentlig myndighed afgivet erklæring angående bestemmelsesstedet for skib eller for varer, som han agter at udføre fra eller indføre her til landet, såvel som den, der forsætlig medvirker hertil", ville være at straffe med bøder fra 500 til 10.000 kroner eller med fængsel, hvorhos varerne ville være at konfiskere.

Nordsø-spærringen

Men var forholdene vanskelige, så blev de værre, og under den økonomiske krigsførelse blev der stadig mindre og mindre rum for folkeretten. Den 3. november 1914 udsendte den britiske regering en proklamation om *Nordsøens spærring*: Alle skibe, der overskred en linie fra det nordligste punkt af Hebriderne over Færøerne til Island, ville fra og med den 5. november at regne gøre dette på egen risiko, og for ydeligere at understrege denne risiko tilføjede Admiralitetet, at enhver afvigelse fra de meddelte besejlings-vejledninger, selv om det kun drejer sig om få engelske mil, ville kunne få skæbnsvangre følger.

Den engelske proklamation om Nordsø-spærringen var i flere henseender uklar, men måtte i følge sagens natur i første øjeblik virke stærkt foruroligende. Gennem Direktør C. M. T.²², som netop på det pågældende tidspunkt opholdt sig i London, lykkedes det Det Forenede Dampskibs-Selskab at opnå betryggende aftaler for Amerikabådenes vedkommende og ligeledes for besejlingen af Færøerne og Island, men iøvrigt hengik der nogen tid, inden skibsfarten helt fik tilpasset sig efter de nye forhold. I et supplerende communiqué fremhævede det engelske Admiralitet, at hensigten med de trufne foranstaltninger så langt fra var at spærre Nordsøen for neutral skibsfart, at de tværtimod tilsigtede at betrygge forbindelsen imellem Skandinavien og omverdenen. Det var den engelske regerings oprigtige ønske i så ringe udstrækning som muligt at forulempe "the legitimate and *bona fide* shipping and trade of the neutral Scandinavian states". Ikke desto mindre var foranstaltningen af en sådan karakter, at den måtte vække de største betænkeligheder, og under indtryk af de fortsatte træk og modtræk, hvormed de krigsførende magter i stadig stigende grad indsnævrede den neutrale handels og søfarts bevægelsesfrihed, fandt de skandinaviske landes regeringer sig for første gang under verdenskrigen foranlediget til en samlet opræden, idet de overfor de respektive magter den 12. november 1914 fremsatte ligelydende protester. Herom udsendtes der den 13. november følgende officielle meddelelse:

"I følge indbydelse af den svenske regering har der mellem repræsentanter for visse neutrale stater i nogen tid været ført forhandlinger vedrørende en fællesoptræden i anledning af visse forholdsregler, der er blevne trufne fra de krigsførende magters side, og som berører den neutrale handel og søfart.

Under disse forhandlinger er der i følge Ritzau's Bureau opnået enighed om at en henvendelse til vedkommende magter i anledning af visse fra disse magters side foretagne foranstaltninger, som truer med på en betænkelig måde at forstyrre den neutrale samfærdsel, og de danske, norske og svenske regeringer har til de pågældende magters repræsentanter afleveret ligelydende protestnoter."

Imidlertid blev gnidningerne stadig stærkere, og indenfor den danske forretningsverden var misfornøjelsen voksende, navnlig overfor England, hvis kontrolforanstaltninger virkede i høj grad generende. Etatsråd Andersen forsøgte i samtaler med den engelske Gesandt Sir Henry Lowther og

²² Christian M. T. Cold (1863-1934). Uddannet søofficer. 1887-1891 i russisk tjeneste. 1905-08 guvernør for Dansk Vestindien. 1908-21 direktør for Det Forenede Dampskibs-Selskab (DFDS).

den engelske handelsattaché Mr. Turner, såvel som i skrivelser til Earl Grey, at få de engelske myndigheder til ikke at behandle sagerne for skematisk, men – i den ånd, der een gang var fastslået – at sondre imellem væsentligt og uvæsentligt. Medens dette stod på, lod den engelsk regering gennem Sir Henry Lowther fremsætte forslag om, at der i Danmark skulle oprettes en lignende institution, som man allerede havde foranlediget oprettet i Holland ²³– *The Netherland Oversea Trust* – og som skulle være eneberettiget til at indføre kontrabandeverer og overfor den engelske regering stå som garant for, at varerne ikke gik videre syd på.

Departementschef Clans sendelse.

Fra dansk side fandt man ikke denne udvej akceptabel, idet den forudsatte en engelsk kontrol, som ville gøre Danmark ufri og give den let vakte tyske mistænksomhed næring. Man besluttede derfor at sende Departementschef Clan²⁴ til London for som ekstraordinær udsending at forhandle med den engelske regering om hele dette forhold og de dertil knyttede mange detaljer. I følgende telegram af 9. december til Earl Grey bebudede Etatsråd Andersen på Udenrigsminister Scavenius' anmodning Clan's afrejse:

"Foreign Minister informs me British Minister here presented demand regarding restriction Danish trade which appears to me as not in conformity with private conversations. Kindly ask Sir Edward Grey postpone matters, giving consideration to contents my letter to you of November 27 th, sent by the "Selandia", which has been delayed Norway by bad weather. Danish Minister London will call on Sir Edward Grey, and Mr. Clan as special representative of Foreign Office leaves for London tomorrow. I take liberty give letter to you."

I en skrivelse af s.d. udviklede Etatsråd Andersen under henvisning til forudgående korrespondance, at de engelske forestillinger om reeksporten var overdrevne, at den danske regering var fuldt opmærksom på sagen og nøje overvågede alle herhen hørende forhold, og at han frygtede at "drastic measures on one side followed by eventuel reprisals on the other... would do Denmark harm and Britain no good."

I et brev til Earl Grey, bestemt til videresendelse til Etatsråd Andersen, forsikrede den engelske udenrigsminister Sir Edward Grey, som en slags svar på de af sidstnævnte fremsatte betragtninger, at de fra engelsk side påtænkte foranstaltninger ikke var tænkt

"in a spirit unfriendly to Denmark, but as the only means, failing effective voluntary arrangements, of doing what the Danish Government themselves wish us to do – that is to prevent the import into Denmark by German agents of masses of stuff, which is not intended for use in Denmark, thus making Denmark a storehouse for German goods".

²³ Jfr. Brev af 9. december 1914 fra HNA til Earl Grey

²⁴ Julius Clan (1866-1932). 1913-21 departementschef i Udenrigsministeriet.

En ledsagende skrivelse fra Earl Grey lod formode, at der var opstået nogen misforståelse med hensyn til de trufne aftaler. Disse havde, som Etatsråd Andersen fandt anledning til at præcisere i en ny skrivelse, fastslået den ånd og de linier, hvorefter der skulle handles, medens Depremenschef Clans opgave var at aftale en række enkeltheder.

Under den i erhvervskredse voksende misfornøjelse med Englands holdning overfor et lille neutralt land havde Etatsråd Andersen yderligere på kongens initiativ en samtale med Sir Henry Lowther og anmodede ham om privat at forsøge at forklare Sir Edward Grey situationen. Efter kongens ønske fremhævede Etatsråd Andersen blandt andet, at de danske dispensationer, som i visse tilfælde var meddelt fra de udstedte udførselsforbud, efter kongens mening var uden praktisk betydning for Great Britain, men forøvrigt ikke ville blive givne i fremtiden, og at man måtte befrygte, at en række fabrikker i løbet af kort tid ville se sig i den nødvendighed at indstille virksomheden på grund af mangel på råmaterialer, hvorved et stort antal mennesker ville blive arbejdsløse og misfornøjelsen få yderligere næring. Forøvrigt var Østasiatisk Kompagni, de store banker²⁵ og andre lignende institutioner villige til at påtage sig den fornødne garanti mod eventuelle misbrug af indførte stoffer. I en skrivelse af 31. december 1914 til Earl Grey refererede Etatsråd Andersen udførlig sin henvendelse til Sir Henry Lowther, hvilken skrivelse – som alle dens forgængere – gik umiddelbart videre til Udenrigsminister Sir Edward Grey.

Man søgte altså herfra ad de veje, der stod til rådighed, bedst muligt at støtte Departementschef Clan under forhandlingerne i London, og disse resulterede da i, at der den 9. januar 1915 blev sluttet en overenskomst, hvorved man – i konsekvens af de trufne aftaler – fra engelsk side akcepterede de danske udførselsforbud for råmaterialer på kontrabandelisten som garanti mod reeksport, idet det aftaltes, at udførselsforbudene, hvor det fandtes fornødent for at hindre omgåelse, skulle omfatte legeringer og halvfabrikata og tillige det færdige produkt i tilfælde, hvor et råmateriale og dets legeringer dannede den vigtigste del af det færdige produkt, og dette kunne erstatte selve det importerede råmateriale²⁶.

²⁵ I kladden står Landmandsbanken (s.30)

²⁶ Dansk Industrieretning 1915-18, Første Afsnit, s. 9

IV. OMKRING ÅRSSKIFTET 1915

Trods alle vanskeligheder var det ved en behændig benyttelse af de givne forhold lykkedes at komme godt – under hensyn til landets udsatte stilling tør man vel endda sige over forventning godt – over de første fem krigsmåneder, idet man havde nået at skabe og befæste et godt forhold til begge de krigende magtgrupper, således at man både i London og Berlin betragtede det som en fordel, at Danmark holdtes udenfor krigen.

Inden året 1914 gik til ende, lykkedes det tillige at tilvejebringe en nøje føling mellem de tre skandinaviske lande, hvilket havde så meget større betydning, som Sverige hidtil nærmest måtte sige at have været orienteret mod syd, medens Danmarks og Norges sympatier havde været mod vest. Tilmed havde unionsbruddet i 1905 i Sverige skabt en misstemning, som man også havde fået at føle her i landet, og som, da verdenskrigen udbrød, ingenlunde kunne betegnes som et overstået stadium. Under disse omstændigheder måtte man i høj grad anerkende den synsmåde²⁷, der foranledigede Kong Gustav til at indbyde sine kongelige frænder – Kong Christian og Kong Haakon – til på et møde i Malmø den 18-19 december 1914 at drøfte de nordiske rigers stilling ”i bevidstheden om ansvaret overfor samtid og efterverden, for at ikke noget skulle blive undladt, som kunne tjene til fælles gavn for de tre folk”.

Efter mødet – hvori tillige deltog de tre landes udenrigsministre – udsendtes et communiqué, der resumerede forhandlingerne som følger:

”Forhandlingerne mellem kongerne og udenrigsministrene har ikke blot tjent til yderligere at befæste det bestående gode forhold mellem de tre nordiske riger, men under forhandlingerne er der også konstateret enighed om de særlige spørgsmål, som fra den ene eller anden side er fremsat til overvejelse. Endelig er man blevet enig om at fortsætte det lykkeligt indledede samarbejde og i dette øjemed, når omstændighederne giver anledning dertil, at lade repræsentanter for regeringerne påny mødes.”

Den samvirken, som således skabtes mellem de tre landes regeringer, fandt varm tilslutning indenfor alle tre nationer og beredte vejen for en samfølelse, der senere hen under afspærringskrigens allervanskeligste fase gav sig værdifulde udtryk.

Årsskiftet bragte ingen forandringer i den almindelige situation. Kommercielt drog landet nytte af den gunstige prisudvikling, skibsfarten indsejlede stadig stigende beløb, som kom landet til gode, og man oplevede det særsyn, at den skseptionelle fragtkonjunktur, som krigen havde skabt, bragte mangan gemmel plimsoller til ære og værdighed. Men samtidig steg vanskelighederne efter en endnu stærkere målestok. Forskellige svenske og norske redere annullerede tidligere indgåede kontakter angående indførsel af foderstoffer, hvilket bidrog til at forvirre retsbegreberne og virkede forstyrrende ind på tilførslerne. Tyske prisedomstole lagde trods velbegrundede indsigelser beslag

²⁷ Rettet i kladden fra ”det storsyn” (s.31)

på danske skibe, medens englænderne ved deres kontrolforanstaltninger og ved standsning og censur af telegrammer lagde handel og skibsfart overordentlige vanskeligheder i vejen.

Omkring midten af januar optoges sindene blandt andet stærkt af den såkaldte ”Skjoldborg”-affære, hvorunder et dansk dampskib – der af et dansk korn- og foderstoffirma var befragtet med en ladning hvede fra Baltimore til dansk havn, med option visse svenske havne – ved anløb af Frederikshavn for nærmere ordre var blevet dirigeret til Lybæk i henhold til en ikke i certepartiet optaget tillægserklæring. Selv om den offentlige mening reagerede stærkt overfor denne sag, og selv om lovgivningsmagten tog anledning til at indføre skærpede straffebestemmelser for tilfælde af denne art, og samtlige betydende rederier yderligere afgav forpligtende erklæringer om ikke at ville udfærdige eller sejle med flere sæt papirer eller destinere deres skibe til andet land, end skibspapirerne udviste, bidrog denne affære i følge sagens natur *ikke* til at afsvække den mistænksomhed, hvormed man i ententelandene og navnlig i visse kredse i England vogtede på Danmark. Opfattelsen af Danmark som et gennemgangsled for varer til Tyskland næreredes ved korrespondancer til engelske, franske og russiske blade, og det var øjensynlig, at forskellige ministerielle engelske kommissioner ikke forblev upåvirket heraf.

Sideløbende hermed sporedes i russiske og engelske kredse visse stemninger, som ikke kunne undlade herhjemme at virke foruroligende. I Petrograd syntes der at råde nogen utilfredshed med, at den engelske flåde ikke forcerede indgangen til Østersøen, og det hed sig, at Grev Witte, ledet af tyske sympatier, søgte at give denne utilfredshed næring. Dette måtte ganske naturlig stimulere de i engelske marinekredse stadig rådende ønsker om at sende en flåde gennem bælteerne ned i Østersøen.

Etatsråd Andersens tredje London-rejse.

Egentlig var det tanken, at Etatsråd Andersen skulle rejse til Petrograd for at sondere Czarens stilling til fredsspørgsmålet, men da der endnu den 18. januar ikke var indløbet noget svar på en henvendelse fra Kong Christian til Czaren, om og i bekræftende tilfælde når han ønskede Etatsråd Andersens besøg, besluttedes det – under hensyn til de foran skildrede forhold – at Etatsråd Andersen forinden skulle foretage *en tredje rejse til London* for at opnå klarhed over de engelske flådeplaner og så vidt gørligt modvirke de for Danmark skadelige indflydelser både på dette og på det økonomiske område.

Da industrien hæmmedes stærkt ved mangel på forskellige råmaterialer, ønskede industrirådet, at Direktør H. P. Prior ²⁸ som dets repræsentant skulle ledsage Etatsråd Andersen på denne rejse for med hans bistand at opnå forskellige importindrømmelser. Få dage forinden – den 12. januar – var der blevet afholdt et landsindustrimøde, hvor der var blevet redegjort for industriens vanskeligheder, og tre dage senere havde industrirådet efter samråd med Udenrigsminister Scavenius vedtaget, at rådet skulle tilbyde den britiske regering med sin garanti at ville indestå for

²⁸ Hans Peter Prior (1866-1936). Industrimand. Etablerede 1893 Aktieselskabet Nordiske Kabel- og Traadfabriker. Formand for Industrirådet 1910-11 og udførte senere for dette en række vigtige forhandlinger under verdenskrigen bl.a. i London og USA.

de forpligelse, som de enkelte medlemmer af industrirådet måtte påtage sig m.h.t. råvarer, på hvilke de opnåede importlicens²⁹.

Udrejsen gik denne gang over Hamborg og videre gennem Tyskland via Vlissingen til London, hvor man ankom søndag den 24. om aftenen. Samme dag havde en krydsereskadre under Viceadmiral Beatty haft et sejrrigt sammenstød med en tysk Nordsøeskadre. Selv om det ikke var lykkedes at afskære den tyske eskadre fra dens basis, havde den engelske flådes årvågenhed og snarrådighed krydset og hindret det tyske fremstød, og dette påvirkede utvivlsomt stemningen i de engelske maritime kredse. Da Etatsråd Andersen om mandagen opsøgte Marineminister Winston Churchill, bekræftede denne, at det var under overvejelse at forsøge at sende en engelsk flåde ind i Østersøen, og Etatsråd Andersens indtrængende forestillinger om risikoen ved og følgerne af et sådant fremstød mødtes under indtrykket af den foregående dags sejr med energiske modargumenter.

Winston Churchill har i sine krigsmemoirer 2den del "The World Crisis 1915" selv fortalt, at han på dette tidspunkt var stærkt optaget af at undersøge mulighederne for et fremstød i Østersøen og skabe stemning derfor. Formålet med disse planer, der nødvendigvis måtte bringe Danmark med ind i krigen, var at aflaste Rusland for det stadig voksende tryk fra de tyske hære og at bane vej for en russisk fremrykning nord fra imod Berlin. Tanken havde varm tilslutning hos Sealord, Admiral Fisher, men forløbet af en ekspedition af denne art var på forhånd ganske uberegnelig, i virkeligheden – på dette stadium af krigen – den rene hasard. Resultatet af Etatsråd Andersens forhandlinger med Winston Churchill blev da efter hans optegnelser også, at man, efter at Lord Fisher var tilkaldt, erklærede, at tanken om en flådeaktion indtil videre ville blive stillet i bero. I et telegram samme dag meddelte Etatsråd Andersen dette til Udenrigsministeren i København.

Under opholdet i London havde Etatsråd Andersen forskellige samtaler med Sir Edward Grey og Mr. Runciman angående de handelspolitiske spørgsmål og påviste under disse de beklagelige følger, de engelske foranstaltninger havde for dansk erhvervsliv. At Englands optræden beroede på fejlagtige forudsætninger m. h. t. Danmarks forsyninger til Tyskland sås bedst deraf, at de danske udførselsforbud havde bevirket, at alle Københavnske pakhus lå fulde af varer og havnen fuld af skibe, der ikke kunne få losset. Sir Edward Grey mente, at netop dette kunne blive en fristelse for Tyskland til at tage selv, men erkendte på den anden side, at de forsyninger ikke var af et sådant omfang, at de kunne komme til at øve nogen indflydelse på krigens varighed eller udfald. Både Grey og Runciman ønskede oprigtigt at vise Danmark al mulig hentyngen.

Allerede den første dag efter ankomsten til London introducerede Etatsråd Andersen Direktør H. P. Prior til Handelsminister Runciman. Denne henviste Direktør Prior til at træde i forhandling med Sir Francis Hopwood som formand for en under Admiralitetet sorterende komité, der havde til særlig opgave at beskæftige sig med tilførslerne til de neutrale. Efter at Etatsråd Andersen havde indført Direktør Prior hos Sir Francis Hopwood, udarbejdede Prior en skriftlig fremstilling af de vanskeligheder, manglen på visse råmaterialer beredte det danske erhvervsliv, og fremsatte ved

²⁹ Industrieretningen 1915-18 I ss.14-15

samme lejlighed industrirådets garantitilbud. Nogle dage senere deltog Direktør Prior i et komitémøde, hvor der forelagdes ham en række spørgsmål, der tydelig viste, at de fra København kolporterede rygter og beretninger havde øvet deres indlydelse. Efter aftale mellem Etatsråd Andersen og Direktør Prior besluttedes det at udskyde de afsluttende forhandlinger, indtil Direktør Prior have søgt nærmere orientering i København. Dette skete, og efter Direktør Priors tilbagekomst til London, nåede man den 18. februar til enighed, idet de af Industrirådet stillede forslag i det væsentlige accepteredes. Ingeniør K. Mygind, som ledsagede Direktør Prior på denne sidste rejse, forblev i London for som Industrirådets repræsentant at varetage industriens interesser.

1. Jfr. Industrieretningen 1915-1918 I, p. 14-15.

V. ETATSRÅD H. N. ANDERSENS FREDSMISSION

På udrejsen havde Etatsråd Andersen den 23. januar i Hamborg haft en sammenkomst med Generaldirektør Ballin, der efter bemyndigelse udkastede den tanke, at den mangeårige første sekretær ved legationen i London, Legationråd Kühlmann, når tiden fandtes moden, skulle mødes i Schweiz med Sir Edward Greys privatsekretær, Sir William Tyrrell. I sine samtaler med den engelske udenrigsminister gjorde Etatsråd Andersen denne bekendt med Ballins forslag. Sir Edward Grey havde intet at indvende herimod, men bad Etatsråd Andersen meddele tilbage, at England kun ville åbne fredsunderhandlinger efter samråd med og i forståelse med sine allierede, idet man betonedede, at rømning af Belgien var en betingelse *sine qua non*.

På tilbagevejen havde Etatsråd Andersen en ny samtale med Generaldirektør Ballin. Etatsråd Andersen havde et stærkt indtryk af, at hans genkomst var imødeset med en del forventninger, men det var dog stadig ønsket om en separatfred med Rusland, der optog kejseren og hans nærmeste omgivelser: Hvis Rusland ville slutte separatfred, ville Tyskland være rede til at tilvejebringe de penge, Rusland måtte have brug for specielt til at afvikle sin gæld til Frankrig.

Over for dette måtte Etatsråd Andersen naturligvis tage bestemt afstand som noget, Kong Christian i følge sagens natur, ikke kunne medvirke til, og han advarede i samme forbindelse mod at fæste lid til de bestræbelser, man i Tyskland syntes at tillægge Grev Witte³⁰ og andre.

Den 5. februar vendte Etatsråd Andersen tilbage til København, og den 22. s. m. afrejste han via Stockholm nord om den finske bugt til Petrograd, hvor man efter indløbne meddelelser imødeså hans besøg i slutningen af måneden. Sir Edward Grey var i London blevet underrettet om den forestående rejse og havde lovet at orientere den engelske gesandt i den russiske hovedstad Sir George Buchanan, og selv havde Etatsråd Andersen underrettet den franske gesandt i København, M. Bapst om sin rejse.

Etatsråd Andersen medbragte breve fra kongen og Prins Valdemar til Enkekejserinde Dagmar og ligeledes breve fra kongen til Czar Nikolaj. Dagen efter sin ankomst til Petrograd – den 26. februar – blev Etatsråd Andersen modtaget af enkekejserinden, der med varme sluttede sig til de tanker, Andersen udviklede for hende om København som et tilknytningspunkt for fredsbestræbelserne. Enkekejserinden lovede at sende Kong Christans brev videre til Czarskoje Zelo³¹ og ligeledes at foranledige en samtale mellem Etatsråd Andersen og Udenrigsminister Sazonof³² om fredsspørgsmålet.

³⁰ Sergej Witte (1849-1915). Russisk greve og indflydelsesrig politiker. Premierminister 1905-06.

³¹ Czarskoje Zelo, Czarens sommerresidens.

³² Sergey Sazonof ((1860-1927). Russisk politiker. Udenrigsminister 1910-16.

Hos Czaren og Sazonof.

Etatsråd Andersen havde den 4. marts en ny samtale med Enkekejserinde Dagmar, der viste ham, at enkekejserinden med stadig stigende iver sluttede sig til den af ham fremsatte fredstanke og ønskede at bidrage af al sin magt til, at den kunne realiseres. Den næste dag blev han modtaget af czaren, for hvem han forebragte Kong Christians mæglingstilbud og redegjorde for de skridt, der allerede var foretaget, samt for de indtryk, stemninger og ønsker, han havde mødt såvel i England som i Tyskland.

Også hos czaren mødte Kong Christians initiativ og tanken om København som sæde for fredshandlingerne varm taknemlighed. Han sluttede sig til Etatsråd Andersens opfattelse af de nuværende begivenheders udspring fra 1864 og mente, at den kommende fred burde gøre den den gang skete uret god på Tysklands bekostning. Med megen styrke afviste czaren derimod enhver tanke om separatfred og bad Etatsråd Andersen om, når han kom til England, såvel overfor Kong George som overfor Sir Edward Grey at give udtryk for hans ubrydelige fastholden ved de bestående aftaler med England og Frankrig. Hvad Grev Witte angik, var han uden indlydelse i russisk politik. Endelig lagde czaren i ret skarpe udtryk ansvaret for krigen på Tyskland, der havde ment vedblivende at kunne "bluffe" Rusland. Deuden havde det tyske militærparti i flere år forberedt krige og til slut overrumplet det inkompetente tyske diplomati³³.

Samme eftermiddag havde Etatsråd Andersen en samtale med Udenrigsminister Sazonof, hvem czaren i mellemtiden havde orienteret. Samtalen drejede sig om de samme forhold som samtalen med czaren, og Sazonof henholdt sig i det væsentlige til czarens udtalelser. På forskellige punkter sporede Etatsråd Andersen dog en vis dissens, og Sazonof understregede i sine udtalelser stærkt Ruslands storhed og tillid til egen kraft. Udenrigsministeren viste stor tillid til, at det engelske angreb på Dardanellerne ville blive kronet med held, og han slog i denne forbindelse på det utænkelige i, at et rige som Rusland i længden skulle lade sig nøje med den nuværende forbindelse med den store verden alene gennem Dardanellerne og de danske farvande. Ligesom Czaren tog han tilsidst afgjort afstand fra alle bestræbelser for en separatfred. De tilnærmelser, der ad forskellige veje, bl.a. gennem Ernst Nobel, var gjort fra tysk side, var blevet ganske og aldeles ignorerede³⁴.

Af Sazonofs udtalelser udledte Etatsråd Andersen iøvrigt, at der i Petrograd som følge af ikke venligsindede indberetninger fra København havde været *stærke misstemninger fremme imod Danmark*, og at disse endnu ikke havde foretaget sig. I deres oprindelse kunne disse misstemninger føre tilbage til minespærringen, men navnlig skyldtes de overdrevne og fejlagtige forestillinger om forsyningsspørgsmålet. Overfor den russiske udenrigsminister anvedte Etatsråd Andersen de samme argumenter som tidligere i London, idet han også her fremhævede interessefællesskabet og

³³ De to sidste sætninger er blevet tilføjet, jfr. kladden s. 40.

³⁴ Tilføjet i kladden, jfr. s. 41

påpegede Ruslands interesse i, at Danmark, selv om det krævede visse ofre og en vis eftergivenhed, bevarede sin neutrale stilling og hævdede sig som Sundets og bæltens vogter. Heri samstemmede tilsidst Sazonof.

Efter samtalerne med czaren og udenrigsministeren Sazonof den 5. marts afrejste Etatsråd Andersen om natten via Åbo og Stockholm til København, idet han dog forinden havde fundet sig foranlediget til at sætte den danske gesandt i Petrograd, Harald Scavenius, ind i formålet med sit besøg og de stedfudne forhandlinger. Desuden havde han allerede kort efter sin ankomst – inden audiensen hos czaren – haft en samtale med den engelske gesandt Sir George Buchanan, hvorunder han havde bragt denne ajour med formålet for hans besøg og søgt at bortrydde alt grundlag for misforståelser. Han betonedede bl.a., at hans mission ikke bestod i at skulle modarbejde planerne om en tysk-russisk separatfred, men i det positive og større mål, at skabe grundlag for en almindelig fred mellem de kæmpende

Tysk tryk på Sverige

Under sit besøg i Petrograd erfarede Etatsråd Andersen, at medens man ikke på noget tidspunkt havde næret frygt for, at tyskerne skulle nå Petrograd, havde man, navnlig i krigens første tid, næret frygt for, at *Sverige* skulle forsøge et fremskud gennem Finland. Under et ophold i Stockholm på udrejsen havde Etatsråd Andersen gennem den daværende svenske udenrigsminister Knut Wallenberg, til hvem han havde stået i mangeårig forretnings- og venskabsforbindelse, netop erfaret, at Tyskland havde udfoldet stærke anstrengelser for at bevæge Sverige til at gøre indfald i Finland og marchere imod Petrograd.

Den tyske gesandt F. Reichenau havde været så pågående, at Udenrigsminister Wallenberg i meget bestemte udtryk havde måttet betyde ham, at det var ham – Wallenberg – der var leder af Sveriges udenrigspolitik, og derefter have foranlediget gesandts tilbagekaldelse fra Stockholm. Fra tysk side havde man stillet i udsigt, at Sverige som løn for sin eventuelle imødekommen af de tyske ønsker skulle have Finland, men Wallenberg havde afvist al tale herom med den erklæring, at han ville betragte en sådan landvinding som kilde til fremtidig ufred og ulykke for Sverige.

Efter sin hjemkomst gav Etatsråd Andersen i en skrivelse af 15. marts til Earl Grey en udførlig fremstilling af sit besøg i Petrograd og sit forudgående besøg i Berlin, idet han bl.a. omtalte de forhåbninger, man i Spreestaden nærede til en fred via Petrograd, og czarens absolut afvisende holding overfor enhver tanke om separatfred.

I en kort følgeskrivelse af samme dato til Earl Grey skrev Etatsråd Andersen bl.a.:

The accompanying letter is to all intents and purposes a letter from the King of Denmark, and His

Majesty, for obvious reasons, would wish that King George was made acquainted with the present state of affairs. The letter is dispatched to night by special messenger, and I would feel greatly obliged for your placing it in the hand of Sir Edward Grey earliest possible..-

His Majesty wishes to have any observations which the contents of the letter might suggest submitted soonest possible, and would therefore be obliged to Sir Edward Grey for presenting such after eventually having seen King George...

Under 24. marts svarede Sir Edward Grey ad samme vej tilbage, i et brev til fætterten, som videresendte det til Etatsråd Andersen:

I have shown Mr. Andersen's letter to the King. The refusal of the King of Denmark, acting through Mr. Andersen, to lend himself to any plan for a separate peace between Germany and Russia is very much appreciated, and so also is the goodwill and readiness shown to do anything in the power of the King of Denmark to bring about a general peace.

Till it is clear that Germany desires a general peace, I do not see that there is much more to be done.

I shall be glad to see Mr. Andersen, when he comes to London. I shall be away for Easter if possible, but return at the end of Easter week.

Samtidig med at Etatsråd Andersen således med kongens billigelse gav meddelelse til engelsk side, orienterede Udenrigsminister Scavenius gennem Grev Brockdorff-Rantzau den tyske rigskansler og Kejser Wilhelm om resultatet af den stedfundne rejse.

Gennem Etatsråd Andersens rejser var der nu opnået principiel tilslutning til Kong Christians fredsbestræbelser fra såvel Englands og Tysklands som Ruslands side, og tanken var da i en nær fremtid at forelægge kongens tilbud også for *den franske præsident*. Etatsråd Andersen foreslog, at han i denne anledning på sin næste Englandsrejse skulle lægge vejen om ad Paris.

Imidlertid have Udenrigsminister Scavenius som nævnt orienteret Tysklands gesandt i København, Grev Brockdorff-Rantzau, med hensyn til Etatsråd Andersens besøg i Petrograd, og en henvendelse fra Grev Rantzau til sidstnævnte gav da anledning til, at Etatsråd Andersen erklærede sig rede til, om den tyske rigskansler måtte ønske det, at komme til Berlin og eventuelt også til fronten til kejseren. Etatsråd Andersen anbefalede dog Grev Rantzau at rette en advarsel til Tyskland mod videre tale om separatfred, da sligt kun ville medføre den modsatte virkning af den tilsigtede. Resultatet blev en indbydelse fra Rigskansler v. Bethmann Hollweg, og medio marts rejste såvel Grev Rantzau som Etatsråd Andersen til Berlin.

Hos den tyske Rigskansler

Den 17.marts om formiddagen havde Etatsråd Andersen først en sammenkomst med Generaldirektør Ballin, der som sædvanlig i hovedsagen delte hans syn på forholdene og blandt andet samstemmede i den opfattelse, at Tysklands fortsatte, stærkt betonedede ønsker om separatfred let kunne ødelægge mulighederne for en almindelig fredsslutning, ligesom han i et tilbageblik på fortiden indrømmede, at der ikke for Tyskland havde foreligget nogen nødvendighed for at erklære Rusland krig. Senere fandt en timelang samtale sted mellem Etatsråd Andersen og Rigskansleren v. Bethmann Hollweg. Denne gjorde på Etatsråd Andersen indtryk af at være en overordentlig rettænkende mand, der på den ene side var dybt bekymret over krigen og dens ødelæggelser, men på den anden side, som etatsråden skriver i sine optegnelser, havde "en gennemtrængt overbevisning om den Tyskland af de andre lande, navnlig England og Rusland, tilføjede uret" og en "umiskendelig sandhedsoverbevisning" om, at "Tyskland i selvforsvar var blevet tvunget til krigen". Men selv om Tyskland ikke var gået i krigen for landvindings skyld, så ville det tyske folk dog ikke give sig tilfreds med en fred, som ikke gav Tyskland kompensationer for dets ofre, eller en fremtrædende "wirtschaftlich" stilling i Belgien.

Etatsråd Andersen udviklede, at det jo ville fremme fredsmulighederne, om man i nogen grad forsøgte at se sagen også ud fra modstanderens synspunkt, og påberåbte sig de indtryk, han havde fået af de ansvarlige ledere, såvel i England som i Rusland. Det var imidlertid øjensynligt, at rigskansleren ikke var i stand til at frigøre sig for den opfattelse, han nu en gang havde tilegnet sig, og med umiskendelig bitterhed optrevlede han i denne og senere samtaler forholdene helt tilbage til Edward VII's isoleringspolitik, der for ham stod som den dybeste årsag til den ulyksalige krig. "Omkvædet var stadig det samme: Tyskland er den forurettede, den anden part, og derfor kan Tyskland ikke....foretage hverken direkte eller indirekte skridt." På den anden side nærede et utvivlsomt oprigtigt ønske om en snarlig fred og udtrykte sin taknemlighed for Kong Christians initiativ, og da Etatsråd Andersen erklærede sig parat til, om det måtte ønskes, at opsøge Kejser Wilhelm ved fronten, greb han øjeblikkelig tanken og telegraferede tilbudet til kejseren.

Forhandlingerne med rigskansleren fortsattes om aftenen ved en middag i Rigskanslerpalæet, i hvilken tillige deltog Grev Ranzau og Generaldirektør Ballin. Etatsråd Andersen fandt ved denne lejlighed stærk tilslutning for sine betragtninger hos Generaldirektør Ballin. I det hele taget supplerer Etatsråd Andersens optegnelser på interessant vis det almindelige indtryk af Ballins stilling indenfor det moderne Tyskland som en mand, der - i modsætning til de fleste andre - under alle forhold søgte at bevare sit nøgterne omdømme og uhildede blik på begivenheder og personer. Og på samme vis befæstes indtrykket af Grev Ranzau som en diplomat, der nærede et oprigtigt ønske om i alle spørgsmål at undgå doktrinarisme og at vise, hvad Etatsråd Andersen betegner som "diplomatisk elasticitet"³⁵.

³⁵ Den sidste del af sætningen er indsat i kladden og erstatter: "om at bevare et godt forhold mellem Tyskland og Danmark", kladden s. 46

Hos Kejser Wilhelm ved fronten

Den følgende dag indløb telegram, at kejseren gerne modtog Etatsråd Andersens tilbud, og samme aften afrejste Etatsråd Andersen da sammen med rigskansleren i dennes salonvogn til det store hovedkvarter i Charleville, hvortil man ankom næste eftermiddag kl.5. Kort efter ankomsten begav Etatsråd Andersen sig sammen med rigskansleren til den villa, kejseren beboede. Etatsråd Andersen beretter selv herom:

Vi kom straks ind til kejseren, som modtog mig overordentlig hjerteligt og mindede mig om sidste gang, vi var sammen for snart tre år siden ombord på "Fionia", og straks efter føjede til: "Hvilken forandring og hvilke ulykker er der ikke siden den tid kommen over verden!" Jeg havde af beskrivelser fået det indtryk, at kejseren skulle være meget forandret og ældet, og var derfor forbavset over hans kraftige og sunde og endnu ret ungdommelige udseende, som med undtagelse af lidt mere gråsprængthed ikke havde forandret sig i de ca. tre år, siden jeg sidst så ham.

Efter at jeg havde overbragt kejseren Kongen af Danmarks hilsen, udviklede jeg i korte træk det, der havde bevæget kongen til at tilbyde sin bistand til fredsopnåelse, og ifølge kongens pålæg anmodede jeg kejseren om ikke at udtyde det som utidig indblanding. Når kongen havde forment det rigtigt at fremkomme med sit tilbud, var det på grund af, at ingen anden monark stod i så nært slægtskab til England og Rusland, og dertil, foruden, som kongen forment, at stå i venskabsforhold til Tysklands kejser, var besvoret med den tyske kronprins.

Kejserens svar, som blev fremført med stærkt eftertryk, resumeres af Etatsråd Andersen således:

I den strid, som er opstået imellem mine herrer fætre og mig selv, kan kun en monark mægle, og af alle monarker er min ven Kong Christian af Danmark mig ikke alene den kæreste, men også den mest egnede, og jeg beder Dem overbringe min kære ven min varmeste tak derfor og sige, at Præsident Wilson, som er fremkommen med tilbud, har jeg vist tilbage.

Til en begyndelse ville kejseren næppe høre tale om czaren eller Kongen af England og brugte meget kraftige udtryk mod dem og de fjendtlige landes ledende statsmænd. Således udbrød han i heftige bebrejdelser imod czaren og Sir Edward Grey for at have hidført krigen, og da Etatsråd Andersen uden direkte at tilkendegive sin opfattelse af spørgsmålet indskød en bemærkning om, at de utvivlsomt begge havde handlet således, som de anså det for deres pligt under ansvar overfor henholdsvis det russiske og engelske folk, svarede kejseren: "Ja, men de har ikke taget i betragtning det store ansvar lige overfor Herren, deres Gud! hvorledes vil de på den yderste dag kunne træde frem for hans åsyn? De har allerede 5 millioner sjæle på deres samvittighed".

Efterhånden som samtalen gled, skete det gentagende, at kejseren sagde: "Sig *det* til Kejseren af Rusland og Kongen af England, og sig *det* til Sir Edward Grey, ud fra den opfattelse, at England gennem årene havde set ned på Tyskland og ikke villet indrømme det nogen ligestilling.

Etatsråd Andersen udviklede på sin side, at han ved sine samtaler med de ledende mænd i de forskellige krigsførende lande havde fået den bestemte opfattelse, at krigen - som rigskansleren betegnede som den største forbrydelse, verden kender – var opstået ved gensidige misforståelser og ved gensidig mistillid til hinandens hensigter: ”Tyskland tillægger England perfide hensigter og bestræbelser for at hindre det i at indtage den stilling i verden, som dets flid og evner berettiger til. England tillægger Tyskland bestræbelser for at ville fortrænge England fra dets Verdensstilling for selv at indtage denne. Tyskland tillægger Rusland den hensigt at ville trænge frem i Europa over Tysklands grænser og i øvrigt på dets bekostning. Rusland tillægger Tyskland den hensigt at ville holde Rusland tilbage i dets Verdensudvikling og forsøge på at spærre det adgangen til verdenshavene. Hvis landene vedblev at uddybe disse misforståelser, kunne der ikke nås til en basis for fredstanker, endsige for fred, og ud fra det synspunkt, Hr. Ballin havde fremsat, at ingen af parterne var svag nok til at bukke under, kunne krigen jo trække ud til at blive en Syvårskrig”.

Kejseren henviste til, at de tyske hære jo stod dybt inde i fjendeland og trods alle forsøg ikke lod sig trænge tilbage, og efter den behandling, han havde været genstand for, kunne han ikke først henvende sig til sine fjender, navnlig ikke til England. Men han ville være lydhør for, hvad de måtte ønske at foreslå ham gennem Kongen af Danmark. Han forstod fuldt ud, at kongen ikke kunne virke for en separatfred, men han troede, at vejen til fred gik gennem czarens gode hjerte. Den kommende fred måtte imidlertid være ”ein dauernder Friede”, sluttet på en for det tyske folk og dets ofre værdig måde, og dertil hørte, at England indrømmede Tyskland en ligestilling, og ikke en stilling som underordnet kompagnon i ”Welterwerb”.

Efterhånden som samtalen skred frem, blev kejseren mere og mere hjertelig og gav sig helt hen i øjeblikkets stemning. Han og Etatsråd Andersen mindedes begge deres samtaler på Bernstorff en halv snes år tidligere om den gule fare, og da kejseren havde hævdet, at det var England, som havde indført systemet ”Balance of power” i Europa, og Etatsråd Andersen hertil havde svaret, at et enigt Europa ville blive ”the Balance of power” i verden, replicerede kejseren muntert: ” Ja, bring det i stand! Få England med!”³⁶

Rigskansleren, som overværede samtalen, blandede sig ikke i denne. Kun en enkelt gang, da forholdet til England var på tale, gav han udtryk for sin bitterhed mod den engelske nation: ”Hans erfaringer med Lord Haldane havde berøvet ham troen, ligesom den måde, hvorpå Sir Edward Goschen³⁷ havde gengivet en ganske privat afskedssamtale imellem dem den 5. august om aftenen, hvor de begge var overvældede og betagne af, at det, de begge havde arbejdet for i 5 år, forståelse mellem England og Tyskland, var brudt sammen ved Englands for dem begge uventede krigserklæring til Tyskland, og han – i en ganske anden end den perfide mening, Sir Edward Goschen senere havde gengivet det på – havde udtalt: ”And that for a

³⁶ Hele dette afsnit er sat ind i kladden, s. 49

³⁷ Edward Goschen (1847-1924). Engelsk ambassadør i Berlin 1908-14.

scrap of paper!”³⁸. Og dette til trods for, at Sir Edward Goschen i hint øjeblik, da de sagde farvel, var så bevæget, at han ikke straks ville lade sig se for tjenerskabet i forværelset”.

I samtalens løb spurgte kejseren, om Etatsråd Andersen ikke kunne tænke sig en måde, hvorpå forhandlingerne med kongens bistand kunne komme i gang, og Andersen udkastede da den tanke, at Kong Christian mulig kunne bevæge en repræsentant for czaren til at komme til København for at forhandle med kongen og måske ved denne lejlighed søge en samtale med Grev Rantzau – samtidig med at England holdtes underrettet og eventuelt optog forhandling på den tidligere foreslåede måde gennem Legationsråd Kühlmann og Sir William Tyrrell.

Efter en timelang samtale med kejseren spiste Etatsråd Andersen til middag hos rigskansleren og havde derefter en længere samtale med denne, hvorunder v. Bethmann Hollweg udviklede sin opfattelse af forholdene og bemyndigede Etatsråd Andersen til at forebringe denne for såvel czaren som eventuelt for Kongen af England og Sir Edward Grey. Etatsråd Andersens gengivelse af denne samtale giver et så umiddelbart talende bidrag til vurderingen af hele rigskanslerens personlighed, at der kan være anledning til her at gengive et uddrag:

Han (rigskansleren) kunne i menneskelig ufuldkommenhed ikke frasige sig sin del af ansvaret for denne forbryderiske krig. Han havde sammen med kejseren arbejdet for at bevare freden. Stærkt bevæget omtalte han, at han muligvis havde fejlet ved at råde kejseren til at besvare Ruslands almindelige mobilisering med en krigserklæring, men han havde gjort det ud fra det store ansvar, der påhvilede ham for Tyskland og det tyske folk. Gud måtte dømme ham, han kunne ikke have handlet anderledes. Han rettede en indtrængende opfordring til kongen, til udenrigsministeren og til mig om at bidrage så vidt muligt til at opnå en snarlig fred. En kær søn havde han mistet på den østlige kampplads, og han vidste ikke, når budskabet kunne komme om den anden søn, han havde i felten, men hans store personlige sorg trådte i baggrunden for den sorg, der overvældede ham, når han om aftenen gennemgik tabslisterne over unge håbefulde sønner af kærlige forældre, samt familieforsørgere ikke alene i Tyskland, men også i fjendeland. Han takkede mig for den forståelse, han mente at have fundet hos mig; som regel blev han misforstået – ikke alene i udlandet.

Under middagen hos rigskansleren kom der gentagende bud fra kejseren, der viste, at han var stærkt optaget af den stedfundne samtale. Blandt andet havde han på en lap papir, som af rigskansleren blev givet videre til Andersen, skrevet:

*”Inliegend ZAHLEN, die Andersen eventl, zur Information des Czaren gebrauchen könnte:
Der ”Genfer Rothe Kreuz” hat folgende Zahlen veröffentlicht: Tödt, Verwundete, Gefangene,
Diensttaugliche: bis 1 am Februar*

³⁸ Her menes Traktaten om Belgiens neutralitet fra 1839.

- I. *Deutschland und Oesterreich2,751,000 Mann
Dreiverband..... 6,567,000 Mann
also 1: 2,5*
- II. *Hierbei sind die Verlust der Russen in der Massurenschlacht und der
Franzosen in
der Champagneschlacht nicht einbegriffen, diese betragen gegen mehr als
¼ Million Mann.
In Deutschland sind 10,000 Offiziere, 780,000 Mann Gefangene*
- III. *Frankreich hat den Jahrgang 1916 bereits eingestellt. Russland muss ihn den
1. April einstellen.
Deutschland wird den Jahrgang 1915 erst am gesetzlichen Termin am
1. Oktober 1915 einstellen."*

Der hengik ikke mange dage efter Etatsråd Andersens hjemkomst fra fronten, før han gik ud på den næste rejse med det tidligere planlagte besøg i Paris for øje. Den 8. april rejste han over Berlin til London. Dagen før havde Grev Brockdorff-Rantzau tilskrevet ham: "Wegen Ihrer Reise ist in Warnemünde und später auch an der holländischen Grenze bereits alles bestens geregelt" – og på lignende måde søgte man også fra engelsk side at lette Etatsråd Andersen passagen over de krigsspærrede landegrænser. Imidlertid måtte han både i Berlin og i London sande, hvor vanskeligt for ikke at sige umuligt det var i øjeblikket at nå ud over den rent platoniske tilslutning til Kong Christians fredsvenlige bestræbelser. Krigsbegivenhederne lod sig ikke standse: Siden besøget i Berlin 14 dage tidligere var Przemysl faldet og russerne trængt frem i Karpaterne, omvendt havde de allieredes flåde foreløbig måttet opgive angrebet på Dardanellerne. Men i den samlede situation var der ikke sket nogen afgørende ændring. Generaldirektør Ballin havde i virkeligheden truffet det rette med sin udtalelse om, at ingen af de krigsførende parter følte sig således svækket, at de var tvungne til at træde fredstanken nærmere, og alle frygtede de, at en tilkendegivet fredstilbøjelighed fra modpartens side skulle opfattes som svaghed. Hertil kom, at undervandsbådskrigen, der fra februar havde taget stærk fart, bidrog til at hidse sindene i England; omvendt fremkaldte den engelske blokade af Tyskland her tilsvarende følelser. Derfor betonedes rigskansleren i Berlin overfor Etatsråd Andersen, at han vel gerne så, at han sonderede stemningen i London, men endelig måtte undgå alt, hvad der kunne opfattes som en tilnærmelse fra tysk side, hvad der foranledigede Etatsråd Andersen til på ny at understrege, at han var Kongen af Danmarks sendebud og ikke rejste i den ene eller anden parts ærinde. Og da han tirsdag den 13. april traf sammen med Sir Edward Grey i London, var, som Etatsråd Andersen skriver i sine optegnelser, dennes synspunkter og udtalelser om fredsspørgsmålet noget nær et ekko af den tyske rigskanslers. Der var da intet andet at gøre end at holde tanken på freden varm og vogte på det gunstige øjeblik.

Hos Kong George på Windsor Castle

Etatsråd Andersen medførte brev til Kong George, og efter at dette var fremsendt gennem Sir Edward Grey, blev han tilsagt til Windsor Castle den 15. april kl. 1. Ved ankomsten blev Etatsråd Andersen indbudt til at deltage i majestæternes lunch, i hvilken desuden Prinsen af Wales, der lige var vendt hjem

fra fronten, deltog. Efter lunch havde Etatsråd Andersen en timelang samtale med kongen, der med største interesse påhørte hans skildring af sine besøg i Petrograd som i Berlin og Charleville. Kongen fremhævede på sin side, at Tyskland ikke med føje kunne have næret tvivl om, hvor England ville være at finde under en krig mellem Tyskland og Frankrig. Ved en bestemt lejlighed havde Prins Heinrich rettet det bestemte spørgsmål til Kong George, på hvilken side England ville stille sig under en eventuel krig mellem Triplealliancen på den ene side og Rusland – Frankrig på den anden side, hvortil kongen havde svaret, at England næppe ville stille sig på Tysklands side, og havde oplyst, at der mellem England og Frankrig bestod visse aftaler, ifølge hvilke Frankrig skulle forsvare engelske interesser i Middelhavet, medens England til gengæld skulle dække Frankrigs Nordsø- og Kanalkyster. Hertil havde Prins Heinrich udbrudt: "Great God! You don't mean to say, that England will go against Germany!" Han havde appelleret til slægtskab og fællesinteresser mellem England og Tyskland og erklæret, at han fandt det nødvendigt at referere samtalen for sin broder. Dette havde kongen intet at indvende imod, men havde blot anmodet sin tyske fætter om at nedskrive et resumé af samtalen og give ham et kopi, hvilket også var sket. Selv havde han umiddelbart efter noteret samtalens indhold i sin dagbog.

Men også ad anden vej måtte Tyskland vide besked. Sir Edward Grey havde gentagende under fortrolig form advaret den tyske gesandt, og kongen betegnede de tyske angreb på Sir Edward Grey for at have fremkaldt krigen som rent hyklerisk. Selv efter krigens udbrud havde Sir Edward gjort sit yderste for at hindre Englands deltagelse, hvad kongen yderligere dokumenterede ved efter sin dagbog at referere en samtale, han den 2. august – inden krænkelsen af Belgiens neutralitet – havde haft med sin udenrigsminister. Herunder havde Sir Edward Grey stærkt advaret imod en fastlandskrig, da en sådan ikke ville være populær hos det engelske folk.

Kong George var ligesom czaren taknemmelig for Kong Christians bestræbelser, som han mente han burde fortsætte, indtil forholdene var således modnede, at man kunne skride til en virkelig fredsaktion. Næste dag modtog Etatsråd Andersen en skrivelse fra kongens privatsekretær, Lord Stamfordham, hvori denne på kongens vegne udtalte, at samtalen den foregående dag i høj grad havde interesseret kongen, og samtidig medfulgte et brev fra Kong George til Kong Christian.

I mellemtiden havde Etatsråd Andersen haft en ny samtale med Sir Edward Grey blandt andet om betimeligheden af at overbringe Kong Christians brev til Præsident Poincaré. Etatsråd Andersen havde visse betænkeligheder, og Sir Edward Grey frygtede for, at meddelelsen kunne sive ud gennem præsidentens omgivelser og give anledning til fortolkninger, der kunne modvirke Kong Christians bestræbelser. På den anden side nærmede Etatsråd Andersen frygt for, at Præsident Poincaré skulle føle sig såret ved således at blive holdt udenfor og derfor mulig senere stille sig modvillig, men Sir Edward Grey tilrådede, alle hensyn taget i betragtning, at opsætte rejsen til Paris og påtog sig det fulde ansvar for ikke-afgivelsen af brevet. Han ville, når tiden dertil var moden, lade den engelske ambassadør i Paris komme til London for at give ham den fornødne instruktion³⁹.

³⁹ Denne sætning tilføjet i kladden, s. 54

Englands fredsbetingelser

Fredag eftermiddag den 16. april havde Etatsråd Andersen en afsluttende, fortrolig samtale med Sir Edward Grey i dennes hjem, hvor han blandt andet omtalte det sympatiske indtryk, han havde fået af den tyske rigskansler. Sir Edward erklærede, at han fuldt ud kunne samstemme i kanslerens afsky for krigen, som også havde sat dybe spor i hans nære kreds, men fred for enhver pris ville let blive en kortvarig fred, og det, man måtte tilstræbe, var en for verden varig fred. En sådan fred kunne man fra engelsk side kun tænke sig på betingelsen af fuld erstatning til Belgien og afståelse af Elsass-Lothringen, og da Sir Edward Grey måtte forstå Etatsråd Andersen således, at Tysklands kejser og rigskansler så langt fra kunne tænke sig fredsforhandlinger på grundlag af en svækkelse for Tyskland, at de tværtimod krævede kompensationer, var der ikke megen mulighed for i øjeblikket at komme sagen nærmere.

Ubehaget ved at være stødpude⁴⁰

På hjemrejsen, der foregik over Holland-Berlin, havde Etatsråd Andersen en samtale med rigskansleren, som lige var vendt tilbage fra det store hovedkvarter og mødte ham med en bemærkning om, at han håbede, han bragte godt nyt. Da Andersen beklagede, at hvad han kunne meddele fra England, kun var ekko af hans – rigskanslerens – egne udtalelser, lagde kansleren ikke skjul på sin skuffelse, og Etatsråd Andersen fik, som han siger i sine optegnelser, et stærkt personligt indtryk af det ubehag, det kan medføre at være stødpude. På v. Bethmann Hollwegs direkte spørgsmål om, hvilken forhandlingsbasis Kongen af Danmark kunne foreslå magterne, svarede Etatsråd Andersen: *Status quo*, men dette afviste rigskansleren som ensbetydende med tab for Tyskland. Dog stillede han sig mere modtagelig, da Etatsråd Andersen til sidst foreslog ham et alternativ: *Enten* at hver af de krigsførende magter ubemærket skulle sende en repræsentant til København for at drøfte muligheden for fredsforhandlinger og søge at finde en basis herfor; *eller* at Kong Christian af sig selv skulle henstille til Tyskland og England at ophøre med udvæksterne på krigen, de, såkaldte repressalier, for herved at mindske den gensidige bitterhed. Dette lovede rigskansleren at forelægge for kejseren, og til gengæld lovede atter Etatsråd Andersen at komme til Berlin, når det måtte ønskes⁴¹.

Efter Generaldirektør Ballins tilskyndelse havde Etatsråd Andersen ved denne lejlighed også samtaler med Udenrigsminister v. Jagow og Understatssekretær v. Zimmermann; alle disse tre herrer syntes at have forståelse af nødvendigheden af videre synspunkter og en mere elastisk fremgangsmåde end den, rigskansleren, påvirket af militære omgivelser, praktiserede. I det hele taget: Loddede man sindene, og ransagede man hjerterne, mødte man så at sige overalt i de krigsførende lande – i alle tilfælde udenfor militærkredse – stærke ønsker om fred, men én gang sat i bevægelse, var hjulet ikke til at standse, og begivenhederne var stærkere end ønskerne.

⁴⁰ Denne overskrift er kommet til senere

⁴¹ Hele denne sætning fra "von Bethmann Hollwegs direkte spørgsmål..." er tilføjet i kladden, s. 55.

VI. UNDERVANDSKRIG OG BLOKADE

Medens Etatsråd Andersen som den danske konges udsending forsøgte at bane vejen for fred og overalt fandt åbent øre for sine betragtninger og beredvillig bistand til med mindst mulig ulempe at passere de krigsspærrede landegrænser, hidsede de krigende parter hinanden op til stadig mere desperate skridt. Træk og modtræk vekslede ustandseligt, og navnlig til søs antog krigsforanstaltningerne en stadig mere hensynsløs karakter. Fra engelsk side blev kontrollen med tilførslerne til Tyskland efterhånden stærkt følelig, og under 4. februar besvarede Tyskland denne "Udsultningsblokade" med proklamationen af den hensynsløse *Undervandskrig*, idet "Reichsanzeiger" den nævnte dato indeholdt følgende bekendtgørelse

Proklamationen af 4. februar 1915

1. *Farvandene omkring Storbritannien og Irland, indbefattet hele den engelske kanal, erklæres hermed som krigsområde. Fra 18.ds. vil ethvert fjendtligt handelsskib, der træffes på dette krigsområde, blive ødelagt, uden at det altid vil være muligt derved at afvende truende fare for besætning og passagerer.*
2. *Også neutrale skibe er på krigsområdet udsat for fare, da det, under hensyn til den af det britiske regering anordnede misbrug af det neutrale flag og søkrigens tilfældigheder, ikke altid vil kunne undgås, at angreb, der er beregnet på fjendtlige skibe, også rammer neutrale skibe.*
3. *Skibsfarten norden om Shetlandsøerne, i den østlige del af Nordsøen og en strimmel på mindst 30 sømils bredde langs den nederlandske kyst er ikke truet*

Berlin, 4. Februar,

*Chefen for Marinens Admiralstab,
v. Pohl.*

Fra neutral side var man foreløbig tilbøjelig til at opfatte den tyske erklæring som "en advarsel, der ikke kan tilsigte at volde den neutrale skibsfart unødige hindringer"⁴². Men trods al velvillig fortolkning var proklamationen et højst opsigtsvækkende og foruroligende skridt overfor de neutrale stater, og den 16. februar meddeltes det officielt, at den danske, norske og svenske regering efter forhandlinger i Stockholm var blevet enige om

overfor den britiske og den tyske regering at gøre forestillinger i anledning af de farer, som truer den nordiske søfart, dels på grund af den af det britiske udenrigsdepartement offentliggjorte meddelelse om eventuel anvendelse af neutralt flag på britiske handelsskibe, dels i anledning af de militære foranstaltninger i farvandene omkring den britiske øgruppe, som fra tysk side er stillet i udsigt.

I dagene omkring den 18. februar vægrede forskellige skibsbesætninger sig ved at gå over Nordsøen, og der hengik heller ikke mange dage, før den tyske undervandskrig begyndte at kræve ofre indenfor den neutrale skibsfart, idet forskellige neutrale skibe bragtes til at synke i åben sø. Det var i og for sig ikke så

⁴² Direktør Jantzen, Nordisk Skibsrederforening, jfr. Børsen 6. februar 1915. Note i teksten.

underligt, om søfolkene blev nervøse, men nogen større afbrydelse af skibsfarten skete dog ikke; de fleste fortsatte med beundringsværdig frygtløshed sejladser, og de få, som meldte sig fra, blev hurtigt erstattede.

Blokaden skærpes

Den skærpede undervandskrig besvaredes af englænderne med en yderligere *skærpelse af blokaden*. Medio marts meddelte det officielle "London Gazette",

at intet skib, der er bestemt til Tyskland, efter den bestemte dag vil få lov til at gå til Tyskland, men at ethvert skib, hvis det ikke har modtaget pas, der berettiger det til at gå til en neutral eller allieret havn skal losse sin ladning i britisk havn. Hvis ladningen ikke overtages af den britiske regering, vil varer, der ikke er kontrabande, blive tilbagegivet på betingelser, der skal fastsættes af priseretten

Skibe fra Tyskland eller fra ikke-tyske havne, der fører gods af fjendtlig oprindelse, eller for en fjendtlig reder, vil blive behandlet på samme måde, men der vil ikke blive betalt noget beløb for gods, der overtages af den engelske regering eller sælges, før efter fredsslutningen. Skibe, der sejler til ikke-tyske havne med gods med fjendtligt bestemmelsessted, kan blive forlangt opløst i engelsk eller allieret havn på tilsvarende betingelser.

Når Etatsråd Andersen under forhandlingerne med de fremmede statsmænd kom ind på de her omtalte former for krigsførelse, der udså alle fredsmuligheder på ubestemt tid og ved den gensidige hadefuldhed, som de skabte, vanskeliggjorde en senere fordragelig genoptagelse af det indbyrdes samarbejde, mødte han hos *den tyske rigskansler* en harmfuld henvisning til Englands forsøg på at "udsulte den tyske befolknings 70 millioner" og hos *den engelske udenrigsminister* en beklagende påvisning af, at denne fremgangsmåde var et effektivt middel til at nå frem til en varig fred, og tilmed et ublodigt og mindre grusomt middel end de af Tyskland anvendte fremgangsmåder, og at det var et *nødvendigt* middel, hvis ikke verden fysisk, moralsk og økonomisk skulle blive ruineret ved en endeløs tovrækning mellem de krigsførende. Som stemningen nu en gang var, var al tale om en ændring i disse forhold foreløbig håbløs, men både i Berlin og London søgte Etatsråd Andersen at tale de neutrale og navnlig den danske handels og skibsfarts sag.

Under opholdet i London i april måned fremholdt han således overfor Sir Edward Grey de neutrale synspunkter og den *modstrid*, der ud fra disse var imellem hans – Greys – udtalelser i parlamentet om England som de små nationers beskytter og den fremgangsmåde, England praktiserede overfor de små skandinaviske lande ved at opbringe og opholde deres skibe og opløse deres varer alene med den mulighed for øje, at de kunne gå til Englands fjender. Den store almenhed spurgte ikke om den dybere mening, men henholdt sig til den indskrænkning i erhvervsfriheden og de ulemper og afsavn, som påførtes den, og resultatet var, at der i mange sind, der i øvrigt var sympatisk stemt overfor England, edes en bitterhed, som ikke kunne være England ligegyldig. Blandt andet henledte Etatsrædældåd Andersen opmærksomheden på, at den engelske regering gentagende på en for England uværdig og for Danmark

sårende måde havde tilbageholdt telegrammer fra det danske udenrigsministerium angående forsyningsspørgsmålet, hvad Sir Edward Grey ikke var bekendt med og lovede at undersøge.

Forhandling med kommissionerne

Angående de *handelspolitiske* vanskeligheder havde Etatsråd Andersen i den foregående tid stået i korrespondance med Mr. Runciman⁴³, og ved sin ankomst til London modtog han et brev fra Earl Grey, hvori denne bl.a. skrev, at Mr. Runciman "is anxious to arrange a meeting between you and the Trade Division of the Admiralty as soon as possible. He has looked well after your interests and is entitled to an expression of your gratitude when you return to London". I de følgende dage trådte Etatsråd Andersen på Greys og Runcimans foranledning i forhandling med repræsentanter for de parlamentariske kommissioner, der beskæftigede sig med tilførslerne og med den neutrale handel og skibsfart. Under forhandlingerne, der foregik under forsæde af Sir Eyre Crowe, kom kommissionsmedlemmerne tilbage til den tidligere fremsatte tanke om oprettelsen af en statistik over indførslen af varer til de skandinaviske lande i de sidste to år før krigen og af et selskab efter "The Netherland Oversea Trust"'s mønster. Fra dansk side var disse tanker jo tidligere afvist; Etatsråd Andersen påviste nu påny de vanskeligheder, en sådan ordning kunne påføre Danmark, og udviklede i samme forbindelse, hvorledes man fra engelsk side ved en ensidig anvendelse af statistikken fra før krigen påførte Skandinavien 11 millioner mennesker ulemper og afsavn, som ikke lod sig forsvare. For sit eget selskabs vedkommende tilbød han at medvirke til en ordning, der tilbød England al ønskelig garanti, og i konsekvens heraf blev der kort tid efter sluttet en overenskomst, hvorved *Det Østasiatiske Kompagni* forpligtede sig til ikke i sine skibe at medføre varer til Englands fjender eller varer af tysk eller østrigsk oprindelse, medens den engelske regering på den anden side lovede ikke at ville opholde kompagniets skibe eller lægge hindringer i vejen. For øvrigt var der til Etatsråd Andersens overraskelse under forhandlingerne i London kommet meget stærke misstemninger frem overfor Sverige, som man påstod i udstrakt grad forsynede Tyskland med varer og derhos optrådte overfor England på en ret udfordrende måde⁴⁴.

"Lusitania"'s torpedering

Undervandskrigen udvikledes fra dag til dag i retning af større hensynsløshed. Der var dage, hvor aviserne bragte bud om to-tre eller flere torpederinger. Den 3. maj indløb telegram om, at en amerikansk damper "Gullflight" var sendt til bunds. Meddelelsen fremkaldte stærk harme i Amerika, og to dage efter udkastede "New York Herald" spørgsmålet: "Må vi begynde krig med Tyskland?" Den 7. maj torpederede en tysk undervandsbåd Cunard-Liniens store Amerikadamper "Lusitania", hvorved hundreder af sagesløse mennesker, for en stor del af neutral nationalitet, derunder talrige kvinder og børn, uden varsel sendtes i døden. Fra alle sider rejste der sig en storm af uvilje mod Tyskland og den tyske krigsførelse, og mellem Washington og Berlin indledtes en skarp noteveksel, der dog ikke førte til meget. Derimod trådte Italien i maj ind i krigen, men da de tysk-østrigske hære i Galizien umiddelbart

⁴³ Walter Runciman (1870-1949), Lord of Doxford, Engelsk handelsminister 1914-16.

⁴⁴ Tilføjet i kladden s. 61

forud havde drevet russerne tilbage, var det gunstige tidspunkt forspildt, og Italiens optræden på krigsskuepladsen fik derfor ingen større betydning.

Hidtil var det lykkedes Danmark at bevare det gode forhold til begge de krigsførende parter, specielt også til Tyskland, som kun i ringe grad forulempede Det Forenede Dampskibs-Selskabs eksportrute og den danske landbrugseksport til England, hvis opretholdelse atter var forudsætning for uhindret tilførsel af foderstoffer m. m. Tryghedsfølelsen i befolkningen var tiltagende, og de gunstige erhvervsforhold genspejlede sig i de stigende aktiekurser på Københavns Børs. Men – vanskelighederne øgedes stadig, og krigsforholdenes udvikling rummede en fortsat fare.

En engelsk koalitionsregering

De tyske krigsmetoder – undervandskrigen og anvendelsen af giftige gasbomber – skabte i ententelandene en sammenbidt vilje til at føre krigen igennem til den bitre ende. Da der samtidig var opstået visse modsætningsforhold indenfor det engelske kabinet, fandtes tidspunktet egnet til dannelsen af *en engelsk koalitionsregering*, der blev til virkelighed i løbet af maj måned. Ved denne lejlighed afløstes Winston Churchill som marineminister af Balfour⁴⁵. Derimod bevarede Sir Edward Grey vedblivende som udenrigsminister, men en hårdnakket øjensygdom tvang ham til at tage en længere orlov, og Lord Crowe substituerede indtil videre i hans sted.

I et brev til Etatsråd Andersen skriver Earl Grey den 21. Maj om forholdene ved den ny regerings dannelse og de stemninger, de tyske krigsmetoder har skabt, blandt andet følgende:

Your interviews at the Admiralty will have prevented you from feeling any surprise at the crisis which have been primarily caused by Churchill's impetuosity. His self-confidence is so great that he has been quite unable to realise his inability to understand the instrument under his control. He has been like a boy sitting on the box who impetuously endeavours to clutch out of the hands of the coachman the reins of a run-a-way horse. The necessity of removing him from the Admiralty has provided the Prime Minister with an opportunity of establishing what we call a "broad bottom Ministry" composed of the leading representatives of the great parties. This deveopment will be regarded as conclusive evidence of the unity of the nation and of its determination to take any and every step that may be possible in order to bring the war to a triumphant and speedy conclusion. - - - the use of poisonous gas, and the sinking of the "Lusitania" have filled the easy-going British with such righteous indignation, that any talk of peace is for the moment out of place. The determination of the county is universal that we have to go on until we force William to his knees.

Efterhånden som det blev øjensynligt, at krigen ville trække i langdrag, blev det derved nødvendigt på forskellige områder at træffe særlige foranstaltninger, og for at få *kulbeholdningerne* til at strække til vedtoges det i begyndelsen af maj, at ingen kullast måtte forlade britisk havn uden indhentet speciel

⁴⁵ Arthur James Balfour (1848-1930) Engelsk marineminister 1915-16, derefter premierminister 1916-19.

tilladelse. Til at overvåge dette nedsattes en komité, der under forsæde af Mr. Russel Rea skulle behandle de indkommende licenseansøgninger. Dette var jo ikke mindst for den danske industri en meget alvorlig sag, og alvoren understregedes, da der et par uger efter nægtedes license på tre skibsladninger til danske havne.

Igen via Berlin til London

Disse og forskellige andre forhold, bl.a. den stærkt omtalte ”rekylaffære” – indbringelsen til tysk havn af en sending danske rekylgeværer, bestemt for Bulgarien – som havde vakt en del opsigt i ententelandene, gjorde en ny orientering i London ønskelig, og efter en forudgående drøftelse mellem kongen, udenrigsministeren og Etatsråd Andersen afrejste denne sidste den 8. juni via Berlin-Vlissingen til London. Etatsråd Andersen ledsagedes af Etatråd Emil Glückstadt⁴⁶, der havde påtaget sig med bistand af grosserer Ferd. Christensen som særlig sagkyndig at søge optaget forhandlinger om kulspørgsmålet. Inden afrejsen modtog Etatsråd Andersen følgende orienterings-skrivelse fra Udenrigsminister Scavenius:

København, den 7. juni 1915.

Kære Etatsråd Andersen.

I forbindelse med vor samtale af idag angående rekylsagen og svovlkissagen skal jeg blot tillade mig skriftligt og i korthed at præcisere hovedpunkterne i disse 2 sager, som uden grund har vakt en så stor opsigt i pressen.

Som De ved, blev der givet eksporttilladelse for 662 rekylrifler efter månedlange, direkte forhandlinger med den bulgarske regerings repræsentanter, nemlig den bulgarske gesandt i Berlin. Gesanden, General Markov, havde direkte konferencer med den danske gesandt, Grev Moltke, og på forskellige standpunkter af sagen sendte legationen hertil henholdsvis en bulgarsk major og gesandtskabets første legationssekretær, med hvem Udenrigsministeriet til forskellige tider har forhandlet.

Den grund, som førte regeringen til ikke at ville nægte dispensation i dette tilfælde, var den ganske naturlige, at der ikke forekom mig at være grund for at nægte våbenudførsel til et neutralt land, når dette skete under alle mulige kauteler for, at de ikke kom et krigsførende land til gode. Derfor nægtede den danske regering at gå ind på en tilladelse til udførsel af de ovennævnte rifler ved Bulgariens første henvendelse hertil, idet forudsætningen den gang var, at våbnene skulle passere i transit gennem Tyskland og Østrig. Den danske regering opstillede derimod fordringen om den direkte transport til søs af våbensendingen, og når det nu ser ud, som om de kauteler, man har forlangt i det givne tilfælde, ikke er bleven overholdt af rette vedkommende, beklager den danske regering selvfølgelig i højeste grad dette, men har ikke på nogen måde ment at kunne handle anderledes i denne sag. Et medvirkende

⁴⁶ Emil Glückstadt (1875-1923). Førstedirektør i Landmandsbanken 1910-23. Fik i den her omhandlede periode ofte overdraget forskellige internationale opgaver på statens vegne. Forholdet mellem H.N.Andersen og Glückstadt var ikke godt.

moment til, at man ikke herfra nærede betænkelighed ved at give denne udførselstilladelse, var i øvrigt, at det kaliber, som de omspurgte våben var af, er forskelligt fra det kaliber, der anvendes såvel i Danmark som også i Østrig og Tyskland, således at vi måtte formene, at disse våben ikke kunne have nogen interesse for de sidstnævnte krigsførende magter, hvis ammunitionsfabrikation formentlig heller ikke er indrettet på andet end det af dem for disse våbens vedkommende almindelige anvendte kaliber.

Den anden sag, som stærkt har været behandlet i den del af den danske presse, der mere søger sensation end virkelig oplysning, nævnede jeg for Dem: Svovlkissagen. Denne sag er den mest regelmæssige, som kan tænkes, og f.eks. den britiske regering må være fuldkommen klar over den. Grunden til, at den er blevet behandlet i pressen, er jo, at der er givet udførselstilladelse for et parti svovlkisaffald, som indeholder en vistnok meget ringe procentdel kobber. Det parti svovlkisaffald, for hvilket denne udførselstilladelse er givet, var affald af svovlkis, som allerede var her forinden krigens udbrud og inden udførselsforbudets udstedelse, og der blev just af den danske regering taget forbehold overfor den engelske regering med hensyn til dispensation for udførsel af dette parti, der i øvrigt som sagt var her i landet forinden krigen og var tysk ejendom.

Som De ser, er disse sager i sig selv af såre ringe betydning, men forsåvidt som de alligevel skulle være bleven telegraferet til England, og De skulle mærke, at engelske regeringskredse måtte tillægge dem nogensomhelst betydning, vil jeg være Dem forbunden for på basis af de oplysninger, som De sidder inde med, velvilligst at ville give den engelske officielle bedømmelse den rigtige retning.

Deres ærbødige hengivne sign. Erik Scavenius

Rejsen gennem Tyskland var tilrettelagt med bistand af den tyske gesandt i København, Grev Brockdorff-Rantzau, og undervejs modtog Etatsråd Andersen i Berlin et på hans anmodning af Generaldirektør Ballin udarbejdet memorandum angående synspunkterne for den tyske undervandskrig, idet Etatsråd Andersen stadig havde for øje mulighederne for i nogen grad at afbøde den gensidige hadefuldhed, som parterne hidsede hinanden op til, og herved bane vejen for den ønskede fred. Hovedsynspunktet fra tysk side var jo imidlertid, at undervandskrigen var en retorsions- og nødværgeforanstaltning overfor den engelske afspærrings-politik, men da dette i længden var Englands stærkeste våben, kunne der ikke på dette punkt ventes nogen lempelse. I sit memorandum nævnte Generaldirektør Ballin imidlertid tillige, at anvendelsen af de farvede tropper og behandlingen i de engelske koncentrationslejre af tyske fanger, navnlig fra u-bådene, hørte til de ting, der ophidsede stemningen i Tyskland, og Etatsråd Andersen konstaterer, at der på det *sidste* punkt foretoges en forandring under hans ophold i London. Selv om alle fredsbestræbelser efter den måde, hvorpå krigen udartede, måtte stilles i bero, hvilket Etatsråd Andersen modtog vidnesbyrd om såvel hos den engelske konge som hos hans ministre og andre, med hvem han kom i berøring, så havde det dog sin betydning at undgå alle hensigtsløse foranstaltninger, som kunne ophidse.

Hovedformålet med Etatsråd Andersens rejse måtte imidlertid være, efter de stedfundne foranstaltninger indenfor det engelske ministerium, at søge de bestående aftaler fornyede. Disse var jo ikke i

overenskomstform fæstnede på papiret, og det var nok så meget ånden som ordene, der var det afgørende.

Ved ankomsten til England var Etatsråd Andersen blevet modtaget af Sir Edward Greys privatsekretær, til hvem han havde overgivet et brev fra Kong Christian til viderebesørgelse til Kong George. Men allerede ved ankomsten til Carlton Hotel modtog han gennem Prinsesse Victoria meddelelse om, at hendes broder kongen ønskede at tale med ham næste formiddag den 11. juni. Samtidig meddelte et brev fra Earl Grey, at han var syg og opholdt sig på Howick Hall i Northumberland, men at både han og Sir Edward Grey havde orienteret den fungerende Udenrigsminister Lord Crowe og Marineminister Balfour angående det tidligere passerede.

Under samtalen med Kong Georg blev det hurtigt Etatsråd Andersen klart, at der ikke var grundlag for en drøftelse af freden. Kongen gav udtryk for hele den engelske nations trang til selvhævdelse overfor Tyskland og var stærkt optaget af de forhold, som havde hindret Balkanstaterne og navnlig Rumænien i samtidig med Italien at gribe ind i krigen. Rusland havde stillet sig afvisende overfor Rumæniens ønsker om grænseudvidelser, og da Petrograd endelig havde givet England frie hænder til at ordne spørgsmålet, var det gunstige tidspunkt gået tabt. Kongen ønskede, at Etatsråd Andersen på sin næste rejse til Petrograd skulle oplyse czaren om disse og forskellige andre forhold.

I samtaleens løb fandt Etatsråd Andersen lejlighed til at påpege overfor kongen de vanskeligheder, *de engelske kulrestriktioner* kunne berede Danmark, og at der allerede forelå tegn til, at Tyskland ville tilbyde Danmark kul mod andre varer og da navnlig mod en større andel i den danske landbrugseksport. Kongen lovede at medvirke til, at formålet med Etatsråd Glückstadts rejse blev nået, og lod senere på dagen Sir Francis Hopwood orientere sig hos Etatsråd Andersen om sagen for at kunne sætte Kulforenings-Kommissionens formand Mr. Russel Rea ind i den.

Også en række andre spørgsmål berørtes under samtalen – således det tidligere drøftede spørgsmål om et eventuelt engelsk fremstød i Østersøen, som begge de samtalende var enige om at misbillige – og på kongens anmodning redegjorde Etatsråd Andersen blandt andet for rekylsagen.

Senere forsøgte Etatsråd Andersen overfor Lord Crewe og Mr. Runciman at forklare den betydning, det havde også for England, at Danmark fik rigelige forsyninger. Den samme forståelse søgte han at bibringe Sir Francis Hopwood, gennem hvem han fik adgang til at blive bekendt med de oplysninger, den af ham ledede kommission sad inde med angående Danmarks handelsomsætning med Tyskland. Han udviklede i denne forbindelse navnlig de for England ubehagelige følger, det kunne få, hvis den danske regering forsøgte at stoppe udførslen af landbrugsprodukter til Tyskland. Det var i virkeligheden også i Englands interesser, at Danmark ikke udæskede Tysklands fjendskab, og så længe Danmark efter bedste evne forsynede sin gamle kunde England, burde man overlade Danmark at træffe de foranstaltninger, det anså for nødvendige, og ikke vanskeliggøre dets stilling ved at forholde det de nødvendige tilførsler af foderstoffer m. m. Sir Francis Hopwood stillede sig personlig meget forstående, men lagde ikke skjul på de vanskeligheder, det ville have at vinde de øvrige medlemmer af kommissionen, hvis opgave det var i størst mulig udstrækning at afskære Tyskland fra tilførsel af fornødenheder udefra. Med Marineminister

Balfour og First Sea Lord Sir Henry Jackson førte Etatsråd Andersen indgående samtaler, navnlig om en eventuel engelsk flådestation i Østersøen, og efter en drøftelse af dette spørgsmåls politiske side også med Lord Crowe og Sir Arthur Nicholson, mente Etatsråd Andersen til beroligelse for den danske regering at turde fastslå, at det under de foreliggende forhold kunne betragtes som afgjort, at England ikke ville indlade sig på et så hasarderet forsøg.

Efter at Etatsråd Andersen havde benyttet søndagen den 13. juni til at besøge såvel Earl Grey på Howick Castle som den syg Sir Edward Grey på slægtens århundredgamle gods Fallodon, genoptog han i de følgende dage sine forhandlinger med de før nævnte ministre og var også gentagende tilsagt til kongen. I den afsluttende samtale med kongen vendte denne tilbage til det rumænske spørgsmål, idet han meddelte Etatsråd Andersen en række oplysninger, som han bad ham bringe videre til czaren. Samtidig medgav han Etatsråd Andersen et brev til Kong Christian. Hvad derimod fredsmæglingen angik, havde Etatsråd Andersen og Sir Edward Grey samstemmet i, at den måtte stå hen til bedre tider. Torsdag aften den 17. juni forlod Etatsråd Andersen London med det indtryk, at Danmarks stilling til England var bedst mulig og dets omdømme væsentlig bedre end både Sveriges og Norges.

Hjemrejsen foregik samme vej tilbage. Ved ankomsten til den tyske grænse blev Etatsråd Andersen og hans ledsagere modtaget af en repræsentant for rigskansleren, Løjtnant Kaute, der havde arrangeret rejsen videre gennem Tyskland til Berlin.

VII. TYSKE FREDSONSKER

Efter ankomsten til Berlin næste aften den 19. juni indfandt Etatsråd Andersen sig hos rigskansleren, hvor han allerede fandt Generaldirektør Ballin, hvilket tyder på, at man tillagde det forestående møde særlig betydning. Etatsråd Andersen havde da en samtale med *rigskansleren*, hvem han orienterede om stemningen i England. Under samtalen, der senere fortsattes i nærværelse af Generaldirektør Ballin, fik Etatsråd Andersen det indtryk, at rigskansleren i sine bestræbelser for en mindre udæskende krigsførelse mødte modstand fra alle sider og navnlig hos Marineminister v. Tirpitz. Men det fremgik tillige af samtalen, at ønskerne om fred snarest var tiltaget, og at man vedblivende håbede på en særfred med Rusland. Hertil kunne Etatsråd Andersen imidlertid lige så lidt nu som tidligere medvirke, og han udviklede overfor rigskansleren, at man jo faktisk umuliggjorde ham hans bestræbelser for en almindelig fred, når ingen af parterne ville gøre det mindste skridt. Han fandt heri fuld tilslutning fra Generaldirektør Ballin, der erkendte, at Tyskland i kraft af sin stilling bedst af alle uden at blive misforstået kunne tage initiativet til en henvendelse til sine modparter. ”Men”, tilføjede han, ”alle statsmænd, også de tyske, mangler moralsk mod til at træde åbent frem med de ønsker, de dog alle nærer. De er bange for chauvinismen”.

Samtalen mellem de tre herrer endte da så temmelig resultatløst, dog gentog rigskansleren til slutning de samme forsikringer som tidligere om Tysklands venligsindede stilling til Danmark.

At der i borgerlige kredse i Tyskland begyndte at gøre sig betænkeligheder gældende ved krigens trækken i langdrag, var der adskillige vidnesbyrd om. Allerede i marts måned var der således i ”Neue Hamburgische Börsenhalle” fremkommen en artikel, hvori det blandt andet hed:

”Hvor betydelig den skade er, der tilføjes vor nationalformue, unddrager sig i øjeblikket enhver bedømmelse, og vi står jo desværre ikke foreløbig ved krigens afslutning. Om selv et sejrrikt Tyskland, som har fået sine afsætningsmarkeder i det mindste stærkt beskåret... vil være i stand til med svækkede midler vedvarende at tilvejebringe disse uhyre byrder (dvs. forrentning af krigsgæld, understøttelse til invalider), turde være tvivlsomt. Man må ikke glemme, at den tyske arbejder, der med en sjælden begejstring er draget i marken, vanskeligt vil kunne bevare denne begejstring, når han efter en glørværdig sejr vender tilbage til sin beskæftigelse og på den ene side skal underkast sig de uundgåelige lønindskrænkninger, på den anden side de høje skattebyrder. Mange.... vil da forsøge oversøisk at skaffe sig bedre livsbetingelser.”

For slige betænkeligheder og meningstilkendegivelser var der imidlertid under de herskende forhold kun ringe jordbund. Netop i de samme dage, da Etatsråd Andersen passerede Berlin for hjemgående, rettedes der af Grev Reventlow i ”Deutsche Tageszeitung” stærke angreb på rigskansleren og de påståede underhåndsbestræbelser for at hidføre fred. Artiklerne opfattedes som udtryk for det bestående modsætningsforhold mellem v. Tirpitz og v. Bethmann Hollweg og som inspirerede af førstnævnte eller i alle tilfælde fra ledende marineside.

I ”Frankfurter Zeitung” og i ”Norddeutsche Allgemeine Zeitung” for 23.juni tilbageviste rigskansleren de fremsatte angreb og erklærede i fuld loyalitet og i overensstemmelse med sandheden, at ingen fjendtlig regering på noget tidspunkt under krigen hverken middelbart eller umiddelbart var fremkommet med tilbud om fred, ligesom der ikke var tilgået rigsledelsen nogen meddelelse om, at nogen af de fjendtlige regeringer skulle være rede til at slutte fred. Ikke desto mindre manede artiklerne til en vis forsigtighed, idet forskelligt tydede på, at de gennem Etatsråd Andersen udfoldede bestræbelser ved indiskretion var blevet bekendt udenfor den indviede snævre kreds. Efter hjemkomsten til København havde Etatsråd Andersen givet kongen og udenrigsministeren beretning om sin rejse, og man havde samtidig drøftet hensigtsmæssigheden af en rejse til Petrograd, men på grund af de nylig stedfundne russiske nederlag ikke fundet tidspunktet egnet.

Et fredstilbud fra tysk side

Den 26. juni 1915 henvendte Grev Rantzau sig imidlertid til Etatsråd Andersen med en anmodning fra Rigskansleren om at rejse til Petrograd og meddele Czaren, at Tyskland var rede til at slutte fred med Rusland på gunstige betingelser. Etatsråd Andersen's indvendinger om, at han ikke kunne indlade sig på at virke for separate fredsbestræbelser, imødegik Grev Rantzau med, at Rigskansleren tænkte sig, at Czaren kunne inddrage England og Frankrig i forhandlingerne.

Etatsråd Andersen gjorde Grev Rantzau bekendt med de overvejelser, der havde været bestemmende for indtil videre at opgive rejsen til Petrograd, men erklærede sig rede til, hvis rigskansleren fastholdt sit ønske, at handle derefter. Samtidig gav kongen og udenrigsministeren underretning om det passerede, og man besluttede gennem Prins Valdemar at rette en forespørgsel til Enkekejserinden for at erfare, om og eventuelt når czaren kunne modtage Etatsråd Andersen, såvel med henblik på Kong Georges anmodning som med henblik på den senest fra Berlin fremkomne opfordring. Enkekejserindens svar, der indløb dagen efter, gik imidlertid ud på, at czaren var bortrejst og først ventedes tilbage til Petrograd i løbet af et par uger.

I begyndelsen af juli meddelte Grev Rantzau såvel Udenrigsminister Scavenius som Etatsråd Andersen, at rigskansleren havde bragt i erfarings, at den russiske Udenrigsminister Sazonof ca. 14 dage tidligere havde tilrådet czaren gennem Kong Christian at henvende sig til Kejser Wilhelm, og at han måtte anse tidspunktet gunstigt for en fredsaktion. Udenrigsministeren bad greven overfor rigskansleren betone, at Danmark ikke kunne være mellemed ved en separatfred, og Etatsråd Andersen fremsatte sin tvivl om rigtigheden af den rigskansleren tilgåede meddelelse, idet han vedblivende måtte anse tidspunktet for en henvendelse i Petrograd for uheldigt valgt.

Den 11. juli afrejste Etatsråd Andersen imidlertid via Stockholm til Petrograd, hvortil han ankom søndag den 18. juli. Gennem samtaler med Enkekejserinden fik han i de følgende dage et stærkt indtryk af, at Rusland trods de lidte nederlag på ingen måde følte sig slået, og at ethvert forsøg på under de foreliggende omstændigheder at virke for fred på forhånd måtte anses for håbløst.

Hos Czaren

I en halvanden times samtale onsdag den 21. juli havde Etatsråd Andersen lejlighed til over for czaren at skildre de samtaler, han siden sit sidste besøg i Petrograd havde ført med Kejseren af Tyskland, med Kongen af England, med den tyske rigskansler, med Sir Edward Grey og flere, og overgav czaren et kort resumé på engelsk af sin samtale med Kejser Wilhelm. Under omtalen af fredsudsigterne gav Etatsråd Andersen meddelelse om rigskanslerens såvel personlig som gennem Grev Rantzau fremførte udtalelser, at han ikke så nogen grund til at føre krigen mellem Tyskland og Rusland videre og var villig til at indlede fredsunderhandlinger. Etatsråd Andersen understregede den stilling Kong Christian havde indtaget overfor de ved forskellige lejligheder fra tysk side fremførte separatfreds-ønsker, og rigskanslerens gennem Grev Rantzau ved *denne* henvendelse udtalte *forudsætning*, at czaren skulle inddrage England og Frankrig i forhandlingerne.

Etatsråd Andersens forhåndsindtryk af Ruslands stilling til fredsspørgsmålet bekræftedes ganske af czaren: De russiske våbenuheld skyldtes væsentlig det manglende krigsberedskab, for hvilket den nylig i et ministerråd under czarens forsæde afskedigede Krigsminister Souchomlinof havde ansvaret. Rusland var vel trængt tilbage, men følte sig ingenlunde slået, og med 8 millioner mand i marken ville man i nær fremtid være parat til ny fremstød. I øvrigt var czarens standpunkt nu som før en ubrydelig fastholden af overenskomsten med de Allierede. Ligesom Kong George påskønnede han imidlertid Kong Christians bestræbelser og anså det for nyttigt, om kongen ville vedblive som hidtil at holde føling med forholdene, indtil det gunstige øjeblik indtraf. Såvel overfor czaren som overfor Sazonof fremhævede Etatsråd Andersen sit sympatiske indtryk af Rigs-kansler v. Bethmann Hollweg, ligesom han i det hele som et led i sine fredsforberedende bestræbelser lagde vægt på hos de ledende statsmænd i de forskellige krigsførende lande at fremkalde og underbygge et gensidigt gunstigt indtryk.

Med hensyn til Ruslands forbehold, hvorover Kong George havde anket, forsvarede czaren sig med, at Rusland havde haft til politisk princip ikke at give et enkelt land fordele på et eller flere af de andres bekostning og derved skabe ufred mellem Balkanstaterne.

Både i London og Petrograd så man på dette tidspunkt med en vis mistro på *Sverige*, som man tillagde krigeriske tilbøjeligheder. På rejsen til Petrograd havde Etatsråd Andersen gjort ophold i Stockholm og med Udenrigsminister Wallenberg drøftet Sveriges stilling og den mistro, der gjorde sig gældende. Wallenberg havde forsikret ham om, at den lille chauvinistiske klike, som fandt stadig opmuntring fra tysk side, intet formåede overfor den faste vilje, der i øvrigt rådede til ikke at lade sig forlede til krigeriske eventyr. Når Sverige, hvad man hæftede sig ved, havde begrænset transiten gennem Sverige til Rusland, var det alene for at lægge et vist tryk på England for at få det til at respektere Sveriges rettigheder⁴⁷. Wallenberg ønskede meget, at Etatsråd Andersen i Petrograd skulle fremstille forholdet, som det var, og forsikre den russiske regering om det ganske ubeføjede i den opfattelse, at Sverige tænkte på at gøre fælles sag med Centralmagterne. Personlig kunne Wallenberg tænke, når forholdene stillede sig gunstigere, at besøge London for at knytte venskabelige forbindelser mellem de to lande.

⁴⁷ Der var netop forud kommet en engelsk delegation til Stockholm for at forhandle om midler til at ophæve de påklagede vanskeligheder, som de engelske krigsforantaltninger beredte den svenske samfærdsel. (note i teksten)

Under samtalen med czaren kom denne selv ind på forholdet til Sverige og gav derved Etatsråd Andersen lejlighed til at gengive det indtryk, han havde fået af sin samtale med den svenske udenrigsminister. Czaren var åbenbart meget tilfreds med, hvad Etatsråd Andersen meddelte, og bad ham overbringe Wallenberg og gennem ham den svenske konge forsikringen om, at han kun nærede nabovenlige følelser overfor Sverige. I øvrigt henstillede han, om Wallenberg ikke kunne gæste Petrograd og sammen med czaren og Sazonof under private former drøfte forholdene og udjævne de navnlig ved Statsminister Hammarskjölds optræden og udtalelser opståede misforståelser⁴⁸.

Den almindelige stemning i Petrograd var ikke Danmark gunstig. Ud fra manglende kendskab til Danmarks særegne geografiske forhold og dets styrkeforhold var man i mange kredse utilfreds med, at Danmark ikke havde grebet direkte ind i krigen. Czaren syntes imidlertid at have den fulde forståelse af Danmarks stilling og godkendte i en samtale med Etatsråd Andersen ganske den fra dansk side førte udenrigspolitik. Også Sazonof stillede sig forstående overfor Etatsråd Andersens fornyede påpegen af, at ethvert skridt fra dansk side, som kunne pådrage det tyske fjendskab, i løbet af 24 timer kunne føre til, at Danmark udslettedes af de selvstændige staters række, og at kontrollen over sund og bæltter gik over til Tyskland. Med henblik på fremtiden søgte han at interessere Sazonof – som han tidligere havde søgt at interessere Sir Edward Grey – for *Østersø-Problemet* under synspunktet: En Østersø. åben for alle nationer, som stemmende såvel med Ruslands som med de vestlige nationers handelsinteresser og som af afgørende betydning også for Ruslands strategiske stilling.

Tilbagereisen foregik samme vej – over Stockholm – hvor Etatsråd Andersen orienterede Udenrigsminister Wallenberg om sin samtale med czaren angående forholdet mellem Sverige og Rusland. Efter hjemkomsten den 27. juli gav Etatsråd Andersen som sædvanlig kongen og Udenrigsminister Scavenius meddelelse om rejsens forløb og resultater; desuden blev Grev Rantzau såvel af Udenrigsminister Scavenius som af Etatsråd Andersen underrettet i det omfang, det ansås formålstjenligt, idet Etatsråd Andersen iøvrigt stillede sig til disposition, hvis rigskansleren skulle ønske hans besøg i Berlin.

I Berlin

Dette skete en halv snes dage senere. Den 8. august rejste Etatsråd Andersen efter rigskanslerens anmodning til Berlin, hvor han i en samtale med kansleren fremstillede forløbet af rejsen til Petrograd i tilslutning til, hvad der allerede var meddelt gennem Grev Rantzau. Rigskansleren og Etatsråd Andersen drøftede dernæst tanken om en sammenkomst i København mellem v. Bethmann Hollweg, Sir Edward Grey og Sazonof. Kansleren stillede sig til en begyndelse velvillig overfor denne tanke, dog med det forbehold, at en fred måtte slutes ”på sådanne betingelser, som var Tyskland værdige”. Det var ildevarslende ord, der viste, at tyskernes fremgang på krigsskuepladsen havde fremkaldt en stemning i Tyskland, som han ikke ville eller kunne kæmpe imod. Efter en konference imellem v. Bethmann

⁴⁸ Hjalmar Hammarskjöld (1862-1953). Svensk statsminister 1914-17. Gik af på grund af anklager om tyskvenlig politik. Far til FNs generalsekretær Dag Hammarskjöld.

Hollweg og v. Jagow foretog førstnævnte da også et ligefremt tilbagemag og erklærede, at skønt man følte sig tiltalt af fredstanken, fandt man tidspunktet uegnet.

Under Etatsråd Andersens berlinerbesøg indløb der meddelelse fra London, at der fra Petrograd var telegraferet til "Times", at Kong Christian på Kejseren af Tysklands vegne var fremkommet med et tilbud om separatfred. Etatsråd Andersen siger i sine optegnelser, at i intet af de andre lande havde han mødt et så stærkt ønske om afslutning på krigen som hos Tysklands ledere, og at der ikke var nogen tvivl om, at Tysklands hensigt havde været at få indledt separatfredsforhandlinger. Han fandt sig derfor foranlediget til overfor rigskansleren og v. Jagow at betone, at han både overfor czaren og Sazonof havde fremhævet, at Kong Christian havde tilbudt sine *bona officia* udelukkende med henblik på en almindelig fred, og at dette vedblivende var og måtte være det uforanderlige grundlag for den danske konges medvirken. Kilden til den begåede indiskretion lod sig naturligvis ikke efterspore. Etatsråd Andersen nærede den i og for sig nærliggende formodning, at indiskretionen direkte eller indirekte skyldtes Sazonof, som derved havde ønsket at bibringe den russiske befolkning den opfattelse, at der ikke ved den russiske hærstillet tilbagekomst var tilføjet den russiske hær nogen nævneværdig svækkelse. Men hvorledes sammenhængen end var – behagelige kunne de fremkomne versioner ikke være, selv om man turde gå ud fra, at der hverken hos den engelske konge eller hos Sir Edward Grey herskede nogen tvivl om det rette forhold. Efter Etatsråd Andersens tilbagekomst til København besluttedes det da, at kongen og Prins Valdemar skulle skrive henholdsvis til London og Petrograd for at afværge eventuelle følger af den begåede indiskretion.

Da Etatsråd Andersen senere på måneden – den 26. august – ledsaget bl.a. af Grosserer Holger Laage Petersen, der skulle søge at opnå dispensationer for udførsel af uld m.m. til tekstilfabrikationen i Danmark, ankom til London, mødte han såvel hos Kong George som hos ledende engelske statsmænd den samme velvilje og tillidsfulde åbenhed som tidligere; det var åbenbart, at indiskretionen fra Petrograd ikke havde gjort noget skår i det gode forhold⁴⁹.

v. Bethmann Hollweg og Sir Edward Grey

Den sidste tids begivenheder havde ikke gjort vilkårene for fredsarbejdet lettere. Den 19. august havde Rigskansler v. Bethmann Hollweg i den tyske Rigsdag holdt en tale, der for dem, som var bekendt med kanslerens karakter og fredsønsker, måtte tages som et offer for den herskende stemning. Talen var ikke blot præget af sejrene mod øst og overbevisningen om Tysklands endelige sejr, men den vendte sig direkte mod England og Sir Edward Grey med beskyldninger for at have hidført krigen. Intet under, at denne tale i England fremkaldte megen harme. Den engelske udenrigsminister fandt sig foranlediget til i et brev til pressen at imødegå rigskanslerens udtalelser: I de kritiske dage før krigen havde han (Sir Edward Grey) været virksom for at undgå krigen og havde bl.a. foreslået Tyskland en konference mellem

⁴⁹ Efter dette afsnit er der i kladden s. 76 citeret fra H.N.Andersens notater for august 1917, at "freden synes at ligge langt fjernere end for tre fjerdingår tilbage, og hvis ikke oget uforudset eller uanet indtræffer, kan det forventes, at krigen vedvarer, indtil en akut svækkelse opstår hos den ene eller anden eller alle parter". Dette afsnit er ikke medtaget i teksten.

de implicerede nationer med tilbud om selv at ville deltage i en sådan. Selv om Tysklands afslag om deltagelse i en sådan konference ikke havde været bestemmende for Storbritanniens deltagelse i krigen, så havde dette afslag faktisk været afgørende for krig og fred. Sir Edward Grey mindede ligeledes om, at ”The Emperor of Russia proposed to the German Emperor, that the Austro-Serb dispute should be settled by the Hague Tribunal.... Is there one candid soul in Germany and Austria-Hungary who, looking back on the past year, does not regret that neither the British nor Russian proposal was accepted”.

Sir Edward Grey læste ud af kanslerens tale, at Tysklands formål var ”to control the destiny of all other nations; to be ”the shield of peace and freedom of big and small nations” - those are the Chancellor’s words; an iron peace and a freedom under a Prussian shield and under German supremacy....!”

Det er klart, at et ordskifte som dette direkte måtte modvirke alle fredsønsker og uddybe den gensidige nationale uvilje. Hvor han vendte sig, mødte Etatsråd Andersen under sit londonbesøg en fast vilje til ikke at helme, før Tyskland var tvunget i knæ. Både kongen og Sir Edward Grey gav udtryk for dette, idet de begge gav en række uforbeholdne oplysninger om Englands stilling. Således oplyste Kong George at Englands *daglige* udgifter, indbefattet forstærkningerne til de allierede, var oppe på 7 millioner £, og at den engelske hær i Frankrig og Belgien fra de oprindelige 100.000 mand efterhånden var bragt op til 850.000, hvortil kom 300.000 mand ved Dardanellerne, i Egypten, og andetsteds og 300.000 mand ved flåden. Kampen stod nu om en tvungen værnepligt, for hvilken tyskernes fremfærd – trods befolkningens modvilje – virkede som en kraftig propaganda.

Med henblik på den herskende stemning havde Etatsråd Andersen da ved sit besøg i slutningen af august 1915 intet andet at gøre end overfor Kongen og Sir Edward Grey at stille sig til disposition til hvilket som helst tidspunkt, man måtte ønske Kong Christian’s og hans medvirken. Iøvrigt søgte han gennem samtaler med de ledende statsmænd, Sir Edward Grey, Mr Runciman o.a., derunder denne gang tillige efter Kong Georges ønske med Lord Kitchener, at befæste Danmarks stilling, navnlig også erhvervspolitisk. Overfor Sir Edward Grey foreslog han ved given lejlighed at retlede pressen for ikke at skabe en offentlig opinion mod Danmark, der ville virke tilbage på England selv.

Hjemreisen foregik over Berlin, hvor Genraldirektør Ballin fortalte Andersen, at han såvel overfor rigskansleren som overfor kejseren havde fremhævet, at en tale som kanslerens modvirkede alle fredsbestræbelser – hvilket ikke hindrede, at Generalddirektør Ballin et par måneder senere (den 20. oktober) i den hamburgske rederiforening, hvis formand han var, holdt en tale, der som et mærkeligt udslag af tidens modstridende stemninger var endnu mere chauvinistisk farvet og udfordrende overfor England.

Om rigskanslerens ønsker kunne der ikke være nogen tvivl, og trods rigsdagstalen fandt Etatsråd Andersen hos ham en længsel efter fred, som var langt stærkere end tilsvarende ønsker i de andre krigsførende lande. Det var da også åbenbart vanskeligt for ham at fatte - og var ham en stor skuffelse – da Etatsråd Andersen på hans spørgsmål, om han i England havde gjort fremskridt med sine fredsbestræbelser, måtte svare, at talen havde vakt den aller største bitterhed i England og bidraget til at fjerne freden ”mere end de tyske sejre over Rusland”.

VIII. SOMMEREN OG EFTERÅRET 1915.

Ved udgangen af det første krigsår kunne man i Danmark for så vidt med tilfredshed se tilbage på den forløbne periode, som den under kongens medvirken førte udenrigspolitik havde bibragt de ansvarlige statsmænd på begge sider absolut tillid til landets loyale holdning, og tillige var det lykkedes at bibringe dem erkendelsen af, at alle interesser var bedst tjent med, at Danmark blev holdt udenfor krigen. Men denne gunstige stilling skulle ikke gerne forspildes, og mistænkeliggørelsen drev stadig sit spil. med henblik herpå – og navnlig foranlediget ved forskellige udtalelser i udenlandske blade – havde Folketinget i et møde den 17. juni 1915 enstemmigt vedtaget følgende udtalelse:

"Folketinget beslutter at udtale, at da man fra alle sider i det danske folk uden partiskhed er enig om, at enhver regering må støttes i gennemførelsen af en ubetinget og ligelig neutralitetspolitik, tilsiger tinget det nuværende ministerium sin støtte i dets arbejde for denne politik."

Med henblik på de samme forhold fik regeringen under 17. juli 1915 gennemført en lov om skærpet straf for "den der offentlig i skrift og tale ubeføjet sigter danske statsmyndigheder for ved afgørelser angående landets ind- og udførsel ikke at iagttage den upartiskhed overfor krigsførende lande, som neutraliteten gør til pligt".

For erhvervslivets vedkommende var kårerne stadig blevet vanskeligere, og under de skiftende forhold krævedes der fortsat anspændelse for at sikre landets tilførsler. med henblik på kulforsyningen, der vanskeliggjordes ved de foran omtalte engelske indførselsrestriktioner, oprettede prisreguleringskommissionen mod slutningen af juni et *Kulbureau*, gennem hvilket tilførslerne af kul i den følgende tid ordnedes. men også på andre områder sporedes stigende vanskeligheder, og bl.a. oplevede man ved halvårsskiftet, at der nægtedes udførselstilladelse fra England af anselige kvanta *foderstoffer*. Med henblik på disse og andre vanskeligheder sendte Gorsserer-Societetets komité medio juli dr.juris. H. Federspiel⁵⁰ til London som sin repræsentant.

Efterhånden som tiden gik, og forholdet mellem de krigsførende magter tilspidsedes, måtte bestræbelserne herhjemme væsentlig samle sig om at *bevare* den relativt gunstige stilling, Danmark i den siden krigens udbrud forløbne tid havde vundet. Hvad det voksende had og den stigende hensynsløshed i krigsførelsen kunne føre til, om f.eks. hensynet til de små neutrale stater og specielt til Danmark ikke i en given situation ville komme til at vige for det, som man måtte anse for egeninteresse, kunne man ikke vide. Derfor kræver begivenhedernes udvikling stadig anspændt opmærksomhed eller – som Etatsråd Andersen senere på året udtrykte det - "Vagtsomhed og handling i forebyggende retning"

⁵⁰ Holger Federspiel (1868-1934) Retslærd. Docent ved Københavns Universitet 1903-14. Medlem af Industrirådet 1911-16.

De tyske havneanlæg på St. Thomas.

Hen på sommeren var der til Finansministeriet indgået en ansøgning fra *Hamburg-Amerika-Linien (HAPAG)* om tilladelse til at udvide selskabets havneanlæg på St. Thomas. Denne henvendelse kunne under de foreliggende forhold ikke være regeringen behagelig. Den formodning kunne jo ligge nær, at den tyske regering ikke var fremmed for det tyske selskabs anmodning, og at der bag denne lå ønsker om at erhverve en atlantehavshavn som støttepunkt for den tyske flåde.

Som allerede omtalt rejste Etatsråd Andersen efter rigskanslerens anmodning den 8. august til Berlin, og inden afrejsen var "Hapag"s henvendelse genstand for en indgående samtale mellem Udenrigsminister Scavenius og Etatsråd Andersen, der påtog sig at forsøge ved det forestående berlinerbesøg at sondere Tysklands hensigter. Under en forhandling, som Etatsråd Andersen et par dage efter havde med Generaldirektør Ballin, erkendte denne de uheldige følger, det kunne få for Danmark, hvis den danske regering gav hans selskab den ønskede tilladelse, og tillige, at det måske kunne være mindre opportunt i øjeblikket at henlede opmærksomheden på "Hamburg –Amerika-Linien"s udvidelsesplaner. Samtalen resulterede da i, at Generaldirektør Ballin erklærede, at han ville akkviescere ved, at den danske regering svarede, at den ikke ønskede at tage stilling til ansøgningen før efter krigen. Men den stedfundne drøftelse gav ikke Etatsråd Andersen holdepunkter for bestemte slutninger om Tysklands plan

Saltholmsaffæren

I sidste halvdel af august fik man herhjemme gennem den såkaldte "*Saltholms-Affære*"⁵¹ en direkte mindelse om, at der var krig i Europa:

I en tidlig morgentime torsdag den 19. august 1915 grundstødte den engelske undervandsbåd "E 13" på dansk søterritorium mellem Saltholm og Stenrøsen "Søndre Flint". Der blev straks af hensyn til neutralitetsforpligtelserne afsendt torpedobåde til strandingsstedet, og den i Sundet værende eskadre modtog ligeledes ordre til snarest at afgå til stedet.

Omtrent kl. 10.30 formiddag observerede chefen for torpedobåden "Søulven" – der på dette tidspunkt sammen med torpedobåden "Støren" befandt sig i nærheden af strandingsstedet – 2 tyske torpedofartøjer, der stod nordøst på i Flinterenden, hvorfor "Søulven" straks littede for at gå dem i møde og protestere imod en eventuel neutralitetskrænkelse. Den nordligste af bådene sås da at have et signal vajende, der aflæstes som "Forlad fartøjet hurtigst muligt".

Pludselig affyrede den tyske torpedobåd nogle skud mod undervandsbåden, der næsten øjeblikkelig kom i brand. "Søulven" løb straks op imod den tyske torpedobåd for at afværge angrebet, hvorpå den tyske torpedobåd standsede ilden og drejede af syd på med stærk fart.

⁵¹ E-13. redegørelse for affæren i "Flaaden under Verdenskrigen 1914-18". Marineministeriet 1920. Grundstødningen foregik natten til den 19. august 1915.

På et tidligere tidspunkt, ca. kl.8.45, havde en tysk torpedobåd passeret undervandsbåden uden at forsøge noget angreb.

Det engelske flag vejede i undervandsbåden under hele beskydningen og efter denne. Af den engelske undervandsbåds mandskab blev 16 mand, deraf 1 såret reddede, af de øvrige blev 14 bragt i land som lig, medens 1 savnedes.

Den danske regering nedlagde uopholdelig en bestemt *protest i Berlin* mod den skete neutralitetskrænkelse. Et par dage senere udtalte den kejserlige regering ”sin oprigtige beklagelse af og undskyldning for det forefaldne”. I henhold til neutralitetsreglerne blev de overlevende engelske marinere interneret, medens ligene af deres dræbte kammerater på regeringens foranstaltning blev sendt hjem til England.

Den engelske presse (således ”Times” den 23. august) udtalte sig i denne sag, og etatsråd Andersen mødte ligeledes under sit londonerbesøg sidst i august – fra Kong George og nedefter – mange anerkendende udtalelser i samme anledning.

På krigsskuepladserne

Krigsbegivenhederne havde ikke i sommeren 1915 udviklet sig til gunst for Ententen. På den russiske front – som på Balkan – havde ententemagterne oplevet en række skuffelser. Den 13. juli havde Centralmagterne indledt en stor offensiv i Polen, Litauen og Kurland. Den 6. august var Prins Leopold af Bayern rykket ind i Warschau. Den 19. august måtte Novo Georgiewsk, russenes sidste holdepunkt i Polen, overgive sig, og nogle dage senere meddeltes det, at Brest-Litowsk havde måttet kapitulere. I en samtale med Kong George den 30. august meddelte denne Etatsråd Andersen, at han telegrafisk havde fået meddelelse om, at czaren under hensyn til begivenhedernes udvikling stod i begreb med selv at overtage den øverste krigsledelse, medens Storfyrst Nikolaj skulle være Vicekonge i Kaukasus. Den 8. september bekræftedes dette gennem et officielt telegram fra Petrograd, hvorefter czaren under 5.s.M. havde undertegnet en sålydende armédagsbefaling:

”Jeg har i dag overtaget overkommandoen over alle stridskræfter til lands og til vands, der optræder på krigsskuepladsen. med fast tro på Guds nåde og i urokkelig tillid til den endelige sejr vil vi opfylde vor hellige pligt, at forsvare fædrelandet til det yderste, og vi vil ikke vanære det russiske land.”

I de følgende dage ebbede den tysk-østrigske offensiv ud, og samtidig indledte englændere og franskmænd en kraftig offensiv på vestfronten, hvorved de støttede russerne ved at binde store tyske armékorps.

På Balkan, hvor Ententen havde ført en vaklende politik, udviklede forholdene sig i løbet af efteråret yderligere til ugunst for Ententen. I begyndelsen af oktober stillede Bulgarien sig åbenlyst på

Centralmagternes side, samtidig måtte Venizelos fratræde regeringen i Grækenland, hvor Kong Konstantin indtog en stadig mere tyskvenlig holdning, og i de følgende uger underlagde en tysk-østrisk hær under Mackensen i forbindelse med en fremtrængende bulgarsk hær sig Serbien, uden at de entente-tropper, som – mod Grækenlands protest – var landsat i Saloniki, kunne foretage effektive modtræk. Det lykkedes franskmændene at overføre resterne af den slagne serbiske hær og den serbiske regering til Korfu.

Under denne udvikling skærpedes de nationale modsætningsforhold fra dag til dag. I Tyskland førte blandt andet Grev Reventlow i ”Deutsche Tageszeitung” et voldsomt sprog mod alle ytringer i fredsvenlig retning. I England gik pressen ikke mindre stærkt frem mod de fredstanker, som kom til orde og endda lejlighedsvis fandt udtryk i selve Parlamentet, og i samme forbindelse udfoldede Northcliffe-pressen⁵² en voldsom agitation for indførelse af tvungen værnepligt.

Allerede i samtalen den 30. august havde Kong George til Etatsråd Andersen udtalt, at England ville ”fight to the finish”, og siden da var stemningen blevet yderligere ophidset. Ved den store Guildhall Banket den 10. november 1915 erklærede Premierminister Mr. Asquith: ”Lad Vejen være lang eller kort, vi vil ikke hvile eller raste, før vi har sikret de mindre stater i Europa deres frihedsbrev og Europa selv og hele verden frigørelse for magtens herredømme!”⁵³

I pressen vandt disse udtalelser den stærkeste tilslutning, og ”Daily Chronicle” fandt anledning til at fastslå at forskellige Overhus-taler om snarlig fredsslutning ikke havde nogen som helst sangbund i den offentlige mening.

Hvad den således tilspidsede opinion kunne resultere i, var ikke godt at vide. Selv om den danske befolknings store flertal lod alle bekymringer gå sig højt over hovedet og nød de konjunkturførdele, som fulgte i krigens kølvand, og som afspejlede sig i de himmelstræbende børskurser, så kunne de ansvarlige faktorer ikke være blinde for de farer, situationen rummede. De erhvervspolitiske vanskeligheder var stadig stigende, og tilmed var den siddende engelske regering og navnlig Sir Edward Grey, der indenfor kabinettet havde været den forstående talsmand for hensynet til de små nationer og ganske særlig Danmark, stærkt svækket ved den uheldige udvikling på Balkan.

Planer om indfald i Jylland

Den 19. november om aftenen kom Grev Rantzau tilbage fra Berlin, og af en samtale, han umiddelbart efter havde med Etatsråd Andersen, fremgik det, at man i regerings- og militærkredse i Berlin nærede en så alvorlig frygt for, at englænderne ville forsøge landgang i Jylland, at det havde været under alvorlig overvejelse som forebyggende middel at foretage *en midlertidig tysk besættelse af Jylland*.

⁵² Aviser og blade, der ejedes af Lord Northcliffe (1865-1922). Han grundlagde bl.a. ”Daily Mirror” 1903.

⁵³ Telegram til ”Børsen” 11. november 1915.

Dagen efter rejste Etatsråd Andersen via Vlissingen til London, hvor han ankom den 22. om aftenen. Formålet med rejsen var dels som sædvanlig at virke for en gunstig og retfærdig bedømmelse af Danmarks politiske og erhvervspolitiske forhold, der stadig var genstand for kritik, dels – og navnlig – at søge oplyst, om der for alvor var tale om nogen flådeaktion med dertil knyttet landgang på dansk territorium.

Earl Grey var vedblivende syg og opholdt sig på Howick, men støttede herfra, som det fremgår af hans breve, med usvækket interesse Etatsråd Andersen i hans arbejde. Han fremhævede stadig i brevene den interesse, Kong George tager ”in the affairs of Denmark and in you personally”⁵⁴. Denne vending møder man gentagende i brevene. Således skriver han i et brev af 22. november, hvori han beklager ikke at kunne være til stede i London: ”I sent your last letter to Ld. Stamfordham. It was read by the King, who take so deep an interest in Denmark and you personally. I should have liked to show you Ld. Stamfordham’s letter, but it is marked ”private”. It would have pleased you” – I et andet brev et par dage senere kommer Earl Grey ind på den foran nævnte kritik af og misfornøjelse med regeringen, og specielt Edward Grey, og giver herunder også udtryk for den indflydelse, han tillægger Andersens udtalelser, idet han skriver:

”You have come to London at a time when there is a great deal of very bitter attack on Edward Grey. As you pointed out in your letter – Copy of which I sent to him and to the King – Bulgaria would probably have come down on our side of the fence if Russia had been quicker in responding to Edward Grey’s sound initiatives, and consequently, Edward Grey had to bear the blame not only for our errors, but for the errors of our allies.

I wish I were in London, in order that i might secure you opportunities of telling, confidentially, the people who mould public opinion, what the truth is upon this point.”

Som Kongen af Danmarks private udsending mødte Etatsråd Andersen i øvrigt også ved denne lejlighed al ønskelig imødekommenhed og forståelse. Gennem forskellige samtaler såvel med kongen som med Sir Edward Grey og Mr. Balfour blev han på det rene med, at man virkelig under de forhåndenværende forhold såvel mellem de allierede indbyrdes som mellem den engelske regerings medlemmer indbyrdes havde drøftet planer i den oven omtalte retning, og indenfor marinen var der nu som tidligere talsmænd for en flådeaktion i danske farvande. Imidlertid var sagen denne gang som tidligere opgivet eller dog stillet i bero, og under en samtale i Buckingham Palace den 25. november med kongen erklærede denne, at England intet ville foretage sig, som kunne krænke Danmarks neutralitet. Etatsråd Andersen fremholdt imidlertid, at engelske flådedemonstrationer i danske farvande utvivlsomt ville medføre en krænkelse af neutraliteten fra tysk side i forebyggende øjemed, hvilket som tidligere påpeget ville blive til skade ikke blot for Danmark, men også for England.

⁵⁴ Jf.r. brev af 5.november fra Earl Grey til Etatsråd H. N. Andersen.

Kongen anmodede Etatsråd Andersen om at fremhæve denne side af sagen også overfor Sir Edward Grey og Mr. Balfour, hvilket da skete med det resultat, at han fik et positivt tilsagn om, at England ikke under de herskende forhold ville gøre noget indfald fra Nordsøen. Etatsråd Andersen kunne da telegrafere hjem, som det allerede inden hans afrejse var aftalt med Kongen og Udenrigsministeren, at der *ikke* forestod nogen aktion fra engelsk side.

IX. HANDELSSOVERENSKOMSTERNE

Handelsforholdene artede sig som oftere sagt stadig vanskeligere. Begge de krigsførende magter ønskede jo størst mulig andel i den danske landbrugsproduktion. I sommeren 1915 gennemførte landbrugsorganisationerne imidlertid en regulering af eksporten af de vigtigste produkter – smør og flæsk – som fordeltes i et bestemt forhold mellem de allierede og centralmagterne, men der blev vedblivende fra tysk side for andre varer drevet en overbudspolitik, som kunne være fristende for mange, og begge parter vogtede agtpågivende på, hvad modparten fik.

Det lykkedes dog på dette område hos begge parter at skabe nogenlunde respekt for de danske synspunkter og for den loyalitet, hvormed de gennemførtes, selv om der krævedes en stadig agtpågivenhed og retledning herfra. Vanskeligere var det med *importen*, hvis opretholdelse var en betingelse for at holde hele det praktiske liv i gang. Den fare, man her stadig måtte værge sig imod, var de tendenser til at sætte dansk erhvervsliv under kontrol, som begge de krigsførende parter lagde for dagen. Som modvægt herimod samlede bestræbelserne fra dansk side sig om at skyde erhvervenes ledende organisationer i forgrunden, således at den enkelte importør forpligtede sig overfor sin organisation henholdsvis Grosserer-Societetets komité og Industrirådet – som påtog sig de fornødne garantier overfor de krigsførende magter.

Handelsoverenskomsterne med centralmagterne

De første aftaler i denne retning blev truffet til tysk side, idet der under 24. august og 27. september 1915 blev indgået en *dansk-tysk* handelsoverenskomst⁵⁵ mellem på den ene side den tyske regering repræsenteret ved Handelsattaché Dr. Toepffer og på den anden side henholdsvis Industrirådet og Grosserer-Societetets Komité ved disse organisationers respektive formænd, Ingeniør Alex. Foss⁵⁶ og Bankdirektør C. C. Clausen⁵⁷. Kort efter – den 9. november – blev der sluttet en lignende overenskomst med *Østrig-Ungarn*. Under forhandlingerne med Tyskland blev man for første gang på dansk side stillet overfor krav om kompensationer, og bl.a. måtte regeringen under 22. november give dispensationer for udførsel af 10.000 heste, mod at Tyskland til gengæld påtog sig at levere en række industrielle fornødenheder til danske importører.

⁵⁵ Dansk Industrieretning 1915-18 I s.23

⁵⁶ Alexander Foss (1858-1925). Fabrikant. Formand for Industrirådet 1911-21. Medlem af Folketinget 1915-18. Udførte et stort arbejde 1914-18 ved forhandlinger med de krigsførende magter at sikre danske interesser.

⁵⁷ Claus Christian Clausen (1863-1937) Bankdirektør for Privatbanken. Formand for Grosserer-Societet 1915-1920. Sammen med Alex. Foss hovedkræfterne bag handelsaftalen med England af 19.11.1915, og lignende aftaler med Tyskland og Frankrig.

Imidlertid var en ordning af forholdet til England i høj grad påtrængende. De engelske kontrolforanstaltninger med de stadig videregående forpligtelseserklæringer for de importerende firmaer havde efterhånden indkredset og besværliggjort al handel på en måde, som måtte vække de alvorligste bekymringer; faktisk truede de med at kvæle landets import.

Fra engelsk side havde man som tidligere omtalt ved forskellige lejligheder søgt at formå Danmark til at indgå på en lignende ordning som den hollandske, hvor handelen var monopoliseret i "The Netherland Oversea Trust", men man havde her hjemme stadig undslået sig derfor, og Etatsråd Andersen havde gang på gang forsøgt at gøre den engelske regering begribeligt, at et sådant arrangement på grund af Danmarks udsatte stilling meget let ville føre til forviklinger med Tyskland.

Forhandlingerne om en dansk engelsk handelsoverenskomst

På Grosserer-Societetets Komités vegne havde Dr. Federspiel optaget forhandlinger med britiske myndigheder om en garantiordning. Det fremkomne udkast var ikke tilfredsstillende for danske interesser, men det var en nødvendighed at få en løsning af tilførselsproblemet, og den 24. oktober afrejste bankdirektør C.C. Clausen og ingeniør Alex. Foss til London for at forsøge at vinde den engelske regering for en ordning som den foran skitserede. I nedenstående brev introducerede Etatsråd H. N. Andersen de to herrer til den engelske handelsminister Mr. Runciman.

"Dear Mr. Runciman,

I am again having recourse to your kind offices in a matter which is, so I believe, of mutual interest to Great Britain and Denmark.

My friends Mr. Alexander Foss, President of the Danish Chamber of Industries, and Mr. C. C. Clausen, President of the Chamber of Commerce, bearers of this letter, are proceeding to London with the sole object of concluding, if possible, a mutually satisfactory arrangement with regard to the overseas import to this country. I have before given reason for our belief that an arrangement similar to that of the Netherland Oversea Trust would not be recommendable in the case of Denmark. on the strength of the positions of the important bodies of which my friends are at the head, and in whose ranks there is an excellent discipline, I have not the least doubt that an arrangement could be brought about which would justify Great Britain in feeling just as secure as in the case of the Netherland Oversea Trust. Those two commercial bodies embrace, in fact, the whole of Denmark's overseas trade and thereby influence to the greatest extent the whole of its home trade. And one thing – any semblance of political interference which might hurt Danish susceptibilities, and have undesirable consequences, would be avoided.

For reasons which I have had the opportunity of duly expressing both verbally and in writing I am warmly supporting this matter and recommending it to your kindest consideration, and I would in the highest degree appreciate, if you would personally receive the two gentlemen and recommend them to Sir Eyre Crewe and Sir Francis Hopwood. You will excuse me for urging the matter, but the importance I attach to it may be my excuse.

Circumstances of a various nature are requiring my presence here, otherwise I should have accompanied my friends to London to assist personally in pleading the case, but probably I shall be free

to proceed to London very shortly. In the meantime I once more recommend the matter to your kind consideration.

Would you be good enough to acquaint Sir Edward Grey with the proposal.

Believe me, Dear Mr. Runciman,

Yours sincerely,

(signed) H. N. Andersen.

Samtidig hermed anmodede Etatsråd Andersen i et brev – der i øvrigt beskæftigede sig med forskellige erhvervspolitiske og andre spørgsmål – Earl Grey om hans bistand til et gunstigt resultat.

I en svarskrivelse af 5. november 1915 meddelte Earl Grey, at han havde sendt Etatsråd Andersens brev til Sir Edward Grey og genparter til Mr. Runciman, Lord Stamfordham (til underretning for Kong George) og Mr. Robinson, Redaktør af "Times" ("as it contains your useful hint that the "Times" is going dangerously far in criticising too freely H.M. Govt "). Senere hen i samme brev skriver Earl Grey:

"I can see, that the position of Denmark is a very difficult one and requires to be delicately handled by us. I am writing in the sense to Geoffrey Robinson, Lord Stamfordham, Mr. Runciman and Sir Edward Grey".

Forhandlingerne om en dansk-engelsk handelsoverenskomst foregik da også under megen og velvillig interesse ikke blot fra Sir Edward Greys og Mr Runcimans men også fra kongens side. Som Kong George senere meddelte Etatsråd Andersen, havde han personlig overfor de to nævnte ministre udtalt sine ønsker om, at forhandlingerne fremmedes bedst muligt, og han havde yderligere gennem Francis Hopwood holdt sig underrettet om deres gang⁵⁸.

Medens de indledende forhandling fandt sted med Sir Eyre Crowe, foregik den detaljerede udformning af overenskomsten under samvirken med Mr. O. Sergeant fra det britiske udenrigsministerium og den britiske handelsattaché i København Mr. Turner. Allerede i et brev af 27. september til Mr. Runciman havde Etatsråd Andersen i overensstemmelse med den engelske gesandt i København Sir Henry Lowther (der finder "no apparently excusable reason for an official proposal in this respect") henstillet, at Mr. Turner blev kaldt til London for at retlede kommissionerne, idet han gjorde opmærksom på, at "hardly anybody knows better what is going on in shipping and trades circles in Denmark".

⁵⁸ I Industrieretningens omtale af overenskomstforhandlingerne fremhæves det, at den personlige indflydelse, som Etatsråd Andersen udøvede ved sine forbindelser med ledende britiske personligheder, var af stor betydning for forhandlingernes gang og resultat. Jfr. Industrieretningen 1915-1918 I. s.. 27.

Overenskomsten af 19. november 1915.

Den 19. november var man nået så vidt, at overenskomsten kunne underskrives i Foreign Office. Fra engelsk side undertegnedes den af Sir Eyre Crowe, fra dansk side af de herrer C. C. Clausen og Alex. Foss på deres organisationers vegne. Overenskomsten sikrede først og fremmest importen af de til hjemmeforbruget fornødne varer, og dernæst skulle man fra dansk side være berettiget til at opretholde geneksporten til de skandinaviske nabolande, dog således at der for de enkelte varers vedkommende fastsattes en vis begrænsning. Og endelig skulle Danmark være berettiget til at re-eksportere visse varer i udveksling med andre varer, som var nødvendige for det hjemlige behov, selv om det skete til krigsførende nationer. *Undtagne* fra overenskomsten var forskellige varegrupper, for hvilke der allerede forelå særoverenskomster, nemlig britisk kul og koks, råbomuld, bomuldsgarn og tvist, og endvidere var undtaget forskellige varer, til hvilke den engelske regering havde forbeholdt sig sin stilling nemlig petroleum og dets biprodukter, mineralske smørelser, ricinusolie, motordæk og slanger, blikplader, bløde puder og sorte plader fra Storbritannien og Irland samt guld og sølv beregnet til udmøntning og materialer til fremstilling af papirpenge.

De trufne aftaler skulle træde i kraft den 7. december for varer, der afskibedes fra britiske havne, og den 21. december for varer, der afskibedes fra andre havne. For enkelte varesorters vedkommende skulle de dog først træde i kraft, når der med den engelske regering var opnået enighed, dels m.h.t. mængden af visse varer til dækning af Danmarks behov pr. kvartal, dels m.h.t. den nærmere forstder truåelse af de i overenskomsten benyttede almindelige betegnelser for visse varesorter.

Foruden som anført at fastsætte regler for importen søgte overenskomsten i det hele taget at indføre lettelser i det kommercielle samkvem, idet der blev truffet en ordning, der skulle sikre den telegrafiske korrespondance, således at man ikke mere risikerede, at telegrammerne havnede i den engelske Censors papirkurv. Ligeledes blev der truffet aftaler med henblik på de såkaldte ”sorte lister”, der havde virket i høj grad generende for handelen, idet man sikrede sig, at de pågældende firmaer fremtidig blev underrettet om årsagen til, at de blev ”blacklisted”, og derved blev i stand til at klare sig og eventuelt afkræfte de beskyldninger, som rettedes mod dem⁵⁹.

Under Etatsråd Andersens ophold i London i slutningen af november 1915 påpegede han overfor de engelske regeringsmedlemmer, at det ville være formålstjenligt at søge at få et arrangement i stand med Sverige af lignende art som det, der var opnået med de danske erhvervsorganisationer, og efter en meningsudveksling påtog Etatsråd Andersen sig at være behjælpelig dermed. Med henblik herpå indførte han Direktøren for Stockholms Handelsbank, Häradschef Frisk, hos Sir Francis Hopwood, hvem Kong George havde pålagt at virke for sagen. Bankdirektør Frisk lovede efter sin hjemkomst at arbejde i den angivne retning sammen med Bankdirektør Marcus Wallenberg, og Etatsråd Andersen erklærede sig rede til, om det ønskedes, at rejse til Stockholm for at virke til sagens gennemførelse, idet han tillige deri så et middel til yderligere at betrygge forholdet mellem Sverige og Danmark.

⁵⁹ Jfr. Grosserer-Societetets officielle redegørelse i ”Børsen” den 12. december 1915.

Engelsk kritik.

I danske handelskredse blev overenskomsten hilst med tilfredshed, men det varede ikke længe, før der i England rejste sig en skarp kritik både i pressen og i Parlamentet. Betegnende for den rådende stemning var det, at engelske blade på baggrund af en indsender-artikel af grumset oprindelse, undertegnet med et ukendt dansk navn, fandt anledning til at rejse tvivl om de to danske organisationers kompetence til at optræde på den danske handels og den danske industris vegne.

Regeringens modstandere, Sir Edward Carson m.fl., gik hårdt på og forlangte overenskomsten offentliggjort, men regeringen afviste disse krav, Premierminister Mr. Asquith erklærede den 13. december i Underhuset, at overenskomsten var indgået under deltagelse af de interesserede departementer og under tilslutning fra regeringen, samt at denne tog det fulde ansvar for de trufne aftaler.

Imidlertid var sagen ikke afgjort dermed. De danske erhvervsorganisationer fremkom i henhold til overenskomsten i skrivelse af 7. december 1915 med forslag om de foran berørte grænsetal for visse importvarer m.m., men fra engelsk side blev overenskomsten ikke overholdt i større omfang, end det passede Kontrabande-Komitéen. Den fortsatte mistænkeliggørelse af overenskomsten foranledigede den engelske regering til at sende Sir Alexander Henderson alias Lord Farringdon til København for at anstille undersøgelser, men skønt Sir Alexander Hendersons indberetning var vel egnet til at berolige regeringen, fremkaldte dette ikke nogen forandring i de engelske myndigheders holdning.

Som led i angrebene på den engelske regering og i forsøgene på at mistænkeliggøre den dansk-engelske handelsoverenskomst fremkom der i løbet af januar måned i "Daily Mail" en række artikler, som angav at bygge på de på Grosserer-Societetets Komités foranstaltning gennem dagbladet "Børsen" offentliggjorte skibs- og varelistes, og som gav et ganske fortegnet indtryk af importen til Danmark. Artiklerne gav anledning til en indgående undersøgelse fra den engelske regerings side, og den 26. januar 1916 udsendtes gennem det officielle pressebureau en udførlig gendrivelse. Samtidig holdt Sir Edward Grey i underhuset en stor tale, hvori han udførlig redegjorde for de synspunkter, der var bestemmende for regeringens holdning overfor de neutrale: Udenrigsministeriets opgave, udtalte Sir Edward Grey, var at gøre det yderste for at bevare de neutrales velvilje og nøje at påse, at man ikke på ubillig og uretfærdig måde gjorde indgreb i de neutrales ret til at få de tilførsler, der var nødvendige for deres forbrug. Under hensyn hertil var regeringen villig til at træffe sådanne aftaler, ikke med de neutrale regeringer, men med handelskamrene og andre institutioner, hvorved det blev muligt lettere at skelne mellem varer, der var bestemt til de neutrale, og varer, der var bestemt til fjenden.

Etatsråd Andersen og Ingeniør Foss rejser til London

Da forholdene imidlertid så langt fra bedredes, at de tværtimod blev stadig vanskeligere, og der på trods af de danske garantierklæringer skete tilbageholdelse af forskellige varer, ligesom der til den danske regering rettedes opfordring om at stille forslag om en begrænsning af indførslen af foderstoffer, blev det

efter samråd med kongen og udenrigsministeren anset for formålstjenligt at lade Etatsråd Andersen rejse til London. Ingeniør Alex. Foss bestemte sig til at rejse med for på Industrirådets som Grosserer-Societetets Komités vegne at forsøge at få den engelske regering til at respektere overenskomstens ånd og ordlyd.

Efter ankomsten til London fredag den 11. februar 1916 blev Etatsråd Andersen tilsagt til Kong George den følgende dag kl. 5. Som sædvanlig mødte Etatsråd Andersen hos kongen al ønskelig forståelse af de danske synspunkter. Samtidig med at han udviklede, hvorledes den afsluttende overenskomst, takket være flådeofficerernes indflydelse indenfor Kontrabande-Komiteen, i det hele og store var forblevet et dødt ord, fremhævede han, at man derved fra engelsk side grundigt havde modvirket de ved hans sidste besøg i London – i november måned - fremsatte ønsker om, at han skulle virke for en lignende overenskomst med Sverige. Dette var så meget mere beklageligt, som ensartede regler for de skandinaviske landes tilførsler ville bidrage til at knytte de tre nationer sammen, medens den herskende tilstand tjente til splittelse, hvilket alene kunne være i Tysklands interesse. Da Kong Georg i samtalens løb oplyste, at czaren brevligt havde anmodet ham om at vise Sverige større hensyn, idet det bestående forhold gav Rusland anledning til en del bekymringer både m.h.t. tilførslerne, og fordi man frygtede i for høj grad at vende Sveriges sympati mod syd, gav dette Etatsråd Andersen anledning til yderligere at understrege sine udtalelser.

Mandag den 14. februar 1916 havde Etatsråd Andersen en længere samtale med Sir Edward Grey i dennes hjem. Den engelske udenrigsminister, der lige var vendt tilbage fra et ophold i Nordengland, stillede sig ligesom kongen meget forstående, og det aftaltes den følgende dag i Foreign Office at drøfte sagen nærmere sammen med Ingeniør Alex. Foss.

Denne havde i mellemtiden erfaret, at der i Foreign Office forelå udkast til en skrivelse til de to danske erhvervsorganisationer som svar på disses skrivelser af 7. december 1915, hvori importen af en række for Danmark betydningsfulde varer som amerikansk kød, animalske og vegetabiliske olier, olieholdige nødder og frø, samt chilispice skulle *betinges* af, at den danske landbrugseksport bragtes op til visse nærmere angivne kvanta⁶⁰. Alex. Foss havde overfor Sir Eyre Crowe – der, som det vil erindres, havde undertegnet overenskomsten på den engelske regerings vegne – søgt at påvise det uholdbare heri. Sir. Eyre Crowe ville i og for sig gerne imødekomme de danske erhvervsorganisationer, men påberåbte sig den kritik, som Udenrigsministeriet havde været genstand for, og som hæmmede ministeriets handlefrihed. Han endte dog med at opfordre Foss til at udarbejde et memorandum om det danske syn på spørgsmålet, og han tilbød at forlægge et sådant memorandum for sin chef, Sir Edward Grey.

Efter at Ingeniør Foss tirsdag den 15. ved en lunch hos Mr. Runciman var ført sammen med den konservative Under-Secretary of State Mr. Prettyman, med hvem han skulle forhandle forskellige spørgsmål, fik han ved et af Etatsråd Andersen aftalt møde i Udenrigsministeriet lejlighed til at fremstille sin opfattelse for Sir Edward Grey. Memorandum'et blev nu gjort til genstand for forhandling i et ministerråd, men trods al velvilje fra ministrenes side gik det såre trægt. Medens Ingeniør Foss

⁶⁰ Jfr. Dansk Industrieretning 1915-18 I s. 35-39

forhandlede med de forskellige komiteer og komiteformænd, søgte Etatsråd Andersen at påvirke de ledende personer som Mr. Balfour, Sir Henry Jackson og Sir Francis Hopwood til gunst for de danske synspunkter. Selv om Ingeniør Foss, som han selv oplyser, overalt mødte megen venlighed, var der dog kun ringe tilbøjelighed til at imødekomme de danske synspunkter og ønsker, og efter et afsluttende møde lørdag den 19. februar stod det klart, at man vedblivende fra engelsk side ville gøre de givne import-indrømmelser afhængige af, at tilførslerne af danske landbrugsprodukter nåede de tidligere stipulerede kvanta.

Under disse forhold måtte Etatsråd Andersen anvende al sin indflydelse for at bringe sagen til en for Danmark tilfredsstillende afslutning. Ved en fornyet henvendelse til Sir Edward Grey, ved samtaler med Sir Eyre Crowe og Mr. Runciman og ved at lade kongen orientere om, hvorledes sagen havde udviklet sig, lykkedes det at få den frem til behandling i et nyt *Ministerråd mandag den 21. februar*, og her vedtoges det endelig ikke at kæde import-indrømmelserne sammen med spørgsmålet om tilførslerne af danske landbrugsprodukter, der jo, som Etatsråd Andersen også havde gjort opmærksom på, lå ganske udenfor de to erhvervsorganisationers kompetence. I en skrivelse af 29. februar 1916, der fremtrådte som svar på de danske erhvervsorganisationers forannævnte skrivelse af 7. december 1915, præciserede Sir Eyre Crowe de trufne aftaler, der – selv om man havde måttet opgive forskellige indrømmelser som eksport af kaffe, the og frugter til Tyskland og henlægge spørgsmålet om tilførsel af amerikansk flæsk og kød til særlig afgørelse - i det hele og store betød en anerkendelse af den indgåede dansk-engelske overenskomst, der således var bragt lykkeligt ud over de skær, den havde været ved at strande på.

Alle blokadespørgsmål samles under Lord Robert Cecil

De afsluttende forhandlinger om sagen fik for øvrigt vidererækkende indflydelse, idet Sir Edward Grey efter ministerrådet den 21. februar meddelte Etatsråd Andersen, at det var besluttet at henlægge hele blokadespørgsmålet under Lord Robert Cecil⁶¹ som blokademinister. Meddelelsen herom blev et par dage senere givet offentligheden af Lord Landsdowne, da han på regeringens vegne besvarede en af Lord Sydenham i Overhuset fremsat interpellation angående nordsøblokaden. Ved denne lejlighed fremkom Lord Farringdon med forskellige udtalelser på grundlag af de af ham foretagne undersøgelser og fremhævede bl.a., at det danske landbrug faktisk kunne sælge sine produkter til langt højere priser i Tyskland, men ikke desto mindre holdt fast ved sine gamle engelske forbindelser. Ligeledes gjorde han opmærksom på, at man ved vurdering af tilførslerne måtte tage i betragtning, at Danmark før krigen havde fået en stor del af sine fornødenheder over Hamburg og Bremen. Lord Farringdon følte sig overbevist om, at det var meget begrænsede kvanta kontrabandeverarer, som gennem de neutrale lande nåede frem til Tyskland. Overenskomsten med Grosserer-Societetets Komité og Industrirådet tegnede, sagde han, til at ville virke tilfredsstillende, og han lykønskede regeringen til den måde, hvorpå den havde løst de vanskeligheder, der var opstået i forhold til de neutrale.

⁶¹ Robert Cecil (1864-1958). Eng. Politiker og diplomat. Blokademinister 1916-18. Fik i 1937 Nobels Fredspris for at have været en af hovedkræfterne ved dannelsen af Nationernes Forbund i 1919.

Interpellationen sluttede med, at Lord Sydenham tog en af ham stillet resolution tilbage, men ligesom Underhus-debatterne om samme emne afspejlede den i virkeligheden stemninger og opfattelser i vide befolkningskredse. Medens Etatsråd Andersen og Ingeniør Foss endnu opholdt sig i London, blev der afholdt et stort møde i City, hvor Mr. Gibson Bowles, Lord Devonport og andre angreb regeringens blokadepolitik som altfor lemfældig, og som mandede ud i en resolution, det udtrykte "great alarm at the enormous quantity of commodities which is reaching the enemy through the North-Sea", og opfordrede "the Government to give our Navy freedom to make a fuller and more efficient use of our sea power in the war".

Dette var ingenlunde alene udtryk for den brede befolknings let vakte stemninger. I det nævnte møde deltog en stor del af Londons handelsstand, og Etatsråd Andersen gengiver en lang samtale, som han et par dage senere havde med en så betydende bankmand som Sir Edward Holden – Chairman and Managing Director of London and Midland Bank - der hævdede nødvendigheden af en gennemført blokade og var ganske uimodtagelig for alle ræsonnementer til fordel for lempelser til gunst for de neutrale, specielt også for Danmark.

Forhandlingerne om en svensk-engelsk handelsoverenskomst.

Som omtalt i det foregående havde spørgsmålet om et handels-arrangement med *Sverige* gentagende været berørt mellem Etatsråd H. N. Andersen og de engelske statsmænd og ligeledes med Kong George. Fra *dansk* side så man i en sådan ordning et middel til at knytte de nordiske lande yderligere sammen, og *det skandinaviske ministermøde i København* den 9. marts 1916 – der tilsigtede at bygge videre på den ved Kongemødet i Malmö i sin tid skabte forståelse og indbyrdes føling – gav en lejlighed til at arbejde i den ønskede retning. Mødedeltagerne var de tre landes ministerchefer og udenrigsministre, fra norsk side Statsminister Gunnar Knudsen og Udenrigsminister Ihlen, fra svensk side Statsminister Hammarskjöld og Udenrigsminister Wallenberg.

I et brev af 3. marts 1916, hvori Etatsråd Andersen bragte Sir Edward Grey kongens tak for hans medvirken til, at forhandlingerne angående tilførslerne her til landet var bragt til en efter omstændighederne tilfredsstillende afslutning, omtalte han det forestående ministermøde og skrev i denne forbindelse bl.a.:

"I hope that the outcome of the visit be a desire on the part of Sweden to come to an even better commercial arrangement with Great Britain,, but on the lines of the Danish Agreement. As I have ventured to express verbally, in my opinion a commercial arrangement with the Scandinavian Countries is the real pivot on which the policy of the moment is revolving as far as Great Britain and Scandinavia are concerned, and which bears also upon the relations with Russia and Germany."

I en svarsskrivelse af 10 marts skrev Sir Edward Grey:

"I shall be very interested to learn the result of the Copenhagen Conference and hope that it may be effective in removing difficulties between this country and Sweden. I need hardly say, that we should be very glad indeed to come to some satisfactory commercial arrangement with Sweden..."

Ministtermødet, der strakte sig over dagene 9. - 11. marts, bekræftede og fornyede de ved Kongemødet i Malmö truffede aftaler og konstaterede den fulde samfølelse i bestræbelserne for at bevare de tre landes absolutte neutralitet. Udenfor de officielle forhandlinger søgte såvel Kong Christian som Udenrigsminister Scavenius og Etatsraad Andersen at påvirke de svenske ministre i den oven omtalte retning, men helt galt gik det ikke, idet Statsminister Hammarskjöld i konsekvens af sin tidligere indtagne stilling indtog en noget reserveret holdning. I et brev af 11. marts 1916 til Mr. Runciman, tillige bestemt for den engelske udenrigsminister, skildrer Etatsråd H. N. Andersen de udfoldede bestræbelser i følgende ord:

"His Majesty, the Foreign Minister, and others of us have been using our best endeavours with the Swedish Ministers to imbue them with the necessity of coming to an arrangement with Great Britain on the lines of the Danish agreement, as being one of the best means of furthering mutual interests between Denmark, Norway and Sweden. Norway, of course, is ready to join, and Mr. Wallenberg, the Swedish Foreign minister, fully concurred; whereas the Prime Minister, Mr. Hammarskjöld, although more pro-English than German, is very reluctant, partly due to distrust acquired by late experience, but more particularly because of his previous public utterances in opposition to any private arrangement. We have tried to convince him that what he is complaining of has disappeared with the appointment of Lord Robert Cecil as minister of Blockade, and that if more convenient to Sweden we saw no reason why he should not, in conformity with his standpoint make an official arrangement with Great Britain.

His Majesty has been most impressive, also in letters to the Kings of Sweden and Norway, of which the ministers are the bearers, and Mr. Hammarskjöld will lay the matter before the King of Sweden."

Imidlertid trak sagen i langdrag. Hen på efteråret 1916 – medio oktober – modtog Etatsråd Andersen besøg af Häradshöfding Marcus Wallenberg, en bror til udenrigsministeren, og Justitieråd Hellner, der kom for på den svenske regering vegne at drøfte mulighederne for at få et arrangement i stand med den engelske regering. Etatsråd Andersen tilsagde sin bistand og erklærede sig beredt til at tage med en svensk delegation til London.

En svensk delegation til London

På hans anmodning telegraferede Sir Ralph Paget – der i mellemtiden havde afløst Sir Henry Lowther som Storbritanniens Gesandt i København – om sagen til den engelske udenrigsminister, som svarede tilbage, at han ville være glad ved at se en svensk delegation i London, men frygtede, at Etatsråd Andersens nærværelse kunne give anledning til fejlagtige fortolkninger, særlig i Tyskland, forhandlingerne måtte blive af politisk karakter.

Efter anmodning kom Etatsråd Andersen imidlertid den 1. november – inden delegationens afrejse – til Stockholm for dér at deltage i en drøftelse af sagen. Det viste sig, at der stadig var gnidninger, idet delegationens medlemmer følte sig for stærkt bundne ved de af Statsminister Hammarskjöld givne instruktioner, men ved Kong Gustafs mellemkomst lykkedes det dog at udjævne uoverensstemmelsene så vidt, at delegationen – der bestod af Häradshöfding Marcus Wallenberg, Justiteråd Hellner og Kancelliråd Westman – tirsdag aften 2. november kunne tiltræde rejsen til London. Samme dag sendte Etatsråd Andersen gennem Sir Ralph Paget Viscount Grey følgende udførlige telegrafiske orientering:

" I wish confidentially to inform you also for the benefit of Lord Robert Cecil, Mr. Runciman and others at discretion that at the request of both Hammarskjöld and Wallenberg I went to Stockholm Monday last in conformity with wishes of King and Foreign Minister. The object for which my presence was desired was of course the pending negotiation of a commercial agreement between Great Britain and Sweden which is in my opinion, in view of the present situation, of greater political consequence than the agreement between Britain and Denmark. Divergent views nearly caused a rupture between Hammarskjöld and Wallenberg. The latter had decided to resign if Hammarskjöld would not agree to an arrangement of which Wallenberg could approve and give the delegates such instructions and latitude as would insure its negotiations. Without such instructions and latitude Marcus Wallenberg and Hellner also refused to proceed to London. The difference was smoothed over on Tuesday by intervention of King Gustaf and the delegates left for London same evening. Marcus Wallenberg has promised me to give you a frank version of the political situation in Sweden and I recommend that if possible Wallenberg staying Carlton Hotel should for the purpose be requested to see you and Lord Robert Cecil privately Monday. I wish to impress that should an agreement be arrived at and not meet with the approval of Hammarskjöld it will most likely result in his resignation; he would probably be succeeded by Hellner who with this probability in view has been chosen member of the delegation. My opinion is that should delegates return to Sweden without any arrangement with Britain, it will cause disappointment to the bulk of the Swedish public, followed by Wallenberg's resignation and Hammarskjöld though not really pro-German himself might with a partly pro-German Government be delivered into the hands of Germany with consequences which would be far reaching, so far as Russia is concerned and which would be injurious to the policy hitherto pursued by Denmark. I beg to urge that the delegates should not leave London without some sort of agreement, and I consider that an agreement more favourable than the Danish would under present circumstances be in the true interest of Britain and her Allies. Afterwards modifications could be made to suit British views. I would like to observe that Marcus Wallenberg is really the important member of the delegation and that Westman may be expected to keep

Hammar skjöld informed of proceedings in London and also that Hammar skjöld being professor of international law is apt to look on everything from that point of view and might try to guide and instruct the delegates. I have promised both Wallenberg and Hammar skjöld to give them my views on any commercial question that may arise if consulted, and should you or Lord Robert Cecil have any observations you desire to have impressed in Stockholm I am willing to convey same in a circumspet manner”.

Forhandlingerne i London mellem den svenske delegation og de engelske myndigheder førte ikke til det ønskede hurtige resultat. Da Etatsråd H. N. Andersen henimod midten af januar 1917 kom til London i anden anledning, forhandlede der endnu, ”fordi man fra begge sider hængte sig i detaljer, og de svenske delegerede ikke havde fornøden fuldmagt og således manglede forhandlingsmyndighed. ”

Det lykkedes imidlertid Etatsråd Andersen at bringe forhandlingerne ud over det døde punkt. I et telegram til Udenrigsminister Scavenius, dateret 22. januar 1917, hvori Etatsråd Andersen gav underretning om, hvad han havde opnået under sit ophold i London, kunne han bl.a. meddele, at han havde ”formået at hjælpe svenskerne fremad, således at de bliver færdige om få dage”- Den følgende dag – en mandag – fik han arrangeret en samtale mellem Marcus Wallenberg og Lord Robert Cecil og fremhævede derunder nødvendigheden af som han skriver, ”i det store formåls interesse” at få forhandlingerne bragt til afslutning. Lord Robert Cecil lovede at medvirke til, at der kunne foreligge et resultat inden ugens udgang, og om lørdagen – den 28. januar – kunne de svenske delegerede omsider tiltræde hjemrejsen med vel forrettet sag.

X. RESULTATLØSE FREDSDRØFTELSE

Krig avler had, og medens dage og uger blev til år, såede krigen sin sæd i hjerterne. I Tyskland vendtefolkehadet sig navnlig mod fjenden på den anden side kanalen, der med sin flådemagt ville spærre Centralmagterne ude fra alle tilførsler. "Gott strafe England" var det stående udbrud overfor denne "udsultningsblokade", men samtidig virkede den tyske krigsførelse – den hensynsløse undervandskrig, de natlige Zeppelin-angreb på værgeløse engelske byer, anvendelsen af giftige gasarter etc. – til hos den engelske befolkning at skabe den indignation, der var baggrunden for indførelsen af den engelske værnepligt i løbet af foråret 1915 og den derved udtrykte vilje til ikke at helme, før Tyskland var tvunget i knæ.

En Underhusdebat

Ikke desto mindre var der i 1916 adskilligt, der viste, at blikket trods alt i begge krigsførende lejre var rettet mod den fred, som dog en gang måtte komme. Den 24. februar 1916 – tre dage efter at Tyskland havde indledet Verdun-offensiven – rejstes i det engelske underhus en større debat om ønskeligheden af krigens afslutning. En opfordring til Premierminister Asquith om at fremsætte sine fredsbetingelser fuldtud besvarede han derhen, at det havde han allerede gjort kort efter krigens udbrud den 9. november 1914, men han skulle gentage dem her: "Vi vil ikke stikke det sværd, som vi ikke letsindig har draget, i skeden, før Belgien – og jeg vil tilføje Serbien – har fået tilbage i fuldt mål alt, hvad det har ofret, og mere til, før Frankrig er tilstrækkeligt sikret mod trusler om angreb, før de små europæiske nationers ret stilles på en uangribelig basis, og før Prøjsens militære herredømme – det var de ord jeg brugte – er slået afgjort og endeligt ned".

Disse udtalelser lod jo intet tilbage at ønske i retning af tydelighed og gav intet grundlag, hvorpå parterne i øjeblikket kunne mødes, men alene i den omstændighed at der i parlament og presse kunne rejses en fredsdebat, lå der for de mere lydhøre et vidnesbyrd om, hvad der gemte sig dybt i sindene, også i Storbritannien.

Indenfor Centralmagterne havde tankerne jo – trods alle sejrxfanfarer – allerede længe kredset om fred. De, der så ud over dagen og vejen, var med bekymring vidne til den udvikling, som krigsførelsen havde taget og som syntes at skyde mulighederne for en genoptagelse af det tidligere samarbejde mellem Tyskland og de øvrige nationer ud i en uvis fremtid. Således måtte bl.a. en mand som Hamburg-Amerika-Liniens chef, Generaldirektør Ballin føle, og det skyldtes formentlig for en ikke ringe del hans indflydelse på kejseren, at Storadmiral, Marineminister v. Tirpitz – som et offer til Amerika, hvor stemningen vedblivende var stærkt ophidset over den tyske krigsførelse til søs – i marts 1916 måtte træde tilbage som den tyske flådes øverste.

Kort efter sin hjemkomst fra London sidst i februar havde Etatsråd Andersen en samtale med Grev Rantzau overfor hvem han fremhævede, at hans tidligere omtalte indtryk af stemningen i England var

blevet bekræftet ved hans sidste London-besøg, og at de fordele, Tyskland gennem sin undervandskrig etc. kunne vinde overfor England, lang overskyggedes af de skade, Tyskland derved beredte sig selv nu og i fremtiden. Og ganske særlig påpegede han i samme forbindelse de vanskeligheder, det ville volde, hvis Amerika ved den tyske krigsførelse lod sig drive til at erklære Tyskland krig.

Hos Bethmann Hollweg

På anmodning af Rigskansleren tog Etatsråd Andersen et par uger senere til Berlin, hvor han mandag den 27. marts havde en længere samtale med v. Bethmann Holweg, overfor hvem han fremsatte de samme synspunkter. Rigskansleren var indstillet på en åbenhjertig meningsudveksling. Han udtalte sin tilfredshed med den tilførselsoverenskomst, der var afsluttet mellem Danmark og England, fordi den gav Tyskland udsigt til dog at få nogle landbrugsprodukter fra førstnævnte sted⁶². Han lagde ikke skjul på de vanskeligheder, der - specielt også for hans vedkommende - var opstået ved v. Tirpitz' afgang, og udtalte uforbeholdent, at han ikke havde villet optage den politiske debat i Rigsdagen, forinden han gennem Etatsråd Andersen havde orienteret sig angående de udenfor Tyskland herskende synsmåder overfor undervandskrigen og om udsigten til at få England til at lytte til fredsforslag. Næst at besvare dette spørgsmål ved at påpege undervandskrigens sikre virkning: En yderligere ophidselse af sindene og en inddragning af Amerika i krigen, fandt Etatsråd Andersen det – med henblik på de tidligere omtalte rygter om engelske flådeplaner og de stedfindende tyske overvejelser om at foregribe disse ved en besættelse af Jylland – påkrævet på ny at understrege Danmarks *livsinteresse* i at bevare det eksisterende forhold til begge de krigsførende parter, idet han på ny fremhævede også de krigsførendes interesse i, at Danmark vedblivende holdtes udenfor krigen, og udtalte som sin bestemte opfattelse, at rygterne om en engelsk flådeaktion i danske farvande ikke havde noget på sig, og at et sådant skridt næppe heller var tænkeligt, så længe den tyske slagflåde var intakt.

Som sædvanlig ledte rigskansleren samtalen hen på fredsmulighederne. Han var noget bitter over, at hans tidligere tilkendegivelser af, at Tyskland var rede til at overveje forslag om fred, var blevet mødt med afslag af Asquith: "Ikke før den tyske militarisme var knust!" Etatsråd Andersen mente dog, at en mere direkte form for udtalelserne måtte kunne give et noget andet resultat, og rigskansleren erklærede da at ville overveje, om han i sin forestående tale i Rigsdagen kunne indflette et tilbud om optagelse af fredsforhandlinger. Vanskeligheden lå i at finde en form, som tilfredsstillede indadtil og samtidig kunne bringe modstanderne til at reagere.

Samtalen fortsattes om aftenen efter middag i Rigskanslerpalæet, hvor de tilstedeværende, Grev Rantzau og Understatssekretærene v. Zimmermann og Wahnschaffe, alle syntes besjælede af glad forvisning om Verduns nær forestående fald. Rigskansleren udæskede efter bordet Etatsråd Andersens mening om den bedst mulige formulering af en udtalelse som den påtænkte, og han understregede atter nødvendigheden af forsonlighed. Spørgsmålet var senere igen genstand for drøftelse mellem Etatsråd Andersen og Grev

⁶² Denne sætning tilføjet i kladden, s. 113.

Rantzau, der bestemte sig til at blive i Berlin for at forsøge sammen med v. Zimmermann at koncipere ordlyden.

Forslag til Rigsdagsudtalelse

Inden sin hjemrejse orienterede Etatsråd Andersen den danske Gesandt Grev Carl Moltke om sin formiddagssamtale med rigskansleren. Et par dage efter – torsdag den 30. marts – vedtog den tyske Rigsdags finansudvalg med alle stemmer mod én at foreslå Rigsdagen at vedtage følgende erklæring til rigskansleren:

"Efter at undervandsbåden har vist sig som et virksomt våben mod den engelske krigsførelse, der går ud på at udsulte Tyskland, udtaler Rigsdagen sin overbevisning om, at det er nødvendigt at gøre den brug af undervandsbådene – ligesom af alle vore militære magtmidler – der giver garanti for tilkæmpelse af en fred, som sikrer Tysklands fremtid, og i forhandlinger med udenlandske stater at hævde den nødvendige frihed for Tysklands sømagt i brugen af dette våben med hensyntagen til de neutrale staters berettigede interesser".

Denne udtalelse var jo ikke uden en vis elasticitet og kunne i rigskanslerens hånd anvendes på forskellig måde.

Efter Grev Rantzaus tilbagekomst fra Berlin fandt der i Udenrigsministeriet en samtale sted mellem Udenrigsminister Scavenius, Greven og Etatsråd Andersen om ordlyden af de fredstilbud, som rigskansleren eventuelt ville fremsætte i Rigsdagen onsdag den 5. april. Udenrigsminister Scavenius betonedede, at han ikke ønskede at give råd, men at han sluttede sig til Etatsråd Andersens opfattelse, at en henvendelse som den påtænkte eventuelt kunne fremme frede. Ved en audiens dagen efter - 1. april – udtalte kongen sig på samme måde overfor Grev Rantzau.

Kansler-talen den 5. april 1916

Hvad årsagen end var, så kom Rigskanslerens tale i den tyske Rigsdag den 5. april 1916 *ikke* til at indeholde noget fredstilbud, men talen var – skønt båret af megen kraft – præget af større mådehold end Kanslerens tidligere taler, og henvendt til den engelske Premierminister udtalte Rigskansleren: ” For Asquith er en fuldstændig ødelæggelse af Prøjsens militære magt betingelsen for alle fredsforhandlinger. Samtidig savner han i min tale tyske fredstilbud. At forhandle om fredstilbud, der fremsættes fra andre sider, er ethvert parti villigt til. Men lad os sætte, at jeg foreslog Asquith sammen med mig at prøve fredsmulighederne og at Asquith begyndte med sit krav om fuldstændig ødelæggelse af Prøjsens militærmagt! I så fald ville samtalen være endt endnu før den var begyndt”.

Asquiths svar

I Ententelandenes presse opfangede man den undertone af forsonlighed, som gemte sig bag hævdelser af Tysklands styrke og skildringen af de tyske krigsmål, og da Premierminister Asquith nogle dage senere – den 10. april – ved en banket for franske parlamentarikere svarede den tyske Rigskansler, var det betegnende, at også han satte tonen noget ned og navnlig – idet han bebrejdede kansleren, at denne havde forvrænget hans Asquith's udtalelser – fandt sig foranlediget til at fortolke disse nærmere: ”Som resultat af krigen” – udtalte Asquith – ”vil vi fastslå det princip, at internationale spørgsmål skal afgøres ved fri forhandling på lige fod mellem frie folk, og at disse afgørelser ikke længer skal kunne hindres eller påvirkes af ordrer fra en regering, der står under kontrol af en militærkaste. Det er, hvad jeg forstår ved tilintetgørelsen af Prøjsens militære overherredømme, intet mere, men heller intet mindre”.

Amerikas ultimatum

Denne fredsdiskussion, der trods alle ydre modsætningsforhold syntes at nærme parterne noget til hinanden, blev afbrudt ved *Amerikas Ultimatum til Tyskland* i anledning af undervandskrigen, der også efter v. Tirpitz tilbagetrædelse var fortsat under i det væsentlige uforandrede former.

I sit svar på den amerikanske note udtalte den tyske regering i begyndelsen af maj, at Tyskland kun ”i bitreste nødværge” havde grebet til ”undervandskrigens hårde, men virkningsfulde middel”, og påberåbte sig, at ”bevidstheden om dens styrke to gange i løbet af de sidste måneder havde tilladt den tyske regering åbent og for hele verden at forkynde sin beredvillighed til fred”. I øvrigt var den tyske note for så vidt imødekommende overfor de amerikanske krav, som den meddelte, at der var ”udgået ordre til de tyske søstridskræfter om under iagttagelse af de almindelige folkeretlige grundsætninger om standsning, gennemsøgning og ødelæggelse af handelsskibe ikke at sænke uden varsel og uden at redde menneskeliv, medmindre de flygter eller gør modstand”. Men samtidig tilføjedes det rigtignok, at det *ikke* kunne forventes, at Tyskland skulle pålægge sig indskrænkninger i brugen af undervandsvåbenet, *hvis* det vedblivende tillodes dets modstandere at anvende folkeretsstridende midler, og noten udtalte i denne forbindelse forventning om, at ”De forenede Staters regering nu med alt eftertryk vil kræve af den britiske regering at sætte igennem overfor den, at den skal overholde de folkeretlige regler, som før krigen var almindelig anerkendte og særlig er udviklede i den amerikanske regerings noter af 28. december 1914 og 5. november 1915 til den britiske regering”.

”Skulle” – siges det til slut – ”sådanne skridt af De forenede Staters regering ikke føre til det ønskede resultat, ville den tyske regering se sig stillet overfor en ny situation, for hvilken den må forbeholde sig fuld beslutningsfrihed.”

Det *amerikanske gensvar* lod ikke vente længe på sig. Allerede den 9. maj meddeltes det officielt, at De forenede Staters regering i en ny note til Tyskland ”accepterer den kejserlige regerings erklæring om opgivelse af den politik, der så alvorligt truede det gode forhold imellem de to lande”, men at den ikke kunne indlade sig på, endsige drøfte tanken om, at ”de tyske flådemyndigheders hensyntagen til De

forenede Staters borgeres rettigheder til søs på nogen måde eller i mindste grad skal gøres afhængig af nogen anden regerings optræden m.h.t. de neutrales og non-kombatanternes rettigheder.”

Den 16. maj 1916 rejste Etatsråd H. N. Andersen i spidsen for en erhvervsdelegation til London for at forhandle om de stadig opstående nye gnidninger m.h.t. handelsudvekslingen.

En uges tid forinden havde den danske Gesandt i Berlin, Grev Carl Moltke, den senere Udenrigsminister, som svar på et brev fra Etatsråd Andersen skrevet, at han ikke havde været i tvivl om karakteren af Etatsråd Andersens besøg i Berlin – at det ”havde fundet sted i henhold til de ønsker, som De selv omtaler” – og i samme forbindelse nævnt, at Understatssekretær Zimmermann havde udtalt sig meget varmt om Andersen, samt at han selv (Moltke) for nylig havde haft lejlighed til overfor Statssekretær v. Jagow at fremhæve de fremragende forbindelser, der stod til rådighed for Andersen i London.

Brevet daterer sig netop fra de samme dage, da den tysk-amerikanske noteudveksling fandt sted, og under indtryk af denne skriver Grev Moltke bl.a. videre, at han troede, det ville være rigtigt ”at rette blikket mod Washington i forståelse af, at Præsident Wilson må hjælpes over et dødpunkt for ikke længere at vedblive med at være den fare for freden, som han hidtil har været”. Præsidenten havde vundet en diplomatisk sejr, som han burde forfølge ved at opstille et fredsprogram, og under alle omstændigheder nåede man næppe noget resultat udenom Washington, men kun ved en samtidig bearbejdelse af Washington og London.

Kort efter – og nogle dage inden afrejsen til London – henvendte Grev Rantzau sig til Etatsråd Andersen i hans hjem med et telegram, han havde modtaget fra v. Jagow med anmodning til Andersen om i London at sondere stemningen for at få optaget forhandlinger om en almindelig fred, men ledsaget af den sædvanlige tilføjelse om ikke at tilkendegive, at der bag denne føler lå direkte ønsker fra tysk side.

I en indledende samtale lørdag den 20. maj med Sir Edward Grey fremhævede Etatsråd Andersen, at det var hans opfattelse, at Tyskland nærede alvorlige ønsker om at få optaget fredsforhandlinger, og at Kong Christian, hvis han kunne være sikker på, at eventuelle forslag i så henseende fra tysk side ikke ville blive afviste af de Allierede, ville forsøge at få Tyskland til at fremkomme med sådanne. Sir Edward Grey var stemt for tanken, hvis der var mulighed for at nå til en varig fred, og under forudsætning af, at Tyskland ville nærme sig de allierede som en enhed og ikke enkelte af dem med henblik på at opnå separatfred. Aftalen blev, at man skulle vende tilbage til sagen sidst på ugen, og at Sir Edward Grey i mellemtiden skulle sondere stemningen i Paris, Petrograd og Rom.

Den største hindring

Dagen efter fremkom imidlertid i et amerikansk blad et interview med den tyske rigskansler, foranlediget ved nogle af Sir Edward Grey til en amerikansk fremsatte udtalelser. Rigskansleren konstaterede, at han to gange havde erklæret, at Tyskland var rede til at slutte en varig fred, når man fra de andre magters side

ville drøfte krigs- og fredsproblemerne ud fra krigssituationen, således som ethvert krigskort viste den. Dette opfattedes i England som en tilkendegivelse af, at Tysklands fredsvilje var betinget af et Europakort, der i det hele og store var bestemt ved den øjeblikkelige krigsposition, og provoceret ved forskellige forespørgsler, bl. a. af Ponsonby og Ramsay Mac Donald, kaldtes Sir Edward Grey i Underhusets møde onsdag den 4. maj frem til en afvisning af rigskanslerens udtalelser.

Ikke uden føje skriver Etatsråd Andersen ved omtalen af denne episode, at *den største hindring for at få gemytterne* stemt til fred var statsmændenes egne ophidsende taler og interviews, idet de derved ophidsede deres eget folk og bandt deres egne hænder.

Af de samtaler, Etatsråd Andersen senere på ugen - henholdsvis den 26. og den 27. maj – havde med Sir Edward Grey og med Kong Georg, fremgik det, at man efter at have sonderet stemningen hos de allierede var meget i tvivl om, hvorvidt tiden var moden til at optage fredsunderhandlinger. Under hensyn ikke mindst til stemningen i England turde Sir Edward Grey ikke sige mere end, at *hvis* Tyskland enten gennem Kongen af Danmark eller på anden måde ville fremsætte fredstilbud eller tilbud om at optage til drøftelse spørgsmålet om en almindelig fred, således at tilbudet rettedes til *alle* de allierede eller til en enkelt under en sådan form, at det gjaldt dem alle, forment han, at de Allierede ville reagere derpå.

At Sir Edward Greys forsigtige og forbeholdne stilling var velbegrundet, fik Etatsråd Andersen et stærkt indtryk af under sin senere samtale med kongen, der – under hensyn til den stærke stemning, som herskede i de kredse i England, der fornemmelig havde måttet ofre slægt og gods - heller ikke anså tiden for moden til fredsunderhandlinger, medmindre Tyskland skulle foretage det første, direkte skridt.

Søslaget den 31. maj 1916

Den 1. juni tiltrådte Etatsråd Andersen og delegationens øvrige medlemmer hjemrejsen via Hull. Den foregående eftermiddag var *det store søslag under Jyllands-Kysten* begyndt, det største søslag, historien kender, men ikke desto mindre en begivenhed, som fik relativ ringe betydning. Få dage efter omkom Lord Kitchener, idet krydseren "Hampshire", der skulle bringe ham til Arkangelsk, den 5. juni 1916 om aftenen i en voldsom storm stødte på en mine vest for Orkney-Øerne og sank efter få minutters forløb.

Kaptajn Fryatts henrettelse

Over hele den britiske verden føltes dette som en sorg, der ikke bidrog til at mildne sindene. Andre tildragelser hidsede stemningen yderligere op, således henrettelsen af den engelske Koffardikaptajn Frayatt, hvis liv blev taget af tyskerne, fordi han i selvforsvar med sit skib havde forsøgt at løbe en tysk undervandsbåd, der ville torpedere det, i sænk. Meddelelsen om Kaptajn Fryatts henrettelse fremkaldte en voldsom harme, der lod flere af regeringens medlemmer bebude modtræk af forskellig art, og Premierminister Asquith erklærede den 31. juli i Underhuset, at det var regeringens beslutning at bringe de skyldige i denne og andre forbrydelser mod folkeretten i retfærdighedens hænder, "hvem de end er, og

hvilken stilling de end indtager". Asquith pegede i sin tale direkte på det tyske riges øverste krigsherre, og i den engelske presse hævdedes det, at de Allierede ikke burde slutte fred med noget medlem af Huset Hohenzollern.

Bladforlydender

Fra tid til anden dukkede der atter frem i pressen rygter om fredsbestræbelser, og henimod slutningen af juni fremkom i forskellige danske provinsblade meddelelser om bestræbelser, der skulle være udfoldede fra dansk side for at hidføre fred, samt om forhandlinger mellem Kejser Wilhelm og Sir Edward Grey med en dansk mand som mellemmand. I anledning af disse bladforlydender – der den 27. juni 1916 blev gengivet i "Nationaltidende" – telegraferede Etatsråd Andersen gennem Udenrigsministeriet og den danske Gesandt i London til Earl Grey og bad ham om, hvis disse rygter skulle finde vej til London, da at sige til Mr. Robinson, "Times"'s Chefredaktør, at hans (Andersens) mission havde været af handelspolitisk art, og at anmode ham om ikke at gengive rygterne i "Times". Ligeledes anmodede Etatsråd Andersen Earl Grey om at orientere Sir Edward Grey og at sige til denne, at den danske udenrigsminister, om det ønskedes, ville dementere rygterne i danske blade. Earl Grey svarede telegrafisk samme vej tilbage, at der – formentlig på grund af censuren – intet var fremkommet i den engelske presse angående de pågældende rygter. Skulle det ske, ville Sir Edward Grey dementere, og den danske udenrigsminister kunne da samtidig dementere i danske blade.

XI. LANDBRUGSEKSPORTEN

Den 17. marts 1916 føjedes til de tidligere handelsaftaler en dansk-fransk handelsoverenskomst efter den dansk-engelske overenskomsts mønster. Omtrent samtidig nedsatte den engelske regering en kommission, der – med henblik på de stadig stigende tonnage-vanskeligheder – under forsæde af Viscount Peel fik til opgave at undersøge, om der ved den hidtil anvendte fremgangsmåde med skibes og ladningers indbringelse til britiske havne mulig forvoldtes unødige forsinkelser. Forholdene lå imidlertid stadig meget vanskeligt, og i den følgende tid vedtoges en række skærpede foranstaltninger, der både ramte skibsfarten og handelen.

Londoner-deklarationen sættes ud af kraft

Den 31. marts offentliggjordes således i "London Gazzette" en kongelig anordning, som erklærede Londoner-deklarationens § 19 sat ud af kraft, således at skibe og ladninger ikke fremtidig skulle være fritagne for beslaglæggelse for brud på blokade, blot fordi de var undervejs til ikke blokeret havn. I begyndelse af april tilsendte dernæst Board of Trade de skandinaviske redere og kulimportører et cirkulære, hvori det meddeltes, at det fra og med 25. april ikke ville blive tilladt noget skib, regulære ruteskibe undtagne, som var bestemt til de skandinaviske lande, at indtage kul, medmindre skibet allerede var sluttet med returlast til Storbritannien eller Irland eller til et allieret land, eller det af Board of Trade fik attest for, at ladning ikke kunne skaffes. Allerede tidligere havde skandinaviske redere for overhovedet at få kul måttet underskrive visse deklarationer og i mange tilfælde måttet forpligte sig til at komme tilbage med ladning. For så vidt fulgte cirkulæret kun en linie, som allerede havde været hævdet i nogen tid; det ny var, at bestemmelsen nu skulle gælde *alle* skibe, undtagen rutebådene. Et par uger efter – den 18. april – udsendte det engelske udenrigsministerium til de neutrale skibsredere en advarsel om, at alle kul af tysk oprindelse, som forefandtes på neutrale skibe, det være som ladning eller som bunkers, var hjemfaldne til beslaglæggelse. Samme dag forelå en anden meddelelse fra det engelske udenrigsministerium, nemlig at den engelske regering med firmaet Armour & Co. og de andre store amerikanske afskibere af slagteriprodukter fra De forenede Stater havde truffet arrangement, hvorefter regeringen, så længe krigen varede, skulle regulere de pågældende afskibninger til de europæiske neutrale lande.

Landbrugseksporten

Der stilledes da – trods alle handelsoverenskomster – stadig betydelige krav til handelens og skibsfarens tilpasningsevne, og samtidig var tilførslerne af danske *landbrugsprodukter* til Tyskland stadig englænderne en torn i øjet. Ganske vist var det under forhandlingerne i London i februar ved Etatsråd Andersens indgriben lykkedes at komme bort fra forsøgene på at sammenkæde eksporten af landbrugsprodukter til England med importen til Danmark, men man havde stadig fra engelsk side

opmærksomheden rettet mod den danske landbrugs-produktion, og kravet om, at eksporten til det engelske marked skulle bringes op til før-krigs-niveauet, dukkede stadig frem på ny.

I løbet af marts 1916 blev der gennem den engelske legation i København gjort den danske regering forestillinger i anledning af den aftagende eksport af landbrugsprodukter til England, ledsaget af anmodninger om at forsyne England med statistiske oplysninger. Regeringen, der skulle balancere mellem begge de krigsførende magter, var i dette spørgsmål såre vanskeligt stillet, og da den engelske regering ikke ad officiel vej fik det ønskede materiale, rejste Sir Francis Hopwood i et brev af 4. april det samme spørgsmål overfor Etatsråd H. N. Andersen, idet han bl.a. skrev:

"We have been thinking about the correlative questions of the import of feedin stuffs into Denmark and the export of Danish agricultural produce to this country.

Before the war, a very considerable proportion of Danish agricultural produce to this country, also in prewar days a certain percentage, amouting in the case of butter and cream to about twenty per cent of the total production, was exported to Germany and Austria.

It is alleged now, that although we continue to send fodder etc. to Denmark we do not get the equivalent in agricultural produce but that the major part goes to our enemies."

Sir Francis Hopwood tilføjede, at han ikke hermed ville fastslå dette som en kendsgerning – "it is put in this form in order to invite your opinion" – og samtidig med at han udbad sig Etatsråd Andersens "råd og bistand", anmodede han ham specielt om at hjælpe ham til de statistiske data, som man ikke havde kunnet fremskaffe ved henvendelse til den danske regering.

Etatsråd Andersen gjorde straks kongen og udenrigsministeren bekendt med brevet fra Sir Francis Hopwood, og efter aftale svarede han under 11. april tilbage, at spørgsmålet var mere vanskeligt, end man måske var opmærksom på fra engelsk side, idet det kunne få vidtrækkende politiske og økonomiske følger, og derfor forårsagede megen ængstelse:

"Even if the Government had power to, and did legislate in the manner desired by Great Britain, Germany would be quick at reprisals of no benefit either to Great Britain or Denmark.

What political arguments she would use, can only be conjectured, but the practical reprisals would be, that she would cut off our vonveyance og agricultural productcts to the English market to her own benefit. Great Britain would reciprocate with preventing feeding stuffs from reaching Denmark, and cattle and pigs etc., which could not be fed on the home-grown fodder, would go to Germany, who would look upon this ad a gain."

Etatsråd Andersen udviklede videre, at *hvis* den danske regering ville efterkomme den gennem den engelske legation rettede henstilling om at sende en repræsentant til London for at forhandle om sagen, ville dette være *et politisk skridt*, som ville bringe Danmark på kant med Tyskland. I stedet ville man søge at dreje saagen derhen, at landbruget selv udpegede en repræsentant og befuldmægtiget, som "backed by the government" kunne optage forhandlinger med de engelske myndigheder. Etatsråd Andersen ville da samtidig komme til London og forsyne Sir Frances Hopwood med de oplysninger, som måtte ønskes. Etatsråd Andersen anmodede da Sir Francis om at meddele indholdet af hans brev til Sir Edward Grey, Mr. Runciman og Lord Robert Cecil og at foranledige, at spørgsmålet blev stillet i bero indtil videre.

En landbrugsdelegation

Efter at de fornødne forhandlinger med landbrugets organisationer var bragt til afslutning, kunne Etatsråd Andersen den 28. april telegrafere til Sir Francis Hopwood, at

Mr. Sonne, member of upperhouse, nominated by Government and accepted by all concerned to proceed London in conformity with my letter eleventh april, is now making necessary arrangements and expects arrive London about middle May.

Foruden Landstingsmand, Forpagter Sonne⁶³ udpegedes tillige Forstander for Dalum Landbrugsskole (senere landbrugsminister) Th. Madsen-Mygdal⁶⁴ til at repræsentere det danske landbrug overfor den engelske regering.

De foran berørte, stigende vanskeligheder m.h.t. tilførslen af oversøiske varer i almindelighed, bevirkede, at man bestemte sig til samtidig at optage forhandling også om disse spørgsmål.

Møde i Udenrigsministeriet den 13. maj 1916

Med henblik herpå blev der lørdag den 13. maj afholdt et *møde i udenrigsministeriet*, hvori deltog udenrigsministeren, landbrugsministeren og handelsministeren, samt de respektive departementschefer,

⁶³ Chr. Sonne (1859-1941). Landmand, politiker, medlem af Landstinget 1902-18, dettes formand 1909-10. Var landbrugets repræsentant i Erhvervenes Fællesudvalg under krigen. Landbrugsminister i det korte ministerium M.P.Friis 1920.

⁶⁴ Thomas Madsen-Mygdal (1876-1943). Landbrugslærer, politiker. Medlem af Erhvervenes Fællesudvalg 1917-19. Medlem af Landstinget 1920-24 og af Folketinget 1926-33. Landbrugsminister i Ministeriet Niels Neergaard 1920-24. Statsminister 1926-29.

endvidere Etatsråd Andersen, landbrugets tvende foran nævnte repræsentanter, formændene for Grosserer-Societetets Komité og Industrirådet, Bankdirektør C. C. Clausen og Ingeniør Alex. Foss, samt Etatsråd Emil Glückstadt, der på ny havde stillet sig til rådighed til ordning af kulspørgsmålet. Udenrigsminister Scavenius gjorde rede for den alvorlige situation, hvori erhvervene befandt sig, medens Ingeniør Foss og Direktør Clausen fremholdt den mangelfulde måde, hvorpå man fra engelsk side overholdt de indgåede overenskomster. Efter en drøftelse af forholdene besluttede Bandirektør Clausen på erhvervenes vegne at tage med til London.

Med "Fionia" til England

Tirsdag aften den 16. maj 1916 afrejste da Etatsråd Andersen som tidligere omtalt tillige med landbrugsdelegationens to medlemmer, samt Bankdirektørerne Clausen og Glückstadt fra Göteborg i Det Østasiatiske Kompagnis motorskib "Fionia", hvis kaptajn havde fået "frit lejde" af den herværende tyske legation efter pålæg fra den tyske rigskansler. Ankomsten til London fandt sted fredag aften, og næste formiddag havde Etatsråd Andersen en indledende samtale med Sir Edward Grey overfor hvem han fremholdt, at Kong Christian og udenrigsministeren havde anset det for formålstjenligt at søge en forhandling om de svævende spørgsmål optaget i London fremfor at pleje forhandlinger med underordnede attachéer ved den engelske legation i København, hos hvem man næppe kunne vente den fornødne overlegne forståelse af og hensyntagen til Danmarks vanskelige politiske stilling til Tyskland: "Den danske regering var af den opfattelse, at de nævnte herrer var særlig egnede og ville gøre, hvad der stod i deres magt, for at tilfredsstille den engelske regerings ønsker i et sådant omfang, som forhold, der kunne forklares under forhandlingerne, ville tillade. Det var kongens og regeringens opfaattelse, at det ville være i Storbritanniens interesse at overlade til de danske erhvervskorporationer at efterkomme den britiske regerings ønsker, så vidt det lod sig gøre, og kongen og regeringen henstillede til den britiske regering, at de arrangementer, der således måtte komme i stand, baseredes på et gensidigt tillidsforhold, og at det overlodes til Danmark at efterkomme dem i det omfang, det til enhver tid måtte være foreneligt med de politiske forhold, som kongen og regeringen bedst er i stand til at bedømme."

Sir Edward Grey stillede sig forstående og lovede at henstille sagen til Blokademinister Lord Robert Cecil. Desuden aftaltes en ny samtale mandag formiddag. I mellemtiden blev Etatsråd Andersen søndag formiddag i Buckingham Palace modtaget af Kong George, til hvem han medbragte brev fra Kong Christian. Kong George lovede sin medvirkning til en løsning af de foreliggende spørgsmål i den ønskede ånd.

Næste formiddag havde Etatsråd Andersen – foruden den aftalte forhandling med sir Edward Grey i dennes hjem – forskellige samtaler med Mr. Runciman og Sir Francis Hopwood, og samme dags eftermiddag forestillede han de danske landbrugsdelegerede for Lord Robert Cecil og førte en indledende forhandling med denne.

En konflikt

Inden forhandlingerne kom i gang, måtte man imidlertid igennem en konfliktsituation, som både Etatsråd Andersen og de landbrugsdelegerede (i deres beretning til Udenrigsministeren) opholder sig ved, og som der er anledning til også her at omtale, fordi den belyser visse modsætningsforhold mellem ministrene og administratiionen, som de danske forhandlere måtte regne med, og i det hele taget var *typisk* for de vanskeligheder, der under skiftende forhold var at overvinde, inden forhandlingerne om de forskellige erhvervsspørgsmål kunne bringes i det plan, som var nødvendigt, hvis de tilstræbte resultater skulle kunne nås⁶⁵:

I løbet af formiddagen havde Etatsråd Andersen gennem den danske gesandt Kammerherre Grevenkop-Castenskiold modtaget meddelelse om, at der var berammet møde næste dag⁶⁶ i ” Contraband Department” i Udenrigsministeriet, hvor Kontorchef Mr. Parker ville forhandle med Etatsråd Andersen og de landbrugs- delegerede. Etatsråd Andersen var straks klar på, at det var et forsøg på at drage sagen bort fra ministrene til embedsmændene, anstiftet af Sir Eyre Crowd og foranlediget ved, at Gesandtskabet officielt havde anmeldt delegationens komme til Foreign Office, hvor meddelelsen var gået til Sir Eyre Crowe som Under-Secretary of State for Udenrigsministeriets handelsafdeling. Dissebestræbelser fra sdmistrationens side måtte nødvendigvis krydses, hvis forhandlingerne ikke skulle føres ind på et blindt spor.

Ved præsentations-mødet om eftermiddagen hos Lord Robert Cecil gjorde Etatsråd Andersen rede for den linie, man måtte anlægge fra dansk side, idet han fremholdt, *at* den foreliggende sag måtte bedømmes og forhandles under bestemt fastholden af politiske synspunkter, *at* Tyskland jo ville have det i sin magt at bringe al eksport af landbrugsprodukter til Storbritannien til ophør, og *at* England derfor formentlig måtte være interesseret i, at den grænse for eksporten, som Tyskland ville finde sig i, ikke blev overskredet.

Endvidere fremhævedes, at man fra dansk side under hensyn til politiske og økonomiske fællesintesser ville anstrenge sig for at tilsikre England den størst mulige del af vor landbrugseksport, men at det var umuligt at binde sig til bestemt formulerede eller paragraferede løfter og tilsagn. Alle forhandlinger nedefter i komitéer og med underordnede embedsmænd ville derfor være hensigtsløse; forhandlingernes mål kunne kun være at optrække visse hovedlinier, baserede på gensidig tillid, og forhandlingerne herom kunne ifølge sagens natur *kun* føres med de øverste engelske myndigheder ⁶⁷.

⁶⁵ Dette afsnit blev foreslået strøget i kladden, s. 130., men blev fastholdt i teksten.

⁶⁶ Angående tidsfølgen er der nogen uoverensstemmelse mellem Etatsråd Andersens notater og de landbrugsdelegeredes beretning, men iflg. brevene må fremstillingen her anses som den rette; iøvrigt er uoverensstemmelserne uvæsentlige for sagen. Disse bemærkninger blev anført i kladden s. 130 og indført som fodnote i teksten.

⁶⁷ Jfr. De landbrugsdelegeredes Rapport til Udenrigsminister Erik Scavenius af 31. maj 1916-

Etatsråd Andersens udtalelser konkluderede i en henstilling til Lord Robert Cecil om at fritage ham og de to andre herrer for den med Mr. Parker berammede forhandling, og dette lovede han, idet han ikke havde noget at indvende imod det af Etatsråd Andersen udviklede syn på forholdene.

Imidlertid havde den tone, man mødte, da man umiddelbart efter aflagde besøg hos Sir Eyre Crowe, en helt anden lyd. Etatsråd Andersen beretter herom:

"Derefter aflagde vi besøg hos Sir Eyre Crowe, som straks tilkendegav sin utilfredshed med den valgte fremgangsmåde, at føre sagen op over ham til ministeren. Jeg meddelte ham, at det møde, han havde berammet til næste dag med Mr. Parker, næppe ville finde sted, men at de forhold, vor nærværelse skyldtes, ville blive forhandlet dels med Lord Robert Cecil og dels med Mr. Runciman med bistand af Sir Edward Grey.

Sir Eyre Crowe fremkom herover med meget skarpe provokerende udtalelser og fastholdt, at vi måtte følge den forretningsgang, der herskede i Foreign Office, og forhandle med dem, han anviste, hvilket foranledigede mig til et tilsvarende svar, hvorefter vi forlod ham.

Jeg meddelte Sir Edward Grey, hvad der var passeret, og næste dag aflagde Sir Eyre Crowe mig et besøg på Carlton Hotel, men da jeg ikke var til stede, opsøgte jeg ham senere i Foreign Office og havde en samtale med ham, i løbet af hvilken han erklærede sig tilfreds med den af mig ønskede fremgangsmåde og tilsagde mig sin bistand".

Etatsråd Andersen karakteriserer det, man stod overfor under forhandlingerne i London, som "en art trekantet kamp":

Den letteste side deraf var at få ministrene til at se sagen under vor synsvinkel, den anden side var embedsmændenes forsøg på at få deres anskuelser fremmet ved lige overfor ministrene at fremholde den offentlige mening som bussemand til støtte for deres argumenter, og den tredje side – den for vore forhold ikke uvæsentligste – var kampen indbydes mellem embedsmændene i de forskellige ministerier, hvor de forskellige forhold tangerer hverandre, idet hver enkelt vil fastholde den magt, der tilkommer ham, og afgive sit votum i alle spørgsmål.

Resultatet af kampen fremgår af beretningerne henholdsvis fra Etatsråd Glückstadt, Landstingsmand Sonne og Forstander Madsen-Mygdal, og Direktør Clausen, og kan i betragtning af forholdene kaldes særlig tilfredsstillende.

Udover de her nævnte forhold har der været andre at kæmpe med, og særlig har de herrer ved de specialforhandlinger, de har ført, haft en del vanskeligheder, som jeg ved henvendelser afvekslende til Kongen, Sir Edward Grey, Mr. Balfour, Mr. Runciman, Lord Cecil, Landbrugsminister Earl Selbourne og Sir Francis Hopwood har søgt at borteliminere, ligesom jeg i Marlborough House fandt fuld forståelse og klog og effektiv bistand hos Sir Arthur Davidson. En beskrivelse af alle faserne i de 12

dages forhandlinger ville afgive et stort materiale; men selv om dette kunne være belærende og derigennem have nogen interesse, så er det resultaterne, der er opstået, som er det betydende".

Landbrugseksporten under krigen

Ved det første møde hos Lord Robert Cecil havde de landbrugsdelegerede afleveret en skriftlig redegørelse for landbrugseksportens udvikling under krigen, bilagt med forskellige taloversigter såvel over eksportkvantiteter til England og Tyskland som over de priser, der i perioden 1. januar 1915 – 30. april 1916 var betalt for smør, æg og bacon, henholdsvis i England og Tyskland. Materialet viste bl.a., at tyskerne på daværende tidspunkt betalte smørret med en pris, der lå 28 % over, hvad englænderne betalte, at de betalte danske æg med en 40 % højere pris, og at den tyske pris for dansk bacon lå ikke mindre end 120 % over den engelske pris.

De landbrugsdelegerede kunne henvise til, at de af de danske landbrugs- og andre organisationer nedsatte *komitéer* til fordeling af de forskellige landbrugs-eksportvarer, støttet af regeringen, havde været i stand til at imødegå den fristelse, som de høje tyske pristilbud var, i den grad, at det engelske marked i det år, der udløb den 30. april 1916, havde fået 85 % af det eksporterede *bacon*. Endda pegedes på muligheden af at bringe eksporten af flæsk til England yderligere op ved at forøge hjemmekonsumationen af kød på bacons bekostning, en tanke, der blev grebet med karakteristisk iver af englænderne, som øjensynligt ønskede nogle resultater af forhandlingerne til beroligelse af den herskende opinion. For smørrets vedkommende havde de tyske pristilbud i anden oktober-uge 1915 tiltrukket 70 % af eksporten, men dette var hurtigt ændret, og siden december havde det engelske marked til stadighed fået de 58 %. Da æg-eksport-komitéen trådte i virksomhed den 25. april, havde eksporten af æg til det engelske marked været helt nede på 14 %, men var i de følgende uger successive bragt op på 30 % og ville forhåbentlig yderligere blive hævet. I den af de landbrugsdelegerede til Lord Robert Cecil overleverede redegørelse hed det til nærmere forklaring:

"Attention is called to the fact that the difference in prices of bacon in the two markets is very much bigger than the difference in prices of butter and eggs. Nevertheless the proportion of bacon, sent to the cheapest market is very much greater than that of butter and eggs sent to that market. This proves very clearly that considerations of profit have not decided how much of each commodity should be forced on the cheaper market. The difficulty has been to place more butter on the English market without reducing the price to an unremunerative level which offers too great a temptation to farmers to sell their cows, a temptation which is already very considerable, and which the the butter export committee always has under serious consideration when fixing the rate of distribution. Exactly the same considerations should be taken into account when fixing the rate of distribution of eggs, because low prices tempt the small holders- who reprsent the majority of the egg producers – to sell their stock of poultry, for which at present very high prices are obtainable".

I et brev af 22. maj 1916 til Etatsråd Andersen, hvori Lord Robert Cecil indbød til fortsat forhandling og meddelte, at man efter hans ønske havde aflyst mødet med Mr. Parker, skrev Lord Cecil, at det, han tilstræbte, var "an agreement to return to the proportions of the period before the war". Her overfor

kunne de danske delegerede med en vis vægt henvise – foruden til det foran anførte – til den gennem forelæggelse af en række telegrammer dokumenterede kendsgerning, at engelske aftagere gentagende havde anmodet deres danske forbindelser om at *begrænse* afskibningerne. Forhandlingerne – der for en række detaillers vedkommende førtes mellem de herrer Sonne og Madsen-Mygdal på den ene side og to ministerielle engelske embedsmænd Mr. R. H. Rew fra Board of Trade og Mr. E.G. Forbes-Adams fra udenrigsministeriet på den anden side, men under Lord Rober Cecils auspicer – resulterede da også i, at man accepterede *den danske linie* – almindelige aftaler på grundlag af ”mutual confidence” – og de danske landbrugsdelegerede, der stadig stod i rapport til Etatsråd Andersen, undgik i den skriftlige konstatering af forhandlingerne at binde sig til bestemte kvantiteter og undgik navnlig også, at der til papiret fæstnedes noget om foderstoftilførslerne, således at forudsætningen om uhindrede tilførsler af korn og foderstoffer fuldt ud opretholdtes.

Kong George og Danmark

Besøget i London gjaldt denne gang ganske særlig landbrugseksporten, men også Bankdirektør Clausen og Etatsråd Glückstadt havde tilfredsstillende resultater af deres forhandlinger⁶⁸. Et par dage forinden delegationen den 1. juni tiltrådte tilbagerejsen, tilkendegav Kong George i en samtale med Etatsråd Andersen sin sympati for Danmark og sin forståelse af både dets vanskelige politiske og dets vanskelige erhvervsmæssige forhold og de ydre tryk, hvorunder de levede, og han anmodede i denne forbindelse Etatsråd Andersen om at sige til Kong Christian, at han (Kong George), så vidt det stod til ham, ville våge over, at der fra Englands side vistes Danmark de hensyn, som disse forhold udkrævede, og at det var ham fuldt bevidst, at dette var i fælles interesse.

I det hele taget kan man, når man gør sig bekendt med det foreliggende omfattende brev- og beretningsmateriale, ikke undgå at få et stærkt indtryk af, at Kong Christians personlige forbindelse med det engelske kongehus og den derigennem skabte sympati for Danmark har været medvirkende til den forståelse, hvormed man i denne vanskelige periode kom Danmark i møde fra ledende engelsk side.

Skønt de dansk-engelske aftaler utvivlsomt også bragte England tilfredsstillende resultater, kunne embedsmændene og kontrabande-komitéerne uden om hvilke aftalerne var tilvejebragt, stadig ikke forsone sig med dem. Men navnlig så man i visse flåde kredse med uvilje på den trufne *modus vivendi*.

Engelsk utilfredshed

Den 3. juli 1916 tilskrev Lord Robert Cecil Etatsråd Andersen et brev, hvori den engelske Blokademinister vel indrømmede, at der, så vidt han var orienteret, var gjort forskelligt for at forøge eksporten til England og mindske eksporten til Tyskland, men hvis undertone dog var utilfredshed. Navnlig stillede Lord Robert Cecil sig kritisk overfor eksporten af levende kvæg til Tyskland, men var også misfornøjet med eksporten af smør syd på set i belysning af de råmaterialer, der tilførtes den danske magarine-industri: ”To those, who are not very perfectly informed on the subject, it must appear, and

⁶⁸ Jfr. De landbrugsdelegeredes Rapport til Udenrigsminister Erik Scavenius af 26. august 1916

does appear, that we are allowing considerable quantities of butter-substitute to go through our blockade for Denmark, and she is thereby enabled to export to Germany considerable quantities of butter”.

Diskussionen i disse år angående erhvervs- og forsyningsspørgsmålet var en stadig fortsat procedure, hvor argumenterne fra dansk side var – og i følge sagens natur måtte være – *en stadig variation af det samme*. Etatsråd Andersen's svar af 12 juli spillede da også på de kendte strenge, men for øvrigt gjorde han opmærksom på, at der i henhold til et løfte, som de herrer Sonne og Madsen-Mygdal havde givet under forhandlingerne i London, arbejdedes på i så vidt omfang som muligt at holde igen på eksporten af kvæg til Tyskland til fordel for hjemmemarkedet. I en senere skrivelse af 27. juli uddybede Etatsråd Andersen sagen yderligere, idet han samtidig bebudede, at han sammen med de to landbrugsdelegerede ville komme til London midt i august.

Den anden delegationsrejse.

De tre herrer ankom til London søndag den 20. august, og umiddelbart efter blev Etatsråd Andersen – der medbragte breve fra kongen og Prins Valdemar til deres engelske slægtninge – indbudt til lunch på Windsor mandag formiddag.

Under samtalen med Kong George fandt Etatsråd Andersen lejlighed til at gøre opmærksom på, at Tysklands holdning overfor Danmark til tider antog en ret truende karakter, og til at berøre de atter og atter opdukkende tyske rygter om et planlagt engelsk fremstød mod Kielerkanalen. Den engelske konge lagde fra først til sidst den samme velvilje for dagen overfor Danmark som tidligere og bad Etatsråd Andersen overbringe Kong Christian en kategorisk forsikring om, at der ikke lå noget som helst til grund for disse antagelser, og udtalte i overensstemmelse med sine udtalelser i maj, at man i det hele taget ikke fra engelsk side ville krænke Danmarks neutralitet.

Engelsk gesandtskabsskifte i København

Under samtalen berørtes også Sir Henry Lowthers tilbagekaldelse fra gesandtskabsposten i København, hvor han i sommeren 1916 var blevet afløst af Sir Ralph Paget. Etatsråd Andersen satte dette personskifte i forbindelse med den uvilje, hvormed man i engelske marinekredse så på den dansk-engelske modus vivendi. I udbredte engelske kredse herskede den opfattelse, at Sir Henry Lowthers forflyttelse skyldtes Lord Hardinge, som efter i 7 år at have været Vicekonge i Indien atter var blevet Permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs⁶⁹. Efter den danske gesandt i London, Kammerherre Grevenkop - Castenskiolds meddelelse ansås han almindelig for ikke at være velvillig stemt mod de neutrale lande, Danmark ikke undtaget.

⁶⁹ Lord Hardinge of Penshurst (1858-1944). Eng. diplomat og statsmand. Vicekonge i Indien 1910-16. I Udenrigsministeriet 1916-20.

Etatsråd Andersen gjorde derfor også Kong George opmærksom på, at gesandtskabskiftet havde fremkaldt den udbredte opfattelse, at der forestod en forandring i den engelske politik overfor Danmark. Dette modsagde kongen bestemt, og ligeledes, at Lord Hardinge skulle have nogen andel i Sir Henry Lowthers forflyttelse; denne skyldtes udelukkende et modsætningsforhold mellem embedsmænd i Marineministeriet og Udenrigsministeriet om håndhævelsen af den engelske blokade overfor de neutrale lande og visse formentlige mangler hos Sir Henry Lowther. Kongen tilføjede, at han personlig havde givet Sir Ralph Paget instruktioner om, at han i hele sin optræden måtte indstille sig på det forhold, som bestod mellem hans fætter, Kongen af Danmark, og ham selv, men også mellem det engelske og det danske folk. Han havde tillige oplyst ham om det intime forhold, der bestod imellem ham selv og Etatsråd Andersen og mellem ministrene og denne, og udtalt det ønskelige i, at Sir Ralph Paget og Etatsråd Andersen trådte i et lignende personligt forhold til hinanden.

Eksportaftalerne opretholdes

Med hensyn til spørgsmålet om *den danske landbrugseksport* udviklede Etatsråd Andersen betydningen af, at man fastholdt den én gang vedtagne linie, idet han betonedes, at den trufne ordning formentlig havde bestået sin prøve i de forløbne tre måneder. Kongen godkendte ganske denne opfattelse og lovede at tilkendegive dette over for Lord Robert Cecil, ligesom han med Viscount Grey ville drøfte de politiske spørgsmål i forholdet til Danmark.

Den følgende dag havde Etatsråd Andersen en samtale med Viscount Grey, der udtalte sig parallelt med kongen, og samme dags eftermiddag havde han sammen med de herrer Sonne og Madsen-Mygdal en forhandling med Lord Robert Cecil, Mr. Leverton Harris⁷⁰ og Sir Eyre Crowe. Der viste sig ved denne lejlighed enighed om hovedlinien, men den mere detaillerede drøftelse blev udskudt til et møde torsdag formiddag under forsæde af Mr Leverton Harris, der bl.a. var Formand for Restriction of Enemy Supplies Department. I mellemtiden havde de engelske repræsentanter lejlighed til at gøre sig bekendt med det statistiske materiale vedrørende landbrugs- eksporten, som var overgivet dem. Naturligvis ønskede man fra engelsk side tilførslerne til Tyskland begrænset det mest mulige, men man akkviescerede dog ved de bestående aftaler, og de engelske embedsmænd udtalte deres anerkendelse af den åbenhed og loyalitet, der vistes overfor England fra det danske landbrugs side. Det samme gjorde Lord Robert Cecil under den afsluttende forhandling om eftermiddagen, hvor han i øvrigt stillede det spørgsmål, om et pengetilskud fra engelsk side ville være i stand til at bringe eksportprocenten for tilførslen af smør til England højere op end de 66 %, hvortil man omtrent var nået. Etatsråd Andersen gjorde her overfor opmærksom på, at det ikke for Danmark drejede sig om et blot og bart pengespørgsmål, men at en indskrænkning af eksporten af landbrugsprodukter, navnlig fedtstoffer, til Tyskland kunne fremkale en politisk situation, der kunne få uoverskuelige følger. Det ville være til lige skade for Danmark og England, om Tyskland erklærede danske landbrugsprodukter for kontrabande, og Etatsråd Andersen gjorde i samme forbindelse opmærksom på, at Danmark for at undgå noget sådant sikkert yderligere måtte give efter for et forlangende fra tysk side om adgang til at opkøbe et vist antal heste. Lord Robert Cecil svarede med et smil, at i så fald blev England nødt til at nedlægge en skarp

⁷⁰ Frederick Leverton Harris (1864-1926). Eng. Forretningsmand, politiker. Blokademinister 1916-18

protest, hvortil Etatsråd Andersen replicerede med en henstilling om, at man dog i så fald ville give protesten så mild en form som muligt.

Etatsråds Andersens engelske venner

Allerede den 26. august kunne Etatsråd Andersen og hans rejsefæller tiltræde hjemrejsen med vel forrettet sag. Etatsråd Andersen havde benyttet lejligheden til at dyrke sine mange betydende forbindelser i London, og fra alle sider kom man ham velvilligt i møde. Han fortæller herom selv:

"Lord Grey, som jeg forud havde meddelt mit komme, kom mandag formiddag fra Howick Hall til London og var som ved tidligere lejligheder utrættelig i at bistå mig. Det samme var tilfældet med Sir Arthur Davidson, som afbrød sin badetur i Harrogate og rejste til London for at være mig behjælpelig. Også Sir Francis Hopwood var, som ved tidligere lejligheder, en god støtte. han gav mig forskellige oplysninger om lokale forhold, bl.a. den, at de kredse, der som tidligere omtalt af snæversyn modarbejdede den retning, i hvilken jeg forsøgte at fremme et godt forhold mellem England og Danmark, efter hvert af mine besøg i London trykkes mere i baggrunden, hvorfor de ikke betragtede mig med særlig venlige øjne. Således havde f.eks. Kaptajn Stag⁷¹, som siden sin sendelse til København for over et år siden havde været ivrig forkæmper for tvangsforholdsregler mod Danmark, nu fået et bestemt tilhold om at afholde sig fra en sådan propaganda, og det var betydet ham, at han næppe igen ville komme i nærheden af Danmark under krigen".

Etatsråd Andersen benyttede sit ophold bl.a. til gennem sir Arthur Davidson at knytte forbindelse med Lord Hardinge, som han tidligere havde truffet, og som nu meddelte ham, at såvel Kongen som Viscount Grey havde oplyst ham om deres forhold til ham (Etatsråd Andersen). I modsætning til den foran omtalte opfattelse af Lord Hardinges holdning og sympatier fandt Etatsråd Andersen, at der var almindelig harmoni i hans og Lord Hardinges opfattelse af forholdet mellem Danmark og England under den herskende situation.

Stemningen i England.

Sit almindelige indtryk af stemningen i England sammenfatter Etatsråd Andersen i den udtalelse, at krigen i tiltagende grad var blevet *Nationens krig*, som den var besluttet på at føre til ende på en måde, der stemmede med dens opfattelse af Tysklands hensigter og krigsførelse. Kongen, der lige var vendt tilbage fra fronten, havde det indtryk, at moralen i de tyske rækker ikke var helt den samme som tidligere. Han så i det hele med megen fortrøstning på situationen og stillede visse forventninger til Rumæniens forestående indtræden i krigen. Og overalt, hvor Etatsråd Andersen færdedes, sporede han den samme tillidsfuldhed, men samtidig fandt han, at den måde, hvorpå folk, parlament og presse

⁷¹ Hvem H.N.Andersen hentyder til her, er ikke klart. Der var en Captain W.W. Consett knyttet til ambassaden i København. Han udbredte bl.a. falske rygter omkring H. N. Andersen og blev flyttet. Senere udgav han bogen "The Triumph of the Unarmed Forces 1914-18" (1923), hvori han beskylder de neutrale små stater for at svindle og udnyttet krige. Han mente således at H.N.Andersen således snød englænderne. .

forkyndte Englands hensigter, var et nyt træk i det engelske væsen, hvis særkende ellers var handling uden unødvendige ord.

” Et eksempel herpå”, hedder det i Etatsråd Andersens optegnelser, ”er Kongen af Englands spørgsmål til mig ved lunchen på Windsor Slot: ”Hvad jeg mente? Om det ville være rigtigt allerede nu at lade komme til Tysklands kundskab, at for hvert ton af de Allieredes handelstonnage, der ved tyske undervandsbåde allerede var eller i fremtiden blev sænket, ville de Allierede ved fredslutningen kræve en tilsvarende tonnage udleveret af den tyske handelsflåde. Mit svar var: ”I consider it preferable to say nothing, and do it”, hvilket fandt tilslutning både hos kongen og dronnigen.”

Et karakteristisk træk i samme retning var det, at Lord Hardinge overfor Etatsråd Andersen spurgte, om Danmark ønskede at få de i 1864 tabte provinser tilbage. Etatsråden svarede, ligesom i samtalerne med Asquith og Sir Edward Grey i begyndelsen af krigen, at efter hans personlige opfattelse ville Danmark i længden stå sig bedst ved kun at få det virkelige danske Sønderjylland tilbage.

XII. TYSK FREDSTILBUD AF 12. DECEMBER 1916 NEUTRALE FREDSTILSKYNDELSER

Londoner-Deklarationen ophæves

Ved en Order in Council af 7. juli 1916 ophævede den engelske regering *Londoner-Deklarationen*, og ved et dekret af samme dato gav den franske regering denne foranstaltning tilslutning. Dette foranledigede en protest fra regeringerne i de tre skandinaviske lande, idet man anså de samtidig fastsatte søretlige regler for i flere væsentlige henseender at være uoverensstemmende med de anerkendte folkeretlige principper.

Londoner-Deklarationens ophævelse blev fra tysk side mødt med en *udvidelse af de tyske kontrabandebestemmelser*, hvilket foranledigede de skandinaviske regeringer til medio august også at nedlægge protest i Berlin. Samtidig hermed blussede *undervandskrigen* op på ny, og det syntes, som Etatsråd Andersen skriver, som om den tyske rigskansler, stik imod sin egen opfattelse, af alttyskerne⁷² var tvunget tilbage på denne krigsførelse, der resulterede i en hensynsløs sænkning af mange handelsskibe, tilhørende både krigsførende og neutrale lande. Den danske handelsflåde gik ikke ram forbi, men oplevede i begyndelsen af det tredje krigsår - omtrent samtidig med landbrugsdelegationens anden rejse til London – en række følelige tab. Fra 1. august 1916 til årets udgang torpederedes og minesprængtes ikke mindre end 44 danske skibe med en samlet bruttotonage af 47,441 tons⁷³. Desuden begyndte tyskerne efter en målestok, som man ikke tidligere havde været vidne til, at opsnappe danske handelsskibe og føre dem til visitation i tyske havne; de gik endda så vidt, at de i første halvdel af august opsnappede en ladning kul, bestemt for den danske marine.

Under disse forhold blev fredsbestræbelserne ganske trængt i baggrunden, men fredsønskerne levede videre, og gennem Grev Rantzau lod kongen den tyske rigskansler vide, at han vedblivende var rede til at medvirke til en fredsdrøftelse, når tidspunktet fandtes belejligt, og samtidig tilgik der Viscount Grey en tilsvarende meddelelse gennem Etatsråd Andersen.

Ny "krigskabinetter"

Imidlertid tilspidsede de politiske forhold i England sig imod årets udgang til en krise, der i december medførte Asquiths demission, og under 11. december 1916 udnævnte Kong George et nyt ministerium med Lloyd George som premierminister. Krigsførelsen koncentreredes i et *5-mands krigskabinet*, der

⁷² Her menes krigspartiet, de dele af befolkningen, der ville fortsætte krigen.

⁷³ Denne sætning tilføjet i kladden, s. 146a

foruden Lloyd George⁷⁴ talte Lord Curzon som præsident for Gehejmerådet, Mr. Bonar Law som finansminister og Mr. Henderson og Lord Milner, begge uden portefeuille.

I de samme dage foretoges en rekunstruktion af det franske ministerium, indenfor hvilket krigsledelsen ligeledes betroedes til en særlig krigskomité på 5 medlemmer, nemlig Ministerpræsident Briand, Finansminister Ribot, Krigsminister General Lyautey, Marineminister, Admiral Lacaze og Ammunitionsminister Thomas.

Disse nydannelser var udtryk for de forbundne nationers vilje til, koste hvad det ville, at føre krigen til ende, indtil Tysklands magt var knækket. Man måtte under disse omstændigheder være forberedt på, at krigsførelsen i den kommende tid ville blive yderligere skærpet, og i Danmark kunne man ikke uden en vis bekymring se den kommende udvikling i møde. En række af de mænd, som Etatsråd Andersen i de første krigsår havde stået i forbindelse med – Asquith, Viscount Grey, Churchill og Runciman – som ved deres forstående holdning havde muliggjort det for Danmark at navigere mellem de krigsførende parter, var udtrådt af den engelske regering og trådt tilbage i de meniges rækker. Det var dog en beroligelse i det ny ministerium at se mænd som Balfour på udenrigsministerens plads og at genhilse Lord Robert Cecil som Blokademinister. Begge disse mænd repræsenterede kontinuiteten, og ligesom man turde regne på, at det ville være Balfour magtpåliggende at føre den engelske udenrigspolitik videre i det af Viscount Grey angivne spor, således turde man også sætte sin lid til, at Lord Robert Cecil, der gennem sin virksomhed var nøje kendt med de vilkår, hvorunder den neutrale handel virkede, og have lagt varm forståelse for dagen specielt overfor Danmarks stilling, ville følge den samme linie som hidtil.

Dagen efter det ny engelske ministeriums dannelse var der indkaldt til møde i den *tyske rigsdag*, og forhåndsrygter om, at der ved denne lejlighed ville ske ting ”af verdenshistorisk betydning”, havde fremkaldt en uhyre spænding. Det hed sig, at der på dette møde ville blive taget stilling til et forslag om fredstilbud, og at krigen, hvis dette forslag forkastedes, efter nytår ville blive fortsat med en voldsomhed som ingensinde tidligere. På Københavns Børs var stemningen den 11. december i høj grad under indflydelse af disse forlydender, som resulterede i betydelige kursfald, ikke mindst for dampskibspapirer, der faldt indtil 40 points.

Det tyske fredstilbud af 13.december 1916

Det viste sig i løbet af dagen den 12. december, at rygterne for en gangs skyld havde haft ret. I Rigsdagens møde motiverede Rigskansleren en henvendelse til Ententen med et tilbud om indledning af fredsforhandlinger. Den *Fredsnote*, som samme dag udsendtes, havde følgende ordlyd:

⁷⁴ David Lloyd George (1863-1945) Eng. Politiker og statsmand. Handelsminister 1905-08. Finansminister 1908-15. Rustningsminister 1915. Krigsminister 1916. Premierminister 1916-22. Han ønskede i 1916 en kraftigere krigsindsats mod Tyskland.

"Den frygteligste krig, historien nogensinde har set, har i snart 2 ½ år raset i en stor del af verden. Denne katastrofe, som den fælles tusindårige civilisations bånd ikke formåede at hindre, rammer menneskeheden i det værdifuldste, den har nået; den truer med at lægge det åndelige og materielle fremskridt, der udgjorde Europas stolthed ved begyndelsen af det 20. Århundrede, i ruiner. Tyskland og dets forbundsfæller, Østrig-Ungarn, Bulgarien og Tyrkiet, har i denne kamp vist deres uovervindelige kraft. De har tilkæmpet sig vældige sejre over i tal og krigsmateriel overlegne modstandere. De sidste begivenheder har bevist, at heller ikke en vedvaren af krigen er i stand til at bryde deres modstandskraft, men at tværtimod den samlede situation berettiger til at vente yderligere heldige resultater.

For at forsvare deres tilværelse, deres nationale udviklingsfrihed, blev de fire forbundne magter tvunget til at gribe til våben. Heller ikke deres hæres berømmelige bedrifter ændrede noget deri. De holdt stedse fast ved den overbevisning, at deres egne rettigheder og begrundede krav ikke står i nogen modstrid med andre nationers rettigheder. De går ikke ud på at knuse eller tilintetgøre modstanderne.

Båret af bevidstheden om deres militære og økonomiske kraft og rede til om nødvendigt at fortsætte den påtvungne kamp til det yderste, men tillige besjælede af ønsket om at undgå videre blodsudgydelse og gøre ende på krigens rædsler, foreslår de fire forbundne magter straks at optage fredsunderhandlinger.

De forslag, de medbringer til disse forhandlinger, og som går ud på at sikre deres folks tilværelse, ære og udviklingsfrihed, udgør efter deres overbevisning et vel egnet grundlag til tilvejebringelse af en varig fred. Hvis til trods for dette tilbud til fred og forsoning kampen skulle være videre, er de fire forbundne magter fast besluttet på at føre den til en sejrrig afslutning, men de fralægger sig højtidsligt ethvert ansvar overfor menneskeheden og historien."

Samtidig indløb meddelelse om, at Kejser Wilhelm havde udsendt følgende *Armé- og Flåde-Befaling*, dateret det store Hovedkvarter:

Soldater! I følelsen af den sejr, I har vundet ved Eders tapperhed, har jeg og herskerne i de med os trofast forbundne stater gjort fjenden fredstilbud. Om det dermed tilsigtede mål bliver nået, må stå hen. I har fremdeles med Guds hjælp at holde stand mod fjenden og slå ham.

Det store Hovedkvarter, 12. december 1916

WILHELM I. R.

Såvel i den allierede presse som i parlamenterne fik det tyske fredstilbud med et mildt udtryk en såre kølig modtagelse. I det engelske Underhus holdt Premierminister Lloyd George den 19. december en tale, som var imødeset med stor interesse. Man vidste på forhånd, hvor det bar hen, og den herskende stemning gav sig udtryk i stærke leveråb for premierministeren, da han rejste sig fra sin plads for at tage ordet. Hans tale var en absolut *afvisning*. "At gå ind på den tyske Rigskanslers forslag", udtalte Lloyd George, "ville være at stikke vore hoveder ind i en løkke. Uden genrejsning er freden umulig."

En amerikansk fredsnote

Et par dage efter – den 22. december – overraskedes verden ved *en amerikansk note*, hvori Præsident Wilson opfordrede de forskellige krigsførende parter til at fremsætte deres respektive syn på de betingelser, på hvilke krigen kunne bringes til afslutning, og på de forholdsregler, der skulle yde garanti mod gentagelse af en lignende konflikt. Man var fra amerikansk side ikke blind for, at denne indgriben

kunne opfattes, som om man i Washington ville gå Tysklands ærinde, og den amerikanske Udenrigsminister Lansing søgte at imødegå og afværge et sådant indtryk gennem udsendelsen af en meddelelse, hvori den Wilson'ske note motiveredes ved, at Amerika "bliver mere og mere indviklet i vanskeligheder fra begge de krigsførende magters side, således at situationen i stigende grad bliver kritisk".

Medens Tyskland naturligvis stillede sig velvilligt overfor den amerikanske indgriben, blev denne øjeblikkeligt skarpt tilbagevist i den engelsk-franske presse. Ikke desto mindre fandt den *schweiziske* regering sig foranlediget til at slutte op bag Præsident Wilson, og fra *svensk* side skete der henvendelser til Danmark og Norge om ligeledes at deltage i en tilsluttende henvendelse. Under de givne forhold kunne dette ikke være Danmark behageligt. man vidste på forhånd, hvorledes en sådan henvendelse ville blive optaget fra Ententens side, og kunne befrygte, at det ville gøre et skår i det indbyrdes gode forhold, men omvendt var det – i betragtning af den holdning, man fra dansk side havde indtaget i fredsspørgsmålet – vanskeligt af hensyn til Tyskland at afslå at deltage i en fællesoptræden. Den skandinaviske sympati-tilkendegivelse til fordel for freden afsendtes den 28. december. Af ovennævnte grunde fandt man det imidlertid opportunt at lade noten efterfølge af en underhånds-forklaring, og efter samråd med Udenrigsminister Scavenius sendte Etatsråd H. N. Andersen den 29. december gennem Udenrigsministeriet til Kammerherre Castenskiold i London følgende telegram, som skulle overgives til Earl Grey:

"Med hensyn til de tre nordiske rigers sympati-tiltrædelse af Præsident Wilsons fredsnote, tilstillet de Allieredes regeringer, vil jeg være Dem meget taknemlig for konfidentielt at meddele Mr. Balfour og andre efter Deres egen diskretion, at Danmarks tilslutning på Sveriges henvendelse om at tiltræde den af Sverige foreslåede fællesnote til de kæmpende magter ikke er sket for at være påtrængende overfor England og dets Allierede, men udelukkende, fordi Danmark betragter henvendelsen som værende af underordnet betydning i forhold til den misstemning, Danmarks afslag ville fremkalde hos Sverige, som kunne have ført til brud på den politiske enighed, som Danmark under krigen har tilstræbt at bevare mellem de tre nordiske lande i betragtning af de store interesser, som knytter sig dertil, som udviklet i breve og samtaler med Dem og Viscount Grey."

Svaret til Amerika

De Allieredes svar på Wilsons note, der affattedes i Paris, men hvis affattelse i første række tilskreves Lord Robert Cecil, lod ingen synlig vej åben for en fredsdrøftelse i øjeblikket. Opfordringen til de krigsførende om at fremkomme med deres krigsmål besvaredes i Entente-noten således:

"--- disse mål kan først, når øjeblikket til forhandlinger kommer, formuleres i enkeltheder ---- men den civiliserede verden ved, at de først og fremmest med nødvendighed indbefatter: Genoprettelsen af Belgien, Serbien og Montenegro med den oprejsning, der tilkommer dem; rømning af de besatte territorier i Frankrig, Rusland og Rumænien med den tilbørlige genrejsning; Europas reorganisation garanteret ved en fast ordning, der i lige grad hviler på nationalitetsprincippet, på den ret, som alle nationer, hvad enten de er små eller store, har til at nyde fuld sikkerhed for en fri økonomisk udvikling, og på territoriale aftaler og internationale overenskomster, der er således affattede, at de giver land- og

søgrænser garanti mod uretfærdige angreb; Tilbagelevering af de provinser eller landstrækninger, der tidligere er frataget de Allierede ved magt eller mod deres indbyggers ønsker; Italienernes, slavernes, rumænernes, czeernes og slovakernes befrielse for fremmedherredømmet; befrielse af de folkeslag, der nu er underkastet tyrkernes morderiske tyranni, og fordrivelse fra Europa af det tyrkiske rige, der på så radikal måde har vist, at det står fremmed overfor den europæiske civilisation."

Med dette mål for øje ville de Allierede opbyde alle ofre for at føre krigen til en sejrrig afslutning, men man fandt i Norden anledning til at fremhæve, at medens de Allierede ønskede at "befri Europa fra den præjsiske militarismes brutale overgreb" havde det aldrig som påstået været hensigten at udrydde eller politisk udslette de germanske folk.

XIII. DE DANSK-ENGELSKE AFTALER FORNYES DANSK-ENGELSK SKIBSFARTSOVERENSKOMST

Kejser Wilhelms svar på den engelske note var en flammende proklamation til det tyske folk. Man måtte da også efter den udvikling forholdene havde taget, være forberedt på, at krigen herefter fra begge sider ville blive ført med endnu større hensynsløshed end hidtil.

I fuld erkendelse heraf og for at modvirke de følger, dette kunne få for Danmark, var det allerede kort efter årsskiftet blevet besluttet, at Etatsråd Andersen skulle tage til London. Der var så meget mere grund hertil, som der i den senere tid var opstået en række vanskeligheder for tilførslen af forskellige fornødenheder. De *pligtrejser*, som pålagdes danske skibe, var blevet en stadig voksende tyng, efterhånden som undervandskrigen udtyndede vor tonnage, og *kulleverancerne* benyttedes til at øve et fortsat tryk på de danske erhverv. Af misfornøjelse med fisketilførslerne til Tyskland havde man afskåret fiskeri-erhvervet fra den nødvendige forsyning med *motor-olie*, og med forskellige motiveringer havde man begrænset det danske landbrugs adgang til at få de nødvendige kvanta *chilisapeter*.

Mødet i Udenrigsministeriet den 6. januar 1917

Ved et møde i Udenrigsministeriet den 6. januar 1917, hvori erhvervenes repræsentanter deltog, og hvor man under forsæde af Udenrigsminister Erik Scavenius drøftede situationen, fandtes det ufornuddent for landbruget og byerhvervene at lade delegerede for disse deltage i rejsen, idet det væsentlig var hovedlinier og principper, som skulle forhandles. (Der forhandlede netop mellem erhvervsorganisationerne og Sir Ralph Paget om en revision af handelsoverenskomstens enkelte punkter). Derimod ansås det formålstjenligt, at Etatsråd Glückstadt og Kaptajn Aarestrup⁷⁵ rejste med for at forhandle med de engelske autoriteter om kultilførslerne, og ligeledes blev det besluttet, at Direktørerne A. O. Andersen⁷⁶ og Kay Reinhard⁷⁷ skulle deltage på skibsfartens vegne, og telegrafisk at anmode fragtnævnets formand, Direktør for Det Forenede Dampskibs-Selskab C. M. T. Cold⁷⁸, der netop

⁷⁵ Oluf Aarestrup (1871-1942) Da. søofficer og erhvervsmand. Stod for indførelsen af ubåde i Søværnet 1907-09. Gik uden for nummer i 1912 for at overtage posten som direktør for Electric Boat Company, et internationalt firma, der fremstillede undervandsbåde. Verdenskrigen standsede dette firma, og han overtog 1915-18 posten som bestyrer af Dansk Kulbureau. Det var i denne egenskab, at han deltog i den her nævnte delegation. Siden var Aarestrup 1918-21 direktør for Det Transatlantisk kompagni.

⁷⁶ Axel Olaf Andersen (1875-1934). Direktør, skibsreder, bl.a. næstformand i Dansk Dampskibsrederiforening 1912-21. Indtrådte i bestyrelsen for DFDS i 1920.

⁷⁷ Kay Reinhard (1871-1928). Søofficer, rederidirektør. Forlod Søværnet i 1906 og var 1907-20 direktør for Dansk-Russisk Dampskibsselskab. Derefter direktør for DFDS 1920-25. Medlem af Fragtnævnet 1916-20.

⁷⁸ Jfr. note 20

opholdt sig i London, om at forblive der indtil videre, idet man med Etatsråd Andersens bistand ville forsøge at opnå lempelser i de bestemmelser, der hævdedes for den neutrale skibsfart.

Tirsdag den 9. januar 1917 fandt afrejsen sted fra Göteborg med motorskibet "Selandia". Berlin var i forvejen blevet underrettet om rejsen, og inden afrejsen var der tilgået Etatsråd Andersen en anmodning fra rigskansleren om at forsøge at påvirke de engelske politikere til optagelse af fredsforhandlinger.

Som Kongens gæst i Sandringham

Efter ankomsten til London den 11. januar modtog Etatsråd Andersen gennem en af Kong George's privatsekretær, Lord Errington, en søn af Lord Cromer, indbydelse til at tilbringe lørdag og søndag (den 13-14. januar) som kongens gæst i Sandringham, hvor kongefamilien opholdt sig i York Cottage.

I løbet af de to dage havde Etatsråd Andersen her lejlighed til indgående samtaler med Kong George, som bl.a. var stærkt optaget af meddelelser fra Petrograd, hvor forholdene ifølge indberetninger fra den engelske gesandt Sir George Buchanan, udviklede sig i retning af en krise. Sir George Buchanan, der fra flere sider var blevet anmodet om at orientere den engelske regering og mulig at foranledige en intervention for at krydse de planer, som efter Rasputins mord truede kejserinden og kejserens liv, havde efter pålæg fra den engelske regerings side søgt foretræde for czaren og advaret denne. Czaren havde modtaget ham meget venligt, men mente, at man ganske overdrev faren. Kong George ønskede nu meget, at Prins Valdemar skulle tage til Petrograd, ledsaget af Etatsråd Andersen, for at søge at afværge den familiekatastrofe, der syntes at true.

Ud fra de bekymringer, en russisk revolution måtte vække med hensyn til krigens udfald, henstillede Etatsråd Andersen, om det set fra et engelsk synspunkt ville være rigtigt at lade fremtiden ganske bero på tilfældigheder, om der ikke ville være at foretrække, selv om man forberedte sig til at kæmpe til det yderste, at give sig selv "the benefit of the doubt" ved at holde døren åben for en fredsdrøftelse.

Kongen var dog ikke indstillet på at lytte til en sådan henstilling, og Sir Arthur Davidson, som Etatsråd Andersen senere talte med, og som repræsenterede den almindelige militære opfattelse, var – trods samstemmen i øvrigt med Andersen – på dette punkt absolut afvisende. Derimod fandt Etatsråd Andersen hos Mr. Balfour, Lord Robert Cecil og frem for alt hos Sir Francis Hopwood øre og tilslutning til sine betragtninger, når han udviklede, at det under hensyn til den i Tyskland rådende stemning ville være klogere i stedet for at opstille de kategoriske betingelser for fred i nogen grad at holde døren åben for en fredsdrøftelse og derigennem vække fredshåbet hos det tyske folk; derved ville forholdene kunne påvirkes i den retning, man ønskede, så meget mere som det var Englands mål, at det tyske folk selv skulle gøre ende på den præjsiske militarisme.

Da der den 22. januar om aftenen indløb meddelelse om, at præsident Wilson i Senatet i Washington havde holdt en tale, der behandlede fredsspørgsmålet, blev Etatsråd Andersen sent samme aften ringet op af Lloyd Georges privatsekretær, Mr. Philip Carr, der meddelte, at Mr. Lloyd George havde fundet det rigtigst ikke denne gang at tale med Etatsråd Andersen, men da han påtænkte under en eller anden form

at svare Præsident Wilson, og da Mr. Balfour i et snævrere ministermøde, hvor de var bleven hørt med særlig interesse, havde refereret Andersens udtalelser angående fredsspørgsmålet, ønskede han at høre dennes mening om, hvorvidt han fandt denne lejlighed passende til, som han havde udtrykt det, at åbne døren noget mere for det tyske folks fredshåb. Etatsråd Andersens svar, at kunne Lloyd George benytte denne eller en anden lejlighed til at nære fredshåbet i det tyske folk, kunne det kun være i Englands interesse, men der burde i så fald tales højt og tydeligt over hovedet på Tysklands ledere til det tyske folk. Samtidig benyttede Etatsråd Andersen lejligheden til at fremhæve, at Kong Christians tilsagn om at medvirke til fredsforberedelser vedblivende stod ved magt, og henstillede, at man, hvis man ville slå ind på denne vej, indledningsvis under private former, sendte en repræsentant til København for at tale med kongen.

I samtaler angående fredsspørgsmålet med Sir Francis Hopwood og Lord Robert Cecil havde Etatsråd Andersen netop i de samme dage udkastet tanken om, at den engelske regering skulle sende den først nævnte til København for at sondere stemningen, og begge havde vist sig interesserede for denne tanke, der da også lidt senere blev iværksat.

Danmark og England

De almindelige *politiske og handelspolitiske formål* med Etatsråd Andersens rejse blev fuldtud opnået. Kong George havde i samtalerne i Sandringham bekræftet sine tidligere tilsagn og yderligere lovet at orientere de forskellige ledende ministre og andre om sit syn på de spørgsmål, det skulle drøftes, samt stillet Lord Errington til Etatsråd Andersens disposition, således at de ønsker, han på Etatsråd Andersens foranledning gav udtryk for, var kongens ønsker. I samtaler med Sir John Jellicoe⁷⁹ og Sir Edward Carson⁸⁰ rekapituleredes aftalerne med de tidligere marineministre og første Admiralitetslorder, og hos disse som hos Kongen opnåede Etatsråd Andersen fornyede forsikringer om, at den engelske flåde ikke ville foretage skridt, der kunne provokere Tyskland til at lægge hånd på Danmark.

Med henblik på de *handelspolitiske* mellemværender havde Etatsråd Andersen nogle dage efter ankomsten, mandag den 15. januar, forestillet sine rejsefæller for Lord Robert Cecil, ved hvilken lejlighed også Mr. Leverton Harris, som i mellemtiden havde opnået en meget indflydelsesrig stilling i Blokadeministeriet, var til stede. Derefter forhandlede der hele ugen med særlig udpegede kommitterede. Et hovedpunkt var tilrettelæggelsen af den *danske skibsfarts forhold til "mutual benefit of Great Britain and Denmark"*, som det hedder i et efter ankomsten til England affattet memorandum. *Fremgangsmåden* ved sagens drøftelse var den sædvanlige: Mens skibsfartens repræsentanter, Direktørerne Cold, A. O. Andersen og Reinhard, forhandlede med embedsmændene under forsæde af

⁷⁹ Sir John Jellicoe (1859-1934) Eng. Søofficer. Admiral og chef for den engelske flåde, Grand Fleet, 1914-16, og ledede denne under slaget ved Jylland 31.maj-1.juni 1916. Derefter First Sea Lord 1916-17. Senere guvernør på New Zealand.

⁸⁰ Sir Edward Carson (1854-1935) Eng. Jurist og politiker. Han var 10. december 1916-17. juni 1917 First Lord of Admiralty, altså marineminister

Leverton Harris, arbejdede Etatsråd Andersen – som de skibsfartsdelegerede udtaler i deres beretning af 27. januar 1917 til udenrigsministeren – ved samtaler ”med de interesserede, højest stående autoriteter for at bane vejen for en forståelse” med det resultat, at de engelske forhandlere i et møde den 19. januar ”antagelig under et vist tryk fra oven” i hovedsagen tiltrådte de fra dansk side fremsatte forslag. Samme dag telegraferede Etatsråd Andersen som følger til Udenrigsminister Scavenius:

”Etableret samme forhold til de ny, som der var til de afgåede ministre. I samtaler med kongen og ministrene er tidligere trufne aftaler godkendt og det gode forhold yderligere fæstnet. Vore forskellige forslag har fundet sædvanlig imødekommenhed, og forhandlingerne skrider frem foreløbig efter ønske. Fiskeordningen volder dog vanskeligheder, herom sender jeg særligt telegram. Jeg har fundet nogen modtagelighed for mine argumenter om den anden sag (d.v.s. fredssagen) hvorpå jeg arbejder videre”.

Dansk-engelsk skibsfartsoverenskomst

Forhandlingerne fortsattes de følgende dage indtil afrejsen den 23. januar. Den 22. januar afsluttedes en *skibsfarts-overenskomst*, der bl.a. baseredes på den forudsætning, at den danske regering efterhånden skulle kalde den i udenlandsk fart anbragte tonnage hjem for at tjene landets eget behov. Skridt i denne retning var allerede sket, idet den danske regering under 6. januar havde udstedt en bekendtgørelse, hvorefter ”intet skib, der er optaget i det danske skibsregister, eller for hvilket der er udstedt midlertidigt dansk nationalitetscertifikat, må herefter under nogen form bortfragtes på tid til udlandet (udenlandsk statsmyndighed, statsborger eller firma m. v.) uden efter dertil indhentet tilladelse, der meddeles af handelsministeriet efter indstilling af det i lov af 12. maj 1916 omhandlede fragtnævn”

Den opnåede skibsfarts-overenskomst karakteriseredes af de delegerede i den oven nævnte beretning som ”et væsentligt skridt fremad mod en bedre orden af Danmarks tilførsler”, mens dens betydning for den danske skibsfart betegnedes som ”af noget problematisk værdi”.

Også m. h. t. kulforsyningerne og tilførslerne af chilisalpeter nåede man til forståelse. Fra engelsk side havde man fastsat den ration *chilisalpeter*, man ville tilstå Danmark i 1917, til 40,000 tons. Landbrugets repræsentanter, Forpagter Sonne og Forstander Madsen-Mygdal, havde i oktober i en skrivelse til Etatsråd Andersen erklæret, at det absolutte minimum var 45,000 tons, og ved forhandlingerne i London gav den engelske regering for så vidt efter, som den gik med til at sætte rationen op til 44,000 tons.

Dagen før afrejsen kunne Etatsråd Andersen da telegrafere til Udenrigsminister Scavenius:

”Skibsfart og kulspørgsmål ordnet på tilfredsstillende måde, ligeledes fiskespørgsmålet med 50 % på det til mig telegraferede grundlag. Sir Ralph Paget bliver instrueret i overensstemmelse dermed. Har ligeledes opnået importtilladelse for yderligere 4.000 tons salpeter udover de stipulerede 40,000 tons.”

I en skrivelse, dateret Foreign Office 22. januar 1917, rekapitulerede Lord Robert Cecil, de trufne aftaler, idet han understregede forskellige forhold, som man fra engelsk side ønskede, at Etatsråd Andersen skulle tage op til overvejelse i København. Blandt andet påkaldte han Etatsråd Andersens bistand til

løsning af det problem, der rejste sig af den herskende knaphed på tonnage, og han sluttede med en varm tak til ham ”for the friendly assistance which you have always given us in the solution of the difficult questions affecting Denmark, which have arisen from time to time in the course of the war. I need hardly add, that His Majesty’s Government fully appreciate all that you have done.”

Allerede i december 1916 var der som foran berørt i København optaget forhandlinger mellem erhvervsorganisationerne og Sir Ralph Paget om en revision af *Handelsoverenskomsterne af 19. november 1915*, der trods alle besværligheder måtte siges at have bestået sin prøve. Forventningerne om, at det skulle lykkes vedblivende at hævde den bestående ordning, støttedes af Etatsråd Andersens forhandlinger i London, men den følgende udvikling syntes en overgang at skulle omstyrte alle aftaler og beregninger.

XIV. DEN UINDSKRÆNKEDE UNDERVANDSKRIG

Efter tilbagekomsten fra London drøftedes mellem kongen, Prins Valdemar, udenrigsministeren og Etatsråd Andersen det af Kong George fremsatte ønske om, at Prins Valdemar og Etatsråd Andersen skulle rejse til *Petrograd* for om muligt at afværge den familiekatastrofe, som ifølge de engelske informationer syntes at true. Der var enighed om, at det næppe ville være muligt at udrette noget i den af den engelske Konge ønskede retning, men at Prins Valdemars og Etatsråd Andersens nærværelse i Petrograd mulig kunne udnyttes i fredens interesse. Det besluttedes da, at rejsen skulle finde sted i begyndelsen af den følgende måned.

Imidlertid indløb der et par dage senere gennem Sir Ralph Paget meddelelse om, at Sir Francis Hopwood den 2. februar ville ankomme til Bergen og derfra rejse videre til København. Under disse omstændigheder bestemte man sig til at udskyde rejsen til Petrograd indtil videre. Der var jo grund til at knytte visse forventninger til Sir Francis Hopwoods besøg, men forudsætningerne for dette forrykkedes rigtignok ganske ved de mellemkommende begivenheder.

Etatsråd Andersen beretter, at han ved sin første samtale med Grev Rantzau efter tilbagekomsten fra London fandt greven i en noget nedtrykt sindsstemning, og at Grev Rantzau ved denne lejlighed udtalte sin skuffelse over, at Etatsråd Andersens rejse til London ikke havde ført til et umiddelbart resultat i retning af fredsmægling. Han forsvarede de fremgangsmåder, Tyskland i den kommende tid ville se sig nødsaget til at anvende i selvforsvar.

Blokade-erklæringen af 31. januar 1917

Forklaringen kom nogle dage senere i den meddelelse, hvori den tyske regering den 31. januar 1917 proklamerede *den uindskrænkede undervandskrig*:

"Fra 1. februar 1917 at regne vil de nedenfor betegnede spærrede farvande omkring Storbritannien, Frankrig og Italien og i den østlige del af Middelhavet enhver sejlads uden videre blive forhindret med alle til rådighed stående midler. Disse spærrede farvande er følgende

A. Mod nord: En zone omkring England og Frankrig, der begrænses af en linie, der drages i 20 sømils afstand langs den hollandske kyst til fyrskibet Terschelling og dernæst følger Terschellings fyrskibs længdegrad til Utsire, derfra en linie over punktet 62 gr. nordbredde 0 gr. længde til 62 gr. nordbredde 5 gr. vestlængde, videre til et punkt 3 sømil syd for Færøernes sydspids, derfra over punktet 62 gr. nordbredde 10 gr. vestlængde til 61 gr. nordbredde 15 gr. vestlængde, derfra til 57 gr. nordlængde 20 gr. vestlængde til 47 gr. nordbredde 20 gr. vestlængde, videre til 43 gr. nordbredde 15 gr. vestlængde, dernæst langs den 43. nordbreddegrad indtil 20 sømil fra Cap Finisterre og i en afstand af 20 sømil langs den spanske nordkyst til den franske grænse.

B. Mod syd: Middelhavet. For den neutrale skibsfart forbliver åben en zone, der er beliggende vest for en linie fra Point de l'Espiquette til 38 gr. 20 minutter nordbredde 6 gr. østlængde. Mod syd begrænses zonen af en linie, der i en afstand af 60 sømil følger Afrikas nordkyst, regnet fra meridianen 2 grader

vest. Denne zone er forbundet med Grækenland ved en passage på 20 sømils bredde. Passagen begrænses på højre side, når man sejler fra vest mod øst, af en linie trukket igennem følgende punkter: 38 gr. nordbredde 6 gr. østlængde til 38 gr. nordbredde 10 gr. østlængde, derfra til 37 gr. nordbredde 11 gr. 30 minutter østlængde, videre til 34 gr. nordbredde 11 gr. 30 minutter østlængde, og derfra videre til 34 gr. nordbredde 22 gr. 30 min. østlængde. Fra dette punkt drejer den 20 sømil brede passages højre side ret nord i, indtil den når det græske søterritorium.

Neutrale skibe, der befarer de forbudte zoner, gør dette på eget ansvar. Selv om der er truffet foranstaltninger til, at neutrale skibe, der den 1. februar er på fart til havne i de spærrede zoner, vil blive skånet inden en vis given frist, så må det dog indtrængende tilrådes, at de med ethvert til rådighed stående middel advares og omdestineres.

Neutrale skibe, der ligger i havne indenfor de spærrede zoner, kan med samme sikkerhed endnu forlade de spærrede zoner, når de løber ud før den 6. februar og tager korteste vej til frit farvand”.

Den tyske erklæring blev omgående besvaret fra amerikansk side med en *afbrydelse af den diplomatiske forbindelse*, idet Washington-regeringen den 3. februar tilstillede den tyske gesandt Grev Bernstorff hans pas.

Danmarks stilling

For *Danmarks* vedkommende syntes det i første øjeblik, som om disse hensynsløse bestemmelser fra tysk side måtte virke lammende på hele det danske erhvervsliv og sprænge det system, Danmark under krigen havde bygget op i forhold til de krigsførende magter. Det lå imidlertid i sagens natur, at Tyskland umulig med det maritime materiale, der stod til dets rådighed, ville være i stand til på et så vidtstrakt område effektivt at føre en blokadekrig i det omfang, som den tyske note rent umiddelbart gav indtryk af. Men naturligvis måtte man regne med, at den forståelige nervøsitet, som proklamationen ville fremkalde i søfarende kredse, i det mindste en overgang ville øve en virkning, og i Danmark som i nabolandene valgte skibsfarten da også foreløbig at se forholdenes udvikling noget an.

Det fortrolige rigsdagsmøde den 1. februar.

I et fortroligt rigsdagsmøde den 1. februar 1917 – altså umiddelbart efter, at Tyskland havde proklameret den uindskrænkede undervandskrig - meddelte Udenrigsminister Scavenius, at det var hensigten i samarbejde med de forskellige erhvervsorganisationer at virke til, at omsætningen med udlandet opretholdtes ud fra de samme grundsætninger som hidtil, hvilket udenrigsministeren fandt lejlighed til også at fastslå overfor den tyske gesandt. Men overfor den usigtbare situation fandt man det ikke tilstrækkeligt at blive stående herved. Samme aften udsendtes den senere stærkt omdebatterede bekendtgørelse angående ”Foranstaltninger til *forebyggelse af utilbørlig udnyttelse af konjunkturerne*”, hvorved det indtil videre blev ”forbudt ved salg af varer, være sig fra fremstillere, mellemhandler eller detaillister, at beregne en forhøjelse af den hidtil gældende pris, der ikke beviselig er begrundet i forøget udgift for sælgeren ved denne vares erhvervelse”. Samtidig udsendtes bekendtgørelse om *regulering af*

forbruget af en række varer som kul, kokes, majs, forstoffer og hvedemel. Efterhånden som blokadens virkninger begyndte at gøre sig gældende, blev disse regulerende bestemmelser supplerede med andre, og allerede medio marts gik man således til rationering af brød og udstedelse af brødkort.

Kong Gustafs besøg

Tilfældet ville, at Kong *Gustaf* af Sverige netop i de samme dage (den 3-4 februar) besøgte det danske kongehus, og under besøget fandt den svenske konge anledning til at drøfte den nye situation med Etatsråd Andersen. Kongens udtalelser antydede en vis bitterhed overfor England, for en del formentlig, fordi man fra engelsk side havde lagt den svenske delegation adskillige hindringer i vejen, således at opholdet i London, som tidligere omtalt, var kommet til at strække sig over længere tid, og yderligere havde fastholdt forbedringer, som Sverige vedblivende ikke kunne indgå på. På kongens spørgsmål om, hvad der vel kunne gøres for at afværge de værste følger for de nordiske lande af den tyske undervandsblokade, svarede Etatsråd Andersen, at de tre lande enkeltvis eller i forening overfor Tyskland burde fastholde deres ret til uanfægtet at opretholde forbindelsen med England ad søvejen. Kong Gustaf mente vel, at de tre nordiske lande havde fælles interesse og burde holde sammen, men kunne ikke tænke sig, at Tyskland ville tilstå indrømmelser i den angivne retning. Der blev da heller ikke tale om nogen fælles optræden i dette tilfælde udover, at de tre lande netop en halv snes dage senere tilstillede Centralmagterne *enslydende protestnoter* i anledning af det indgreb i deres rettigheder, som proklamationen af den uindskrænkede undervandskrig betød.

Erhvervenes fællesudvalg

Det var ikke alene regeringen, der traf foranstaltninger med henblik på den ny vending i krigsførelsen – også erhvervene søgte af bedste evne at imødegå situationen. Bestræbelserne for at få skibsfarten og landbrugs-eksporten i gang er foran omtalt, men allerede forinden dette lykkedes, havde Grosserer-Societetets Komité og Industrirådet, der i fællesskab administrerede handelsoverenskomsterne, taget initiativet til dannelsen af et fællesudvalg for handel, industri, landbrug og skibsfart. udvalgets opgave skulle være at søge de begrænsede tilførselsmuligheder udnyttet på den måde, der bedst stemmede med samfundets tarv, såvel for at opretholde erhvervene i størst muligt omfang som for at forsyne befolkningen med de vigtigste fornødenheder. Da opgavens rette løsning i mange tilfælde forudsatte regeringens medvirken, havde man forud indhentet regeringens billigelse af tanken. Dette "*Erhvervenes Fællesudvalg*" – der konstitueredes på et møde på Københavns Børs den 23. februar med et forretningsudvalg bestående af Skibsreder A. O. Andersen, Bankdirektør C. C. Clausen, Folketingsmand, Ingeniør Alex. Foss og Landstingsmand, Forpagter Chr. Sonne og med Ingeniør Foss som Formand – kom i den følgende periode til at stå som det samlede udtryk for de fire danske hovederhverv.

Under så vanskeligheder og komplicerede forhold som de den gang rådende kunne det vel vanskelig undgås, at der nu og da skete brud på forudsætninger, og tildragelser af den art har altid en tilbøjelighed til at manifestere sig netop i kritiske øjeblikke.

Flæskeeksportens fordeling

Medio februar - altså på et tidspunkt, hvor blokadesituationen gjorde England irritabel – modtog Etatsråd Andersen et brev fra Sir Ralph Paget, hvori denne meddelte, at han gennem Landstingsmand Sonne var blevet oplyst om, at *flæskeeksporten* i december ikke som sædvanlig var blevet fordelt med 86 % til England og 14 % til Tyskland, men med henholdsvis 61 % og 39% til hver af de to parter.

Selvfølgelig var denne forskydning ubehagelig under hensyn til Danmarks hele forhold til England og ganske særlig, fordi man fra dansk side under forhandlingerne i London stadig havde urgeret ”Mutual-Confidence”-synspunktet. På Etatsråd Andersens foranledning fandt der et møde sted mellem repræsentanter for flæskeeksporten og Sir Ralph paget, og det lykkedes her at ordne sagen, således at den procentdel, tyskland havde fået for meget skulle fradrages i de følgende måneders udførsel syd på.

På et formandsmøde i København indenfor Andelsslagterierne den 27. februar 1917 blev sagen gjort til genstand for drøftelse, og dagen efter modtog Etatsråd Andersen følgende skrivelse fra mødet:

Et ekstraordinært møde af danske Andelsslagteriers Formænd, sammenkaldt for at drøfte den stedfundne forskydning i flæskeeksporten, og i hvilket endvidere de herrer Sonne og Madsen-Mygdal deltog, afsluttede drøftelsen af den pågældende sag med vedtagelse af nedennævnte udtalelse, udelukkende bestemt til afgivelse til Hr. Etatsråd H. N. Andersen til eventuel benyttelse efter eget skøn:

Et møde afholdt den 27. februar 1917 af de bestående 46 Andelsslagteriers formænd udtalte med enstemmighed en stærk beklagelse af den i december og januar stedfundne forskydning af flæskeeksporten og tilkendegav samtidig enstemmigt overfor eksportudvalget, at man betragtede det som en æressag for danske landmænd, at den skete fejl søges fuldt genoprettet.

Denne affære ordnedes da hurtigt på tilfredsstillende måde og kom, takket være den resolute måde, hvorpå den blev taget fra dansk side – trods den mistænksomhed, som var ved at oparbejde sig i England – ikke til at øve nogen indflydelse på det gensidige tillidsforhold.

Tilbud om køb eller befragtning af danske skibe

Tysklands notifikation af undervandsblokaden havde til følge, at de engelske autoriteter *tilbageholdt alle neutrale skibe*, som på daværende tidspunkt befandt sig i engelske havne, og nogle dage efter blev der stillet danske redere tilbud om køb af deres i engelske havne beroende dampere. Tilbudet lød på 30 £ pr. ton dødvægt med ret til tilbagekøb efter krigen til en pris, der var 1£ billigere pr. ton for hver måned, skibet havde været i brug. Et alternativt forslag gik ud på at befragte skibene for £1,15 sh. pr. ton pr. måned, således at skibene blev sat under engelsk flag, bemandet med engelsk mandskab og holdt forsikret for en sum, svarende til den i købstilbudet angivne.

Både af inden- og udenrigspolitiske grunde var Udenrigsminister Scavenius betænkelig ved at give rederne tilladelse til at indlade sig på noget af disse tilbud, såmeget mere som de under krigen indførte ekstraordinære bestemmelser forbød ikke blot at bortsælge, men, som tidligere anført, også at tidsbefragte danske skibe, uden at regeringen i hvert enkelt tilfælde gav sit samtykke. Situationen var da for den danske skibsfarts vedkommende den, at en betydelig del af den danske tonnage henlå uvirksom i engelske havne, og at en anden del indtil videre holdtes tilbage i hjemlige eller fremmede neutrale havne.

Imidlertid var der straks efter den tyske blokadeerklæring fra dansk side blevet iværksat et arbejde for at få Tyskland til at indrømme Danmark ret til uhindret at opretholde *partiel forbindelse over Nordsøen* for den danske landbrugseksport. Med henblik på disse bestræbelser telegraferede Grev Rantzau efter anmodning til Berlin for at forespørge, om Rigskansleren ville modtage Etatsråd Andersen. Svaret var en omgående indbydelse til at gæste Berlin, men da Sir Francis Hopwood's besøg var anmeldt til den 5. februar, måtte rejsen opsættes nogle dage.

Sir Francis Hopwoods besøg

Sir Francis Hopwood blev modtaget med stor opmærksomhed såvel fra kongens som fra udenrigsministerens side, og der fandt en række indgående drøftelser sted både om forholdene i almindelighed og om fredsspørgsmålet. Ved flere af disse lejligheder var Sir Ralph Paget til stede. Da Sir Francis Hopwood tillige ønskede at gæste Stockholm, aftaltes det at fortsætte forhandlingerne ved hans tilbagekomst, idet Etatsråd Andersen ville benytte den mellemliggende tid til det planlagte besøg i Berlin.

Forhandlinger i Berlin angående landbrugseksporten

Søndag den 11. februar rejste Etatsråd Andersen til Berlin sammen med Direktør Cold og Legationsråd Dr. Toepffer fra det tyske Gesandtskab. Som foran berørt var der mellem den danske og tyske regering indledet forhandlinger om *uhindret passage gennem farezonen for danske landbrugsprodukter til England*, og Dr. Toepffer var netop den foregående dag vendt tilbage fra en rejse til Berlin i samme anledning. Såvel gennem Dr. Toepffer som gennem Grev Moltke, der var tilstede ved ankomsten til Berlin samme aften, fik Etatsråd Andersen det indtryk, at der var udsigt til at nå et resultat. Vanskeligheden for Tyskland lå i overfor ind- og udland at finde en undskyldning for, at det begik et sådant brud på sine egne blokadebestemmelser. Man tænkte sig i så henseende at anføre, at Tyskland havde fået visse kompensationer fra dansk side, og tænkte sig i øvrigt sagen praktiseret således, at der foreløbig i tre uger en gang ugentligt skulle afgå to både med det sædvanlige kvantum danske landbrugsprodukter (ca. 3000 tons) til Aberdeen, idet man fra engelsk side tillod danske skibe, som var holdt tilbage i England, fri affart, og at danske skibe fritoges for at anløbe Kirkwall eller anden engelsk havn for visitation, således som det var blevet forlangt siden kort efter krigens udbrud.

Imidlertid måtte det stå klart, at en ordning på disse konditioner ikke var gennemførlig, og Etatsråd Andersen søgte da at gøre Udenrigsminister v. Zimmermann forståeligt, at en fordring som den nævnte fra Tyskland til England uden tvivl ville blive afvist. England ville sikkert fastholde den neutrale tonnage

i engelske havne som compensation for mulige tab, og skulle en frtagelse for anløb af engelske havn til visitation opnås, måtte det udvirkes af Danmark selv. ville man dernæst som påtænkt begrænse en tysk indrømmelse til et bestemt kortere tidsrum og til et bestemt kvantum landbrugsvarer, ville det let vække engelsk mistænksomhed, der ville være tilbøjelig til deri alene at se et arrangement, i ly af hvilket man ville søge tilført et så stort kvantum foderstoffer som muligt til gavn for Tyskland.

Udenrigsminister Zimmermann stillede sig forstående, men betvivlede, at den tyske Admiralstab ville fravige sit standpunkt. Ved en samtale samme dag med rigskansleren lykkedes det imidlertid Etatsråd Andersen at få dennes tilslutning til, at de opstillede særlige betingelser bortfaldt, og det overdroges Direktør Cold og Dr. Toepffer at planlægge alle nærmere enkeltheder m.h.t. afgangstider etc. Man enedes da om at sætte antallet af skibe til tre, der skulle afgå om fredagen og følges ad over Nordsøen, første gang den 23. februar. Det lykkedes dog på grund af modstand fra Admiralitetets side kun at få fastlagt tre afskibninger, men man håbede på at få aftalerne udvidet senere.

Fredsspørgsmålet

Inden hjemrejsen havde Etatsråd Andersen en ny samtale med rigskansleren, ved hvilken lejlighed man blandt andet også kom ind på *fredsspørgsmålet*. Etatsråd Andersen meddelte rigskansleren, at han troede at have gjort fremskridt under sit sidste besøg i England i retning af at skabe fred. Han omtalte Sir Francis Hopwoods besøg i København, og at han havde formodning om, at denne havde fuldmagt til, hvis han fandt lejligheden passende, at indlede en tilsyneladende tilfældig samtale med en tysk repræsentant. Det var ganske vist muligt, at forudsætningerne herfor var bristede ved den tyske blokadeerklæring, der var fremkommet, efter at Sir Francis Hopwood havde forladt London. for alle tilfælde skyld henstillede Etatsråd Andersen dog, at man fra tysk side udpegede en repræsentant, som var bemyndiget til i påkommende tilfælde at optage en uforbindende samtale.

Rigskansleren udtalte et ønske om, at Understatssekretær v. Sturm, der havde været attacheret den tyske legation i London, skulle tale med Etatsråd Andersen om sagen, og erklærede for øvrigt at ville referere samtalen for kejseren. Etatsråd Andersen sluttede heraf, at rigskansleren tænkte eventuelt at anvende Hr. v. Sturm til en sådan sendelse til København. Men skønt v. Bethmann Holweg påhørte Etatsråd Andersens udvikling med megen interesse; det var øjensynligt, at han i nogen grad på grund af Ententens afvisning af hans fredstilbud, og at dette gjorde ham, om ikke mindre fredsstemt, så dog mindre fredsivrig.

Umiddelbart efter tilbagekomsten til København havde Etatsråd Andersen torsdag den 15. februar en samtale med Sir Ralph Paget og Sir Francis Hopwood, der var en del påvirkede af de i Berlin opnåede resultater, som de imidlertid var tilbøjelige til at se som en ydmygelse for England, idet de havde vanskeligt ved at forsones sig med en tanke, at Danmark skulle have Tysklands tilladelse til uhindret at sejle over Nordsøen til engelske havne.

I øvrigt formåede Etatsråd Andersen Sir Francis Hopwood til at telegrafere en forespørgsel til London, om han under de forandrede forhold kunne indlede forhandlinger med en repræsentant for Tyskland;

samtidig oplyste han, at nødstilstanden i Tyskland efter Etatsråd Andersens opfattelse ikke svarede til det billede, man havde dannet sig i England. Søndag den 18. indløb et svartelegram fra Mr. Balfour, der takkede kongen for det fremsatte tilbud om at medvirke, men dog ikke anså øjeblikket for opportunt til gennem en samtale om den foreslåede at optage en fredsdrøftelse. Sir Francis Hopwood udledte af telegrammet, at *hvis* Tyskland ændrede sin krigsførelse, ville man finde, at tidspunktet til en forhandling var inde, og han ville i så fald være parat til at komme tilbage til København. .

Skibsfartens genoptagelse

Den i Berlin trufne ordning mødte hindringer af forskellig natur. Besætningerne stillede fordringer for fart gennem farezonen, som rederne ikke mente at kunne opfylde, og den i Berlin trufne ordning fortolkedes fra *tysk* side derhen, at det kvantum levnedsmidler, der i henhold til de bestående aftaler tilkom England, men som følge af blokaden ikke var blevet afskibet, men indtil videre oplagret i Danmark, skulle tilfalde Tyskland. Udenrigsminister Scavenius henviste her overfor til sin samtale med Grev Rantzau straks ved blokadens begyndelse, ved hvilken lejlighed han som foran nævnt havde slået fast, at Danmark uanset den nye tingenes tilstand vedblivende ville fordele sine landbrugsprodukter mellem England og Tyskland i samme forhold som hidtil, men først efter at Greven i anledning af denne sag havde foretaget en rejse til Berlin, lykkedes det at skaffe Udenrigsministerens synspunkt anerkendt.

Også fra engelsk side rejstes der vanskeligheder, idet man var tilbøjelig til at fortolke det som modvilje fra ledende dansk side, at danske skibe ikke uden hensyn til den desperate undervandskrig fortsatte farten over Nordsøen, og man var endda indstillet på at gøre importens opretholdelse afhængig af eksportfartens genopstandelse. Da man endelig var parat til at lade de første skibe med landbrugsprodukter afgå, måtte afskibningen udskydes, fordi den engelske regering under 28. februar telegrafisk meddelte Sir Ralph Paget, at landbrugs-eksportvarerne ikke kunne modtages i Aberdeen, men at de måtte fortsætte til Hull, hvilket ville være et brud på de i Berlin trufne aftaler. Som forholdene lå, måtte man søge andre udveje, og det lykkedes da ved forhandlinger med Tyskland at opnå en ordning, der sikrede transporten af danske landbrugsprodukter langs den norske kyst til Bergen, hvorfra man så ville søge produkterne ført videre til det engelske marked. Da det yderligere mod udgangen af februar lykkedes at nå til enighed mellem rederne og søfolkene, var vejen dermed banet for en genoptagelse af landbrugs-eksporten. den 27-28. februar afgik da de første både med landbrugsprodukter til Bergen, og medio besluttedes det at fortsætte over Nordsøen, således at man tog den korteste vej gennem farezonen til Lerwick på Shetlandsøerne, hvorfra skibene gik videre til deres bestemmelsessted under engelsk konvoj. Denne fremgangsmåde opretholdtes derefter i den følgende periode.

En tysk interpellation

I Tyskland som i England var imidlertid den offentlige mistænksomhed overfor det neutrale Danmark stadig vågen. I begyndelsen af marts rettede den konservative Schiele i den tyske Rigsdag en interpellation til udenrigsministeren om forhandlingerne med Danmark, der formentlig gennemhullede den tyske blokade-ordning. Udenrigsminister Zimmermann desavouerede ganske aftalerne om Aberdeen-ruten. I øvrigt svarede han, at en dampskibsforbindelse mellem Danmark og Norge ikke forekom ham at

kunne vække nogen betænkelighed: ”Vi har erklæret handelsspærring mod fjenden, men har erklæret ikke at ville afbryde forbindelsen mellem de neutrale. Hvis skibe går fra Danmark til Norge, og levnedsmidler dér omlades på engelske dampere, vil skibene komme ind i vor handelsspærring og forhåbentlig blive sænket af vore undervandsbåde”.

Samtidig irriteredes den offentlige stemning i England over den neutrale skibsfarts tilbageholdenhed, og i Underhuset interPELLEREDES regeringen om, hvad den agtede at foretage sig i anledning af, at de neutrale dampskibslinier havde indstillet farten på engelske havne. Under tryk af situationen benyttede den engelske regering de magtmidler, den havde, til at påvirke de neutrale lande ved at afskære dem fra de nødvendige oversøiske tilførsler.

Dansk Søfartsselskab

For at imødegå de ulemper, som således tonede frem, trådte ledende mænd indenfor dansk skibsfart sammen og dannede ”Dansk Søfartsselskab”, hvis formål i en den 19. marts udsendt meddelelse angaves at være ”under de herskende forhold at bidrage til at tilføre landet nødvendige forsyninger”. Endvidere var det hensigten ”snarest muligt at kontrahere for en betydelig tonnage for at bøde på de tab, dansk skibsfart på forskellig måde har lidt under krigen, og at virke for en forøgelse af den danske handelsflåde, således at den kan komme til at svare til landets fremtidige behov”

Engelske angreb på dansk handel

I de følgende dage var dansk handel på ny genstand for engelske presseangreb, og i Underhuset blev udenrigsministeren interPELLERET om Regeringens holdning overfor Danmark. Leverton Harris svarede, at Danmark ikke havde unddraget sit påtagne forpligtelser, men lod sig samtidig provokere til en udtalelse om, at tilladelse til udklarering af danske dampere, der henlå i engelske havne med foderstoffer til Danmark, ville blive gjort afhængig af, at der tilførtes England tilstrækkelige mængder af danske landbrugsprodukter.

Angrebene på de dansk-engelske aftaler ophørte dog ikke hermed, og selv om disse ligesom tidligere angreb bundede i indenrigspolitiske ønsker om at komme regeringen eller enkelte af dens medlemmer til livs, var de dog både i indhold og form meget nærgående også mod Danmark, som de beskyldte for at have misligholdt indgåede forpligtelser.

Lord Robert Cecil forsvarer de danske organisationer

En bladkampagne i ”Morning Post” resulterede i, at sagen bragtes frem i Underhuset, hvor Commander Bellair den 27. marts angreb de engelske blokade-principper og ved samme lejlighed fremsatte forskellige ondartede udtalelser om Danmark. Disse sidste fik dog ikke lov til at stå uimodsagte, idet Lord Robert Cecil meget varmt tog Danmark i forsvar. Lord Robert Cecil begyndte med at erklære, at den dansk-engelske handelsoverenskomst havde været ”en fuldkommen succes”, og ”at overenskomsten var bleven gennemført med beundringsværdig troskab af de pågældende institutioner”. ”Jeg ønsker” –

fortsatte Lord Robert Cecil senere i sin tale – ” med det største eftertryk at udtale, at efter min mening har danskerne, når som helst de har afgivet forsikringer overfor os, forsøgt at opfylde disse på ærlig og redelig måde. Af disse grunde er jeg af Hs. Majestæts Regering bemyndiget til at udtale, at den, hvad Danmark angår efter nøje overvejelse af alle sider af sagen ikke ser nogen grund til at ændre den nuværende blokadepolitik overfor dette land”.

Gennem den britiske legation havde men telegraferet til London hovedpunkterne i en af Landstingsmand Sonne udarbejdet beretning angående de følger, som en standsning af tilførslerne ville have for det danske landbrug, og påviste, at dette i første omgang ville komme Tysklands forsyninger til gode. Dette i forbindelse med de forestillinger, som Udenrigsminister Scavenius gjorde Sir Ralph Paget, bevirkede, at England efterhånden frigav en række skibe med foder- og gødningsstoffer til Danmark og samtidig indgik på, at skibe, som kom fra Amerika eller passerede Panamakanalen, skulle kunne anløbe Halifax for visitation i stedet for Kirkwall, ligesom skibe fra østen skulle kunne indgå til visitation i Kapstaden, således at de kunne fortsætte til Danmark uden at passere farezonen.

I samarbejde med Det Forenede Dampskibs-Selskab virkede Dansk Søfartsselskab efter sit oven angivne formål - at genoplive skibsfarten på England – og det lykkedes i den følgende tid både at tilføre England danske landbrugsprodukter i det hidtidige forhold og at hjemføre en del kul og stykgods til Danmark. Men denne fart krævede betydelige ofre. Allerede ved udgangen af april havde den hensynsløse tyske undervandskrig berøvet de to selskaber 7 skibe på vej til eller fra England.

Den skandinaviske vareudveksling

Som det fremgår af det foregående, havde der siden december 1914 bestået en vis føling mellem de tre nordiske riger, der jo også ved forskellige lejligheder havde optrådt parallelt. Nogen praktisk samvirken havde man derimod ikke været inde på.

Under den forandrede situation, hvor man måtte regne med, at blokaden i stigende grad ville afskære, og måske sluttelig helt standse tilførslen udefra, lå den tanke nær, at de tre land, der på erhvervsområdet i forskellige retninger supplerede hinanden, søgte at støtte hverandre, og tanken om en *gensidig vareudveksling* blev da lejlighedsvis udkastet og drøftet mellem danske og henholdsvis svenske og norske erhvervsrepræsentanter. Efter at Ingeniør Foss havde rejst spørgsmålet overfor Udenrigsminister Scavenius og Etatsråd Andersen, satte denne sig i forbindelse med den svenske Udenrigsminister Knut Wallenberg, og ved svensk initiativ blev der i dagene 16-18. marts afholdt møde i Stockholm om sagen. Fra *dansk* side deltog Etatsråd H. N. Andersen, Bankdirektør C. C. Clausen, Ingeniør Alex. Foss og Landstingsmand, Forpagter Sonne, de tre sidstnævnte udpegede af Erhvervenes Fællesudvalg.

De *svenske* delegerede var Formanden for den svenske Industrikommission Admiral Lindman, Direktøren for Jernkontoret Overingeniør Wahlberg, medlem af Lifsmedel-Kommissionen Godsejer Sederholm og Direktør i Trävaru-eksportforeningen Berg. Fra Norge mødte Generaldirektør Sam Eyde, Værftsejer Ammundsen, Generalkonsul Hans Olsen og Grosserer Aarsæther.

Delegationsforhandlingerne, der lededes af Admiral Lindman, viste samstemmen i hovedpunkterne. Repræsentanterne for de tre lande fremkom hver især med sine ønsker. men var enig om, at en skandinavisk vareudveksling ikke burde grundlægges ensidigt på kompensationsprincippet, men at hver af de tre nationer i den udstrækning, som hensynet til eget behov tillod det, burde imødekomme ønsker fra de to andre nationer, uden at våge over, at enhver ydelse blev mødt med en modydelse af absolut tilsvarende værdi.

På denne basis startedes da *den skandinaviske vareudveksling*, foreløbig som et mere privat arrangement mellem de tre landes erhvervsrepræsentationer.

Under opholdet i Stockholm erfarede Etatsråd Andersen gennem Udenrigsminister Wallenberg, at England havde henstillet til Sverige at åbne Kogrundsrenden for de i Østersøen værende engelske handelsskibe; England ville i så fald frigive et tilsvarende antal svenske handelsskibe. Uoverensstemmelserne angående den *engelsk-svenske handelsoverenskomst* var i det væsentlige reduceret til et enkelt punkt, idet Sverige fastholdt at ville have tilsagn om et bestemt kvantum kul, medens man fra engelsk side ville gøre kultilførslerne afhængige af fremtidsforholdene. Imidlertid håbede man at komme til forståelse, og i maj nåede man da også omsider til en overenskomst.

Forøvrigt havde Etatsråd Andersen efter indbydelse en længere samtale med Kong Gustaf, hvis sympatier ligesom ved besøget i København overvejende hældede til tysk side. Imidlertid lagde kongen vedblivende megen vægt på det nordiske samarbejde og nærede varm sympati for bestræbelserne for at befordre det åndelige og materielle interessefællesskab mellem de tre lande.

Senere på året blev vareudvekslingen *officielt knæsat* af de tre landes regeringer. På Kongemødet i Kristiania 25-30. november 1917 udtaltes i det officielle communiqué om forhandlingerne bl.a. følgende:

" Man har gensidig givet udtryk for ønsket om, at man under de nu rådende vanskeligheder i forøget udstrækning yder hverandre hjælp med forsyning af nødvendige varer. For at fremme vareudvekslingen mellem de tre lande på en mere virksom måde end hidtil blev man enig om umiddelbart efter mødet at lade særlige repræsentanter træde sammen for at udarbejde de hertil nødvendige forslag".

I henhold til denne vedtagelse udnævntes i hvert af de tre lande en komité. De tre landskomiteer holdt i løbet af januar 1918 møder først i Kristiania (4-6. januar) og derefter i Stockholm (17-20. januar). Et tredje møde afholdtes sluttelig i København i dagene den 27. februar – 5 marts, og her vedtoges en plan for vareudvekslingen, som indstilledes til og godkendtes af de respektive regeringer.

Den russiske revolution

Medens erhvervs-delegationerne forhandlede i Stockholm, udviklede den revolutionære bevægelse i *Rusland* sig med rivende fart. Prins Valdemars og Etatsråd Andersens påtænkte rejse til Petrograd var gentagende blevet udskudt. Oprindeligt var det Sir Francis Hopwood's besøg, som havde krydset rejseplanerne, og senere syntes forholdene en overgang at gøre rejsen mindre påtrængende.

Den 25. februar sendte Sir Ralph Paget på Etatsråd Andersens foranledning følgende telegram til Lord Hardinge til forelæggelse for Kongen af England:

"Prince Valdemar and Mr Andersen have since the latters return from London been ready to leave for Petrograd but course of events here and in general have prevented leaving. Apparently matters in Petrograd have improved and unless His Majesty should desire, it is considered advisable remain here for the present under prevailing state of affairs."

Som svar herpå indløb den 27. februar følgende telegram:

"The King is of opinion the necessity of Prince Valdemar and Mr. Anderson going to Petrograd is no less urgent than before, but that H. M. the King of Denmark can best judge when their presence can be spared from Denmark".

Den revolutionære bevægelse i Rusland havde nu taget et uanet forløb, der gjorde alle planer om at rejse til Petrograd overflødige. Derimod gav forholdenes videre udvikling anledning til, at Etatsråd Andersen endnu en gang i forståelse med kongen rejste *fredsspørgsmålet*. Etatsråd Andersen skriver selv herom i sine optegnelser ved udgangen af marts 1917:

"I Rusland synes magten at glide over i mængdens hænder, og der gør sig dér betænkelige symptomer gældende. - - - Bliver Rusland republik, kan det tænkes at mængdens repræsentanter kommer til at indtage magtstillingen, hvilket kan føre til anarki, som vil give frit spillerum for de forskellige magtretningers ambitioner, som Tyskland vil udnytte for derigennem at opnå separatfred med denne fjende.

- - - Selv om der ikke synes at være overhængende fare, kan de forhold, som nu virker i Rusland, hurtigt føre til yderliggående begivenheder. Det er således betænkeligt, at medens der ved kejserens abdikation blev udvist den største hensynsfuldhed overfor kejseren og kejserinden, er disse med deres børn nu statsfanger i Czarskoje Selo og alle storfyrster, indbefattet Nicolaj Nikolajevitch, som kejseren før sin abdikation havde udnævnt til øverstbefalende over hæren, frataget deres embeder.

Jeg har fremsat den opfattelse for Sir Ralph Paget, som har telegraferet privat til Lord Hardinge og henstillet til ham at sondere, om man ikke i betragtning af disse muligheder og for alle eventualiteters skyld nu ville finde det opportunt gennem den tidligere foreslåede privatindsamling under kongens auspicium at forsøge at bane vejen for fredsforhandlinger. Den 30 marts modtog Sir Ralph Paget telegramsvar fra Lord Hardinge, at han havde forelagt kongen og Mr. Balfour telegrammet, og at de delte den fremsatte opfattelse af forholdene i Rusland og var taknemlige for forslaget, men frygtede, at tiden endnu ikke var moden til at foretage det forslåede skridt."

Så gled udviklingen da videre, uden at der blev gjort noget forsøg på at standse den.

XV. AMERIKAS INDTRÆDEN I KRIGEN

Etatsråd Andersen nøjes ikke med i sine optegnelser at gøre rede for de fremadskridende begivenheder og den del, han selv har taget i disse, men anstiller tillige nu og da en række betragtninger, hvori han søger at udrede de forskellige *muligheder*, man ud fra den foreliggende situation må regne med, for derigennem at klare sig, hvorledes man bør indrette sig fra *dansk* side. Allerede på et forholdsvis tidligt tidspunkt så han, hvor det bar hen, og i begyndelsen af april 1917 skriver han, at *hvis* kejseren og det militære regime trådte tilbage eller blev tvunget bort, ville det "spare verden for megen blodsudgydelse og mange ulykker og uden tvivl for megen blodsudgydelse og mange ulykker og uden tvivl bringe Tyskland den hurtigste og billigste fred, det kan vente at få". Da Kejser Wilhelms kundgørelse af 7. april til rigskansleren angående en demokratisk forfatningsreform i Prøjsen få dage efter foreligger for offentligheden, giver det Etatsråd Andersen anledning til en bemærkning om, om at denne kundgørelse vel nok er et tidens tegn, men "form og tone synes forældet". De mere yderliggående kredse vil antagelig finde, at det kun er "ufornede løfter, hvis opfyldelse ikke vil blive tilfredsstillende, såfremt Tyskland vinder", og - "taber Tyskland, behøves løfterne ikke, da folket til den tid, om ikke før, selv vil tage den frihed, som passer det".

Siden proklamationen af den uindskrænkede undervandskrig og afbrydelsen af den diplomatiske forbindelse mellem U. S. A. og Tyskland havde man bogstavelig fra dag til dag imødeset *De forenede Staters indtræden i krigen*. Den 2. april 1917 forelagde Præsident Wilson Kongressen forslag om at erklære Tyskland krig. En uges tid efter afbrød *Brasilien* og *Argentina* den diplomatiske forbindelse med Tyskland, og hen på sommeren – den 20. juli – meldte *Siam* sig blandt Tysklands fjender.

Amerikas indtræden i krigen betød forøgede vanskeligheder. Medens Washington-regeringen hidtil havde været en mægtig forbundsfælle for de små neutrale europæiske nationer, der levede under tryk af krigsforholdene og daglig måtte finde sig i både den ene og den anden parts overgreb, blev den som deltager i krigen på Ententens side endnu en vanskelighed, en højst besværlig faktor at regne med.

Samtidig med af "Morning Post", støttet af "Daily Mail" og med tilslutning fra franske blade som "Matin", fortsatte angrebene på Danmark og forlangte spærret for alle tilførsler, indhentede Præsident Wilson Kongressens tilladelse til om fornødent at nægte udførsel til de neutrale lande, som grænser op til Tyskland, og det hed sig, at det ville blive stillet som betingelse for amerikanske varetilførsler, at de pågældende land forpligtede sig til at standse udførsel til Tyskland.

Men selv bortset herfra reduceredes tilførslerne efterhånden stærkt, idet tonnage-manglen fra dag til dag blev mere følelig. Undervandskrigen havde krævet sine meget betydelige ofre også af den danske tonnage, og England havde ikke blot rekvisitioneret et stort antal danske skibe, men lagde tillige i stort omfang beslag på dansk tonnage til pligtrejser til gengæld for leverancer af kul. Da Danmark end ikke under normale forhold havde tonnage nok til at besørge sin egen import, blev situationen på denne vis efterhånden ret kritisk.

Engelsk misfornøjelse med landbrugseksporten

Det blev ligeledes stadig vanskeligere på landbrugseksportens område at holde balancen mellem de krigsførende parter. Tyskerne søgte at hæmme tilførslerne til England, og fra engelsk side fremkom der stadig gennem Sir Ralph Paget beklagelser over, at der gik for meget syd på. Disse beklagelser foranledigede Etatsråd Andersen til under 12. maj 1917 gennem Sir Ralph Paget at sende Lord Robert Cecil følgende telegram:

"I am very painfully impressed by a message from the British Foreign Office through Sir Ralph Paget to me complaining that I on behalf of my country and more especially of Danish Agriculture have not kept the promise I have given you, viz. to do all in my power to act in conformity with the wishes of the British Government as imparted to me. This promise has been most faithfully adhered to both by the delegates and myself as the authentic figures supplied regarding butter, bacon and eggs and the following on cattle will prove. Comparison between the quantities of cattle and meat export to Germany before and after the negotiations in London in May 1916 proves that the export between 1st. June and 31st. December 1915 was 44.135 tons but for the corresponding period of 1916 only 22.870 tons or 48 % less. And that the export between 1st. January and 31st March 1916 was 43.055 tons or about 60 % less. Comparison of yearly export in peacetime with export during the last 12 months up to 1st. May 1917 shows in calendar years 1912 and 1913 54.600 and 54.000 respectively. But during period first May 1916 to 30th. April 1917 about 53.700 or a little below pre-war time. Apart from this I have used my best endeavours and succeeded in getting Danish shipping to resume voyages to Great Britain both with agricultural produce and otherwise to find that agricultural produce upon arrival in Great Britain after perilous voyages was not wanted and apparently aided by the British Government eventually left to force the British market, causing delays and heavy losses to Danish farmers. It has been most arduous task to make the bulk of Danish farmers see the justice of it. Nevertheless as a whole they have been most loyal to Great Britain and notwithstanding heavy losses and risks to themselves and in spite of heavy odds and openly avowed policy of Great Britain to favour her own colonies after the war at the expense of Danish agricultural producers they will also in future remain loyal. I shall also in future as hitherto lend my best services to secure in the mutual interest of both our countries what is desired by Great Britain, but I would implore you to aid me in this from the point of view not to prejudice the policy necessary to preserve the integrity of Denmark and to attain this it is as I have always maintained necessary to practise elasticity."

Da erhvervsforholdene udvikling – og dermed Danmarkds hele udenrigspolitiske stilling – voldte stigende bekymringer, besluttedes det endnu en gang at optage personlige forhandlinger i London, men for ikke at støde an i Berlin og nære den tyske mistænksomhed overfor Danmark anså man det for rigtigst – hvis det lod sig arrangere – at lægge rejsen gennem Tyskland.

I et telegram fra Kammerherre Castenskiold til udenrigsministeriet, tilstillede Etatsråd Andersen ved en skrivelse af 21. maj 1917, meddelte kammerherren, at Leverton Harris tilrådede de danske delegerede at

komme til London snarest, og at han konfidentielt havde tilføjet, at det efter hans mening ”ville være i Danmarks interesse snarest muligt at få en ordning om skibsfart med England også af den grund, at når De forenede Stater for alvor griber ind i krigen. Vil sikkert deres krigsførelsespolitik blive yderst hensynsløs”.

Dansk erhvervsdelegation til England

Efter derom førte forhandlinger rejste H. N. Andersen tirsdag den 5. juni sammen med repræsentanter for de forskellige hovederhverv – Bankdirektør C. C. Clausen og Ingeniør Alex. Foss for handel og industri, Direktørerne C. M. T. Cold, A. O. Andersen og Kay Reinhard for skibsfarten, Landstingsformand Sonne og Forstander Madsen – Mygdal for landbruget samt Etatsråd Glückstadt som særlig repræsentant for kulhandelen - over Berlin og efter en dags ophold dér videre via Vlissingen til London. Rejsen var denne gang ganske officiel, og i en den 2. juni udsendt meddelelse angaves formålet at være ”med de pågældende myndigheder i de krigsførende lande at forhandle om spørgsmål af vigtighed for danske erhvervsforhold”.

I Berlin havde Etatsråd Andersen straks den følgende formiddag en samtale med Generaldirektør Ballin. Etatsråd Andersen meddeler herom selv i sine optegnelser:

Ballin og Kejseren

”Hr. Ballin fortalte mig om et besøg, han i april havde aflagt hos kejseren i hovedkvarteret, og om hvorledes han ved denne lejlighed i en 3 timers samtale for kejseren havde påpeget de følger, den nuværende krigsførelse måtte medføre for Tyskland efter freden, samt at selv om det tyske militærparti måtte mene, at undervandskrigen, som den var blevet besluttet og nu førtes, i høj grad skadede England, så ville den tilstræbte udsultning af England aldrig nås. Men den skade, der tilføjedes hele den internationale skibsfart, var af en sådan udstrækning, at det internationale instrument, som skibsfarten er, efter krigen ville være i den grad reduceret, at det måtte volde de allerstørste vanskeligheder at opretholde selv den allernødvendigste mellemfolkelige omsætning.

Tyskland havde ved sin fremgangsmåde bragt hele den øvrige verden op imod sig og ville ved de anvendte fremgangsmåder yderligere skærpe dette forhold. Tyskland ville efter krigen komme til at lide under de vilkår, det tildels selv havde påført sig.... Yderligere havde Hr. Ballin sagt kejseren sin mening om de forhold, der opstår for Tyskland af hele den nuværende krigsførelse. Resultatet af Hr. Ballins fremstilling var, at kejseren lod Hindenburg og Ludendorff samt Chefen for Admiralstaben, Hölzendorff, kalde og af dem fik matematiske beviser for, at krigen ved den anvendte fremgangsmåde ville være endt i løbet af 3 à 4 måneder med et gunstigt resultat for Tyskland. Hr. Ballin havde derefter opgivet ævred og ikke siden set kejseren.”

Senere på dagen var Etatsråd Andersen indbudt til lunch hos Udenrigsminister Zimmermann, hvor han traf sammen med rigskansleren, der trods al tilsyneladende tysk sejrssikkerhed vedblivende ønskede, at Andersen skulle virke for freden.

En rejse med forhindringer

Da de danske delegerede torsdag den 7. juni om aftenen nåede Vlissingen, viste det sig, at ruten til England var inddraget. Efter vanskelige forhandlinger så vel med dampskibsselskabets direktion som med den hollandske regering og yderligere forhandlinger mellem denne og den engelske regering om tilladelse for damperen "Zeeland" til at anløbe Southwold i England, samt endelig ved Etatsråd Andersens direkte telegrafiske henvendelse til det engelske Udenrigsministerium, lykkedes det på dyre vilkår at få det hollandske dampskibsselskab til at føre selskabet over Nordsøen. Den engelske regering stillede et ekstratog til rådighed, men delegationen nåede dog først til London den 9. juni hen på eftermiddagen, således at forhandlingerne først kunne indledes om mandagen.

De spørgsmål fra dansk side, der fornemmelig forlås til behandling, var bedre priser for danske landbrugsprodukter og hurtigere aftagning af varerne ved ankomsten til England samt regulering af den danske skibsfart og Danmarks tilførsler. Ved den indledende samtale med Lord Robert Cecil, der endnu fungerede som udenrigsminister, og med den fungerende Blokademinister Mr. Leverton Harris blev det overdraget denne sidste at lede forhandlingerne specielt angående landbrugseksporten og i øvrigt i påkommende tilfælde at træde til i de kommissioner, som var nedsat for henholdsvis forsyningerne og skibsfarten.

Imidlertid var Etatsråd Andersen tilsagt til kongen i Buckingham Palace tirsdag formiddag. Om samtalen med Kong George skriver Etatsråd Andersen bl.a.:

Hos Kong George

"Da jeg tirsdag formiddag indfandt mig hos kongen, fremkom han med bebrejdelser, fordi Prins Valdemar og jeg selv ikke ifølge aftale var rejst til Petrograd, da han mente, at der derved måske havde været chance for at afværge de beklagelige forhold, som nu herskede i Rusland. Jeg fremholdt for kongen de mellemliggende begivenheder, særlig den fase, undervandskrigen var indtrådt i, og de tilstande, der deraf var fremstået for Danmark, og jeg henviste til de telegrammer, som var tilgået kongen om dette forhold gennem Lord Hardinge, hvorefter kongen indrømmede, at der var tvingende grund til, at jeg ikke kunne foretage rejsen, men at Prins Valdemar dog kunne have forsøgt den. Jeg påpegede, at forholdene havde udviklet sig hurtigere, end vi havde ventet, og at jeg meget tvivlede på, at vor nærværelse i Petrograd kunne have forebygget, hvad der var sket. Muligvis kunne der derved være opstået ubehagelige forhold.

Kongen spurgte, hvorfor vi var rejst gennem Tyskland, hvortil jeg svarede, at det var sket af politiske

hensyn for ikke at skabe for stærk modvilje mod Danmark i Tyskland ved stadig at rejse uden om landet. Danmark står ved handelstraktater i samme forhold til Tyskland som til England, og drøftelser af kommerciel art var til tider en nødvendighed. Kongen indrømmede rigtigheden heraf og nødvendigheden for Danmark af ikke at udfordre Tyskland, da England i værste tilfælde ikke kunne komme Danmark til hjælp.”

Efter at man var nået ud over disse to spørgsmål, forløb samtalen som ved tidligere lejligheder, og kongen viste den sædvanlige uforbeholdenhed i sine udtalelser. I samtalens løb kom Etatsråd Andersen ind på nogle verserende rygter om, at England og Amerika underhandlede med Norge om en *flådebasis på den norske kyst*, rygter, som vandt tiltro i Tyskland, og som man dér beredte sig til at møde på en måde, som kunne være skæbnesvanger for Danmark. Kongen svarede, at dette var ganske grebet ud af luften, og gentog sine tidligere forsikringer, om at England ikke ville foretage noget fremstød, som kunne bringe Danmark i en vanskelig stilling. Den samme forsikring fik Etatsråd Andersen senere af Sir John Jellicoe, der yderligere tilføjede, at den engelske flåde gjorde de Allierede størst nytte ved sin nuværende taktik, selv om det var vanskeligt at bibringe den engelske nation og de allierede magter den rette forståelse heraf.

Kongen skulle næste morgen forlade London, men lovede at lade de ministre, som skulle forhandle med den danske delegation, tilgå opfordring til at behandle de spørgsmål, der skulle drøftes, i samme ånd som tidligere.

Engelske presseangreb

Dette sidste viste sig dog ikke at gå så helt glat, selv om de danske forhandlere nu som tidligere mødte megen velvilje fra ledende side. Lige fra det øjeblik, delegationen ankom til London, fremkom ”Morning Post” med angreb på Danmark og på Etatsråd Andersen, og navnlig rettede Commander Bellairs, M. P., et ondsindet angreb på Andersen og bebudede en forespørgsel i Underhuset til Lord Robert Cecil. I et brev af 12. juni meddelte den danske gesandt, Kammerherre Castenskiold, at han havde været hos Lord Robert Cecil og klaget over ”den mod deputationen grove, mod Danmark og den danske regering fornærmelige og uforskammede artikel i går i ” .” Morning Post”. ”Lord Robert Cecil havde fuldtud erkendt klagens berettigelse og bl. a. lovet ligesom tidligere, lejlighed gaves, at tage til genmæle mod angrebene i Underhuset. ” jeg må overhovedet sige”, - tilføjer Kammerherre Castenskiold - ” at Lord Robert Cecil er os en god støtte i disse vanskelig tider.” for øvrigt gav delegationens nærværelse anledning til forespørgelser i Underhuset, hvor Lord Robert Cecil den 14 . juni så lejlighed til at berigtige de vrang forestillinger om landbrugseksporten til England. Et par uger senere redegjorde Lord Milner på lignende måde for det samme forhold overfor Overhuset.

Imidlertid øvede de engelske presseangreb et kedeligt tryk på de engelske forhandlere, og ligeledes øvedes der fra fransk side tryk ved påstande – bygget på meddelelser i visse dele af den danske presse – om, at den statistik over landbrugseksporten, som var forelagt den engelske regering, ikke stemmede med de faktiske forhold. Endelig var der en tredje ting, som vel ikke vedkom de foreliggende forhandlinger,

men som dog vakte englændernes mishag og mistænksomhed, nemlig den socialdemokratiske danske Minister Staunings deltagelse i den socialistiske fredskonference i Stockholm, hvilket fortolkedes som et dansk udenrigsministerielt træk mod de Allierede.

En forandret atmosfære

Atmosfæren var altså en noget anden end den, man fra dansk side havde mødt under tidligere forhandlinger, og dette fandt også udtryk i det telegram, som Etatsråd Andersen efter de indledende forhandlinger tilstillede Udenrigsminister Scavenius:

"Har mødt samme velvilje som tidligere hos kongen og ministre og andre, men derimod forandret sindstilstand, fremkaldt af hele situationen, og forandret opfattelse, påvirket af de urigtige opgivelser af Danmarks forsyninger til Tyskland, som synes at indgået i bevidstheden som kendsgerninger både hos den engelske og franske nation. Man synes her at forvente og forberede sig på langvarige krigstilstand, og det er min opfattelse, at hvad vi end måtte opnå her, må Danmark dog, som situationen i sådant fald må udvikle sig, forberede sig på de afsavn, denne må medføre. Derimod har jeg fået det ganske bestemte indtryk, at der ikke er tanke eller tale om nogen aktion i den antydede retning under de foreliggende forhold."

Det er ikke alene Etatsråd Andersen, der omtaler den forandrede atmosfære, også de landbrugsdelegerede fremhæver i deres beretning af 27. juni 1917 til udenrigsministeren, hvorledes de "til en begyndelse mødtes med en mindre tillidsfuld og sympatisk stemning fra de engelske underhandlers side end ved tidligere tilsvarende lejligheder".

Delegationens forhandlinger

Forhandlingerne førtes i tre afdelinger for henholdsvis landbrug, skibsfart og varerationering. Tyngdepunktet lå i forhandlingerne angående *landbrugs-eksporten*, og i modsætning til, hvad det tidligere havde været tilfældet, deltog Etatsråd Andersen i alle udvalgmøderne. De landbrugsdelegerede kalder ham i deres beretning "den selvskrevne ordfører fra vor side" og siger, at de vanskelige forhold medførte, at "Etatsrådets bidrag til forhandlingerne var så meget mere tiltrængt og betydende". Fra engelsk side var man – under hensyn til de foran omtalte rygter - indstillet på straks ved forhandlingernes begyndelse at gå i rette med de danske delegerede for den måde, hvorpå de meddelte oplysninger afvæbnede al kritik.

De priser, det danske landbrug opnåede på det engelske marked, stod i skærende misforhold til de priser, som opnåedes i Sverige og Tyskland. Nettopriser var på det daværende tidspunkt for *flæsk* 73,5 sh. pr cwt. Mod 135 sh. Og 202,5 sh henholdsvis i Sverige og Tyskland, og for *smør* 156.3 sh. pr. cwt. Mod 220 sh. Og 211,5 sh. Henholdsvis i Sverige og Tyskland. Det *mindrebeløb*. som Danmark tog med hjem

ved at sende smør og flæsk til England i stedet for til Tyskland, kunne opgøres til *200 à 300 millioner kr. på eet år*. Fra engelsk side erkendte man da også, at en forbedring af de engelske priser var påkrævet, og de engelske forhandlere stillede da tilbud om en bonus-betaling, som imidlertid blev betinget bl. a. af, at England fik en vis mindste procent af eksporten af smør, æg, og flæsk, og at udførslen af kvæg og fedt til Tyskland begrænsedes til visse nærmere angivne kvant a – betingelser, som de danske underhandlere måtte afvise, fordi deres antagelse ville betyde et brud på den linie, man hidtil havde fulgt under opretholdelsen af landets handlefrihed og politiske selvstændighed. I stedet foreslog man fra dansk side, at England skulle betale fragt og assurance fra Bergen for de danske landbrugsvarer, idet man fremhævede, at dette som ethvert andet tilskud skete i Englands egen interesse og ikke kunne opfattes som et tilskud til det danske landbrug. Forhandlingerne sluttede med, at englænderne dog ville overveje betalingen af en betingelsesløs bonus på 30 sh. pr. cwt., hvorom de ville give endelig telgrafisk besked, når delegationen var vendt hjem. Iøvrigt resulterede forhandlingerne i, at Danmark beholdt sin frihed til at fordele sine landbrugsvarer, og at man fra engelsk side ville virke til, at varerne aftoges hurtigst muligt efter fremkomsten.

Under forhandlingerne angående *importen* tenderede englænderne mod en standsning eller stærk nedskæring af tilførslerne af korn og foderstoffer. Resultatet blev dog, at de bestående handelsaftaler opretholdtes med den undtagelse, at man fra engelsk side *opsagde* forpligtelsen til at tillade tilførsel af *fedtstoffer* til Danmark. De danske forhandlere Bankdirektør C. C. Clausen og Ingeniør Alex. Foss, udtalte imidlertid i deres beretninger af 30. juni 1917 til udenrigsministeren, at man efter de faldne udtalelser ”må gå ud fra, at der også på andre områder, navnlig for korn og foderstoffer, vil ske en overordentlig stærk begrænsning, selv om der dertil vælges andre veje, såsom De forenede Staters dispositioner, indskrænkninger i den disponible tonnage, etc.”

Rederidelegationen måtte under forhandlingerne under forhold af fornøden tilslutning indgå på, at de 130.000 tons d. w. *danske tonnage*, som stod til Englands disposition i europæiske farvande, navnlig til kulfart på Frankrig forøgedes til 200,000 tons, men på den anden side blev den kul og stykgodsfart på England nødvendige tonnage fritaget for pligtrejser, og den danske tonnage i oversøisk fart forblev fri, mod af den del, der ikke anvendtes til import til Danmark, skulle stilles til disposition for allierede interesser udenfor farezonen.

Til gengæld for de følelige bånd, som pålagdes den danske tonnage, Danmark tilsagn om *100.000 tons kul pr. måned*. Endvidere skulle petroleum, benzin og andre tilsvarende brugsolier uhindret kunne tilføres Danmark i danske skibe, så længe Tyskland af den danske fiskefangst ikke erholdt mere end 2.100 tons pr. måned.

Etatsråd Andersen havde under opholdet i London som sædvanlig god støtte hos Sir Arthur Davidson, som bl.a. holdt kongen orienteret, hvilket på et givet tidspunkt af forhandlingerne bevirkede, at der blev gjort forestillinger overfor Lord Robert Cecil. Denne syntes at tage sig dette meget nær, hvilket gav Etatsråd Andersen anledning til at udtale de danske underhandlers påskønnelse af Lord Robert Cecils personlige forhold; han var jo imidlertid ikke selv i stand til at lede forhandlingerne fra engelsk side, og den ånd, man mødte ved denne lejlighed, var faktisk en anden end tidligere.

Earl Grey var under dette besøg forhindret fra at bistå Etatsråd Andersen. Han kom til London et par dage før delegationens afrejse, men var stærkt præget af den sygdom, som et par måneder senere bragte denne udmærkede mand og oprigtige ven af Danmark til at bukke under.

Under opholdet i London oplevede de danske delegerede den 13. juni *et tysk flyverangreb*, der åbenbart var indstillet på Bank of England og kvarteret omkring Lombard Street, og som dræbte og lemlæstede ca. 600 mennesker, deriblandt mange kvinder og børn; bl. a. rantes en skole, hvorved 30 børn blev sårede.

Til Paris

Forhandlingerne afsluttedes den 20. juni, og dagen efter tiltrådte delegationen tilbagerejsen via Vlissingen-Berlin. To af medlemmerne, Bankdirektør C. C. Clausen og Ingeniør Foss, var dog et par dage forinden taget til Paris. Under den herskende stemning fandtes det formålstjenligt ikke at lade noget uforsøgt, som kunne bidrage til at skabe forståelse af Danmarks vanskelige stilling, og det danske udenrigsministerium havde derfor udvirket en indbydelse fra den franske Blokademinister M. Denys Cochin. Førstesekretæren ved den franske Legation i London M. Charpentier fulgte med til Paris og forblev dér under de påfølgende forhandlinger.

De to herrer var forberedt på, at man fra fransk side navnlig ville sætte fingeren på landbrugseksporten, og var med henblik herpå i London blevet forsynet med alt fornødent materiale af de landbrugsdelegerede. Noget mandat til at træffe særlige aftaler havde de ikke, men formålet med rejsen – såvidt gørligt at modvirke den mistænksomhed, der havde lagt et kendeligt tryk over forhandlingerne i London – opnåedes, for så vidt som de af de danske udsendinge forelagte oplysninger og bevisligheder utvivlsomt virkede i den tilsigtede retning. I deres indberetning til udenrigsministeren fremhævede de to danske erhvervsrepræsentanter ønskeligheden af et fortsat arbejde til fremme af den gensidige forståelse, ikke mindst med henblik på den indflydelse, de franske synspunkter ville få på beslutningerne i London om blokadens udførelse og navnlig også på De forenede Staters holdning. Nogle dage efter at de danske delegerede havde forladt Paris ankom de første amerikanske troppekontingenter – den 26. juni 1917 – til fronten.

Forhandlinger i Berlin

Delegationens flertal gjorde på tilbagerejsen en dags ophold i Berlin, hvor man i "Zentral-Einkauf-Gesellschaft" havde en forhandling under forsæde af Direktør Rehbein. Under hensyn til prisen og andre forhold mente man fra tysk side at have et rimeligt krav på *halvdelen* af den danske landbrugseksport, men overfor de danske modargumenter ville man intet urgere, og man skiltes således fra de tyske forhandlere i fuld venskabelighed og med ubeskåren handlefrihed m. h. t. eksportens fordeling.

Igennem længere tid havde vareudvekslingen med Tyskland i vidt omfang været baseret på kompensation, og navnlig hade man fra dansk side til gengæld for levering af nødvendige eller

ønskværdige varer dispenseret fra forbudene mod udførsel af heste og malt. Under dette berliner-besøg meddeltes det nu fra tysk side, at man ikke som hidtid ville være i stand til kontant udligning, og sammen med Etatsråd Glückstadt og Kontorchef i Udenrigsministeriet Knud S. Styhr havde Etatsråd Andersen da en forhandling med Rigsbankpræsident v. Havenstein m. fl. angående betalingsspørgsmålet. Under hensyn til den faldende tyske valuta var man fra tysk side indstillet på en begrænsning af importen og fandt det under alle omstændigheder nødvendigt at tilstræbe en kreditordning – et spørgsmål, som de danske herrer lovede at optage til overvejelse og forhandling.

En sidste forhandling med v. Bethmann Hollweg

Om aftenen var Etatsråd Andersen v. Bethmann Hollwegs gæst i Rigspalæet og havde efter middagen en enesamtale med kansleren, hvorom han selv bl.a. berettede følgende:

"I en enesamtale med rigskansleren ud på aftenen udtalte jeg på opfordring, at jeg såvel af det engelske folks tilstand som af de udtalelser, der fra forskellige sider var faldet til mig, havde fået det indtryk, at harmen i England mod Tyskland og viljen til at holde ud, til det mål var nået, som England havde sat sig, mere var rettet imod Tysklands militære magthavere end mod det tyske folk. Flere gange var det blevet udtalt til mig, at England respekterede det tyske folks store evner, som var en bedre sag værdig end den, som de tyske magthavere brugte dem til, og at man anså disse magthavere for den virkelige årsag til krigen og den største hindring for freden. Af udtalelser til mig fra bestemmende side udledede jeg, at når Tyskland fik en demokratisk konstitution, hvorved den nuværende eksekutive magt gik over til folkets virkelige repræsentanter, var tiden kommet til at tale med ét tyske folk om fred. Jeg sagde rigskansleren åbent, at de, der i det engelske folks bevidsthed stod som en hindring for freden, var kejseren, Hindenburg, Ludendorff og Hölzendorff, og at en mand som Grev Reventlow, der i det reaktionære "Deutsche Tageszeitung" var en voldsom pennefører for det reaktionære Junkerdømme, gjorde overordentlig stor skade for en tilnærmelse mellem Tyskland og England. Jeg betonedede, at blev det nuværende krigsvæsen ved, så måtte det ifølge min opfattelse medføre sådanne forhold, at folkene sprængte de nuværende statsordninger for at få fred, og at der kunne drages lære af de russiske forhold".

Dette blev den sidste samtale mellem Etatsråd Andersen og v. Bethmann Hollweg, der tre uger senere måtte træde tilbage som rigskansler⁸¹ og efterfulgtes af Dr. Michaelis.

Situationen skærpes

Forholdene udviklede sig i øvrigt i løbet af juli i ugunstig retning. Ved de delegeredes tilbagekomst til København forefandt de telegrafisk meddelelse om, at England – trods begrundede forventninger i

⁸¹ I kladden s. 205 er her tilføjet "netop fordi hans liberale syn og de af ham støttede planer om demikratiske reformer af Rigets styrelse ikke fandt nåde for den militære overledelses øjne". Dette kom ikke med i teksten.

modsat retning – ikke kunne tiltræde den omtalte bonus, undtagen på betingelse af, at Danmark påtog sig de oprindeligt forlangte leveringsforpligtelser m. m. Omtrent samtidig standsede man uden hensyn til de bestående aftaler ganske vilkårligt tilførslerne af foderstoffer. Allerede den 9. juli tilgik der udenrigsministeriet meddelelse om, at den britiske regering i en note havde erklæret, at der ikke ville kunne indrømmes lettelser for afsendelsen af korn og foderstoffer til Danmark i betragtning af landbrugets nuværende stilling og den meget store udførsel af kvæg og heste til Tyskland. En tilsvarende meddelelse indgik en uges tid efter fra The Danish Trade Office i London, og Etatsråd Andersens og de delegeredes forudsigelser fandt da, hurtigere end man havde tænkt sig, ubehagelig bekræftelse. For skibsfarten skærpedes forholdene derved, at den engelske regering ved udgangen af juni proklamerede en udvidelse af farezonen.

Overfor den således optrækkende situation forsøgte regeringen gennem ny forbud og lovbestemmelser at træffe de fornødne foranstaltninger til sikring af befolkningens livsbetingelser. Samtidig havde såvel Udenrigsminister Scavenius som Etatsråd Andersen en række samtaler med Sir Ralph Paget om Englands fremgangsmåde, hvilket resulterede i, at denne sidste efter egen anmodning til den engelske regering den 26. juli rejste til London for at forsøge at få importen af foderstoffer og andre forhold ordnet på en for de fælles interesser mere tjenlig måde.

Nægtelsen af foderstofforførsler fremkaldte krav fra tysk side om forøget andel i den danske landbrugs-eksport med en begrundelse, at man hidtil kun havde få foderstoffer uden at bøje sig for de engelske krav. Udenrigsministeren afværgede dog foreløbig disse krav ved henvisning til, at forhandlingerne med England endnu ikke var ført til afslutning.

XVI. DEN ENGELSK-AMERIKANSKE BLOKADE STRAMMES

Ved overgangen fra det fjerde krigsår var forholdene så håbløst uigennemsigtige som ingensinde siden krigens udbrud, og de begivenheder, som den nærmest påfølgende tid bragte, gav ingen forventning om en snarlig fredsslutning. Den af det internationale socialdemokrati iværksatte fredskonference i Stockholm løb ud i sandet. Allerede forinden var de fra østrigsk side gennem Prins Sixtus udfoldede fredsbestræbelser brudt sammen, og et forsøg fra pavens side i begyndelsen af august på at optræde som fredsmægler forblev lige så resultatløst som alle tidligere forsøg på at bane vej for freden. På den anden side sluttede endnu i august *Kina og Liberia* op i rækken af Tysklands erklærede fjender – det mægtige himmelske rige og den uanselige lille negerrepublik – et talende vidnesbyrd om. Hvorledes det efterhånden Tyskland at forene snart sagt alverdens nationer imod sig.

For Danmarks Vedkommende syntes alt det, som man havde bygget op i forholdet til de krigsførende, og som havde båret over de tre første krigsår, på én gang at skulle bryde.

Earl Greys død

Den 29. August døde Earl Grey på Howick Hall. Det var ikke et dødsfald, der vakte større opmærksomhed, men fra *dansk* side set kunne Earl Greys død netop på dette tidspunkt synes næsten symbolsk. Med ham som mellemled var hele den *modus vivendi* i forholdet til England – hele den Mutual Confidence Politik – hvorpå Danmark havde levet i de tre første krigsår, *oprindeligt* indledt og bygget op. Efter den vending, forholdene nu havde taget, var der ikke længere brug for bistandyden af den art. Etatsråd Andersen skriver lidt senere i sine optegnelser om *sin egen* virksomhed, at hans bestræbelser stadig er gået ud på at hæve principspørgsmålene, de politiske spørgsmål, op over detaillerne, for bagefter at forme de sidste overensstemmelser med den således fastlagte linie, men efterhånden var forholdet blevet vendt om, og han kunne derfor ikke længere udrette noget ved at tage til England.

I Etatsråd Andersens optegnelser og ikke mindst i Earl Greys breve træder den sidste frem for læseren som en oprigtig og uegennyttig ven af Danmark, en mand af høje idealer og af sjældne menneskelige egenskaber, der bl.a. lyser ud af følgende afskedsbrev til Etatsråd Andersen, dikteret på selve dødslejet:

My very dear Friend.

I ought to have been dead 2 or 3 days ago but I am still lingering in a state of the greatest possible happiness preceeding my call.

I want to write and tell you how more than grateful I am to you for all you have been to me in my life since my return from Canada. I do not think I have ever met anyone whose ideals appealed more

strongly or with whom I felt so closely and from the bottom of my heart in deepest sympathy. And if I could have preserved my health for another 10 years, I feel that you and I might have done great things together. Meanwhile such assistance as I may be able to render you must be limited to that which may be empowered to me to exercise from above. I am glad to say that I am leaving behind me a son who shares all my ideals, and to whom I hope you will speak without reserve about your own views of life.

Sir Ralph Pagets foran omtalte londoner -rejse bidrog ikke til at hidføre nogen lettelse for Danmark. Under påvirkning fra amerikansk side stoppede England praktisk taget al eksport til de skandinaviske lande, og Danmark gled fra dag til dag henimod afsavn og arbejdsløshed. Den 1. oktober 1917 offentliggjordes i "London Gazette" en kundgørelse, der forbød udførsel til Danmark, Norge, Sverige og Holland af alle varer, der ikke forud var forbudt. Senere fremkom meddelelse om, at forbudet mod eksport til Danmark dog ikke gjaldt kul, og at der efterhånden kunne forventes dispensation for alle varer, men trods dette tegnede udsigterne sig alt andet end lyse.

I en enkelt henseende sporedes der dog en bedring, idet undervandskrigen ikke førtes med samme voldsomhed som hidtil. Ganske vist kunne de krigende parter ikke blive enige om, hvad årsagen var til de færre sænkninger: Englænderne hævdede, at de skyldtes den omstændighed, at det var lykkedes dem efterhånden at ødelægge halvdelen af de tyske undervandsbåde, der fandtes, da den uindskrænkede undervandskrig proklameredes, medens tyskerne omvendt påstod, at årsagen var den, at de tyske undervandsbåde havde udtyndet handelstonnagen så stærkt, at antallet af sænkninger nødvendigvis måtte blive færre. I en tale, som Sir Eric Geddes⁸² – der havde afløst Sir Edward Carson som marineminister – den 2. november holdt i underhuset, oplyste han, at der siden indførelsen af den skandinaviske konvojsejlad i april i alt var konvojeret 4500 skibe over Nordsøen, og at det kun en gang var sket, at en konvoj var blevet angrebet af tyske overvandsbåde, nemlig den 17. oktober. Ved denne lejlighed angreb nogle hurtigsejlende tyske krydsere ved Shetlandsøerne en konvoj på 12 danske, norske og svenske handelsdampere, der ledsagedes af 2 engelske jagere, og sænkede såvel de engelske krigsskibe som 9 af handelsskibene, deraf to danske. De tyske krydsere forlod skyndsomst stedet uden at bekymre sig om de sænkede neutrale skibes mandskaber, af hvilke adskillige omkom.

En betydningsfuld erklæring

I det samme underhusmøde fremkom Sir Eric Geddes med en for Danmark betydningsfuld erklæring, idet han imødegik den kritik, der var rejst mod flåden, fordi den ikke gik ned i Østersøen.

"Dersom vi gik ned i Østersøen", udtalte den engelske marineminister, "ville vi ved vor ankomst dér finde den tyske flåde. Det må erindres, at passagen dertil ville kræve betydelig tid; vi ser i øjeblikket bort fra spørgsmålet om de danske øers neutralitet. Der er meget udstrakte minefelter at rense, og de førende

⁸² Eric Campbell Geddes (1875-1937). Eng. Forretningsmand og politiker. First Lord of Admiralty, marineminister, 1917-19, senere transportminister 1919-21.

skibe af den flåde, der nødvendigvis i dyb formation og med smal front sejlede ud af Store Bælt, den eneste mulige adgang, ville finde hele den tyske flåde udfoldet, koncentrerende sin ild mod dem. Jeg har ikke truffet en eneste søofficer af nogen skole, der for tiden anbefaler et sådant foretagende”.

Det vil ses, at Sir Eric Geddes’ betragtninger falder ganske nøjagtigt sammen med den argumentation, der fra dansk side stadig var anvendt overfor de formodede engelske tilbøjeligheder til et flådefremstød igennem danske farvande, og den engelske marineministers udtalelse fandt tilslutning ikke blot hos Mr. Asquith, men også i ”Times”, der skrev, at ” en britisk forcering af bælteerne med den sikre udsigt til, at tyskerne ville krænke Danmarks neutralitet ved en besættelse af de danske øer”, hørte til ” de teorier, som ikke har noget at gøre med det praktisk mulige”.

Dansk erhvervsdelegation i Berlin

I fortsættelse af de forhandlinger, Englands-delegationen på tilbagerejsen fra London havde ført i Berlin, rejste en dansk erhvervsdelegation⁸³ under ledelse af Direktør Max Ballin⁸⁴ og bistået af Kontorchef i Udenrigsministeriet Knud S. Sthyr i begyndelsen af august til Berlin. Tyskerne var, som allerede fremhævet, på dette tidspunkt indstillet på af hensyn til betalingsforholdene at begrænse importen. Ikke desto mindre fremkom der under forhandlingerne en række ønsker om levering af varer, og forhandlingerne resulterede da i, at Danmark i de kommende 4 måneder skulle tilføre Tyskland varer til et beregnet beløb af 150 millioner kr., der skulle opvejes ved levering af tyske varer til et beløb af 80 millioner kr., medens saldoen skulle dækkes ved en *kreditydelse* gennem danske banker på 40 millioner kr., og et tysk gulddepositum på 30 millioner kr. De tyske forhandlere ville ved forhandlingernes begyndelse sætte priserne på de tyske varer i vejret, men det lykkedes dog sluttelig ved de trufne aftaler at sikre Danmark 5000,000 tons kul til uforandret pris, foruden salt, skibsbygningsmaterialer og petroleum til fiskeriet. Ligeledes opnåedes visse tilsagn angående lejde ved besejlingen af Norge og Finland – Rusland, det sidste med henblik på tilførsel af foderstoffer m. m. til Danmark, hvilket på det daværende tidspunkt var nogen forventning om.

I løbet af efteråret optoges forhandlinger – denne gang i København – om en *fornyelse af kreditoverenskomsten* for de næste 4 måneder (1. december 1917 – 31. marts 1918). Basis blev denne gang en anslået eksport til centralmagterne på ca. 140 millioner kr., der skulle udlignes med varer til et beløb af 90 millioner kr. et gulddepositum på 15 millioner kr. og en vekselkredit hos danske banker på 35 millioner kr. i compensation mod danske varer opnåedes denne gang – foruden kul, salt og

⁸³ Jfr. Industrieretningen 1915-1918 Bind I ss. 97-98.

⁸⁴ Max Ballin (1865-1921). Direktør, arbejdede inden for læderindustrien. Var medlem af Industrirådets og Grosserer-Societetets fællesudvalg under verdenskrigen.

skibsbygningsmaterialer etc. bl. a. højst tiltrængte leveringer af smøreolier samt gennemførelstilladelse for 200 tons tobak månedlig fra Holland.

Washingtons holdning

I virkeligheden stillede man sig fra tysk side så imødekommende, som man under de herskende forhold kunne vente. Vanskeligere var det, som gentagende nævnt, på dette stadium af krigen at arrangere sig vest på. I et telegram af 4. september 1917 meddelte den danske legation i *Washington*, at det amerikanske eksportråd havde stillet sig afvisende overfor alle anmodninger om almindelig udførselstilladelse for "Oscar" II's ladning og "urokkeligt og hensynsløst" havde fastholdt, at udførselstilladelse skulle søges af hver enkelt afskiber. Dette betød, at skibet ville forsinkes i det uvisse, og endda mente legationen, at der kun kunne forventes udførselstilladelse for en ringe del af ladningen. Eksportrådet havde ligeledes vist sig "ganske umedgørligt" m. h. t. det danske motorskib "Selandia", der holdtes i San Francisco.

Dette var betegnende for den amerikanske regerings holdning i det hele taget. Man begyndte nu også fra amerikansk side at kræve pligtrejser som betingelse for bunkerkul, og for at komme til en forståelse både angående tonnagespørgsmålet og m. h. t. de højst fornødne tilførsler rejste Direktør C. M. T. Cold og Direktør H. P. Prior den 13. september 1917 til Washington. Forhandlingerne, der kom til at strække sig over et længere tidsrum, drejede sig om et arrangement, hvorved Danmark til gengæld for importtilladelse for forskellige varer skulle afgive tonnage som modydelse, men løb sluttelig ud i sandet på grund af manglende imødekommenhed fra amerikansk side. Det var under disse forhandlinger, at en amerikansk repræsentant, Mr. White, efter at være bleven oplyst om Danmarks beliggenhed, kategorisk erklærede, at det var nødvendigt, at Danmark afbrød al forbindelse med Tyskland, og på en modbemærkning om, at et sådant skridt ville være ensbetydende med døden, replicerede med at sige: "Sometimes it is better to die than to live – i think you had better die!"

Under disse omstændigheder kunne Cold og Prior intet positivt opnå. Efter deres tilbagekomst i december førtes forskellige forhandlinger indenfor skibsfarten for at tage stilling til de fra amerikansk side stillede krav til den danske tonnage, men der hengik en rum tid, inden de dansk-amerikanske forhandlinger kunne genoptages og føres til et resultat.

Medens de foran nævnte forhandlinger fandt sted i Washington, gik udviklingen i øvrigt sin gang. Under et besøg i London sidst i oktober havde Etatsråd Glüskstadt forsøgt at opnå visse ydelser mod genydelser fra dansk side, men nogen forandring i situationen hidførtes ikke.

Skibsfarten og kullene.

Fra engelsk side havde man ganske vist i september tilbudt at give license for yderligere 50,000 tons kul pr. måned udover de tidligere omtalte 100,000 tons, mod at Danmark forøgede den tonnage, der var stillet til rådighed for England, fra 200,000 tons til 300,000 tons. Forslaget var imidlertid kun af teoretisk interesse, idet man med den disponible tonnage allerede på dette tidspunkt havde vanskeligt ved at føre de 100,000 tons til landet og senere på langt nær magtede dette kvantum.

Under 17. december 1917 rettede den engelske regering gennem legationen i København en henvendelse til Direktør A. O. Andersen som repræsentant for skibsfarten, hvori der gjordes gældende, at man ved skibsfart-overenskomsten i juni fra dansk side havde forpligtet sig til *konstant* at holde 200.000 tons dansk skibsrum til Englands rådighed, og da der manglede 35.000 tons, forbeholdt man sig – hvis manglen ikke blev udfyldt – at genindføre pligtrejser som betingelse for kul-license.

I en svarskrivelse af 24. december fra *Dansk Dampskibsrederiforening* protesteredes imod den oven nævnte fortolkning af overenskomsten, idet man gjorde gældende, at det aldrig havde været tanken at holde en konstant tonnagemængde på 200.000 tons til rådighed, og at "it would surely have been too farreaching an obligation to impose upon Danish shipping to have to replace loss of vessels outside our control". Det udvikledes videre, at overenskomsten havde svigtet på alle punkter, hvor den skulle være Danmark til nytte: Da den britiske regering få dage efter overenskomstens indgåelse pludselig havde standset al eksport af foderstoffer til Danmark, havde man derved berøvet Danmark den væsentligste fordel ved det nylig trufne arrangement, og da U. S. A. få uger efter ligeledes standsede al eksport og nægtede bunkers til skibe, som ønskede at vende tilbage til Danmark, var situationen den, at al dansk tonnage, bortset fra de 150,000 tons, der var forbeholdt eksporten af landbrugsprodukter til England og hjemførslen af kul derfra, blev tvunget til at gå i fart i de Allieredes interesse, *skønt* man fra dansk side var indgået på de trufne tonnage-aftaler under den *forudsætning*, at de givne indrømmelser gjaldt ikke blot Great-Britain, men de Allierede som helhed. De 150.000 tons, som var reserveret ovennævnte dansk-engelske transporter, var tilmed i mellemtiden svundet ind, således at Danmark i den senere tid kun havde været i stand til at føre to trediedele af de stipulerede kulmængder hjem, og et krav som det, der nu rejstes fra engelsk side, ville da efterhånden kunne gøre de tilsagte kulleleverancer ganske illusoriske.

Kong Gustafs besøg

Den 9. november 1917 kom Kong Gustaf på besøg hos Kong Christian. Besøget, der kun varede til den følgende dag, havde en privat karakter. Inden afrejsen havde kongen anmodet Etatsråd Andersen om en samtale og spurgte ham om, hvad han under de foreliggende omstændigheder betragtede som den største fare for, at de skandinaviske lande skulle blive inddraget i krigen. Etatsråd Andersen svarede, at den største fare lå i, at Norge blev inddraget i krigen på Ententens side, idet dette utvivlsomt ville medføre en tysk besættelse af Jylland som modtræk mod en engelsk-amerikansk benyttelse af norske havne som flådebasis.

Kongen betroede da Etatsråd Andersen, at han for at modarbejde, at Norge blev revet med ind i krigen, havde besluttet sig til et besøg i Christiania, hvor bittert det end var for ham i betragtning af formen for unionsbruddet i 1905. Den svenske kong lagde ikke skjul på, at hans besøg i København skyldtes ønsket om at bevæge Kong Christian til samtidig at gæste Christiania, og Udenrigsminister Scavenienius, med hvem han havde talt om sagen, havde bifaldet tanken om et sådant nyt trekongemøde. Etatsråd Andersen tilføjer, at han af visse bemærkninger fra Kong Gustafs side sluttede, at Tyskland eller Kejser Wilhelm ikke havde været uden indflydelse på Kong Gustafs beslutning.

Kongemødet i Christania

Kongemødet i Christania fandt som tidligere nævnt sted den 28-30. november 1917 og forløb i alle måder tilfredsstillende. I det efter mødet udsendte communiqué udtales, at der under mødet var bekræftet enighed om følgende:

"På grund af de tre landes samfølelse er regeringerne enige om at erklære, at hvor langvarig verdenskrigen måtte blive, og hvilke former den end yderligere måtte antage, skal det venskabelige og fortrolige forhold mellem de tre riger opretholdes.

I overensstemmelse med de tidligere afgivne udtalelser og med den politik, som de også hidtil har ført, er det de tre rigers bestemte hensigt, hver for sig, til det yderste at opretholde deres neutralitet overfor alle de krigsførende magter.

Man har gensidig givet udtryk for ønsket om, at man under de nu rådende vanskeligheder i forøget udstrækning yder hverandre hjælp med forsyning af nødvendige varer. For at fremme vareudvekslingen mellem de tre lande på en mere virksom måde end hidtil blev man enig om umiddelbart efter mødet at lade særlige repræsentanter træde sammen for at udarbejde de herfor nødvendige forslag.

Man drøftede spørgsmålet om muligheden af en lempelse i fremmedlovgivningen i de tre lande overfor andre landes borgere.

Man blev enig om at fortsætte de forberedende arbejder til varetagelse af de neutrale staters fælles interesser ved eller efter krigens slutning.

Som under de tidligere møder blev der på ny fra alle sider udtalt ønskeligheden af, at samarbejdet mellem de tre lande fortsættes."

Trekongemødet i Christiania blev i den amerikanske presse sat i forbindelse med en påstået trussel fra Tysklands side om at ville skaffe sig en basis i Danmark, hvis Norge skulle tilbyde de Allierede en flådebasis, og i en artikel i "World" udtaltes, at man i Amerika havde været bekendt med, at v. Kühlmann havde tilkendegivet, at hvis Norge sluttede sig til Ententen, måtte Tyskland beskytte sig ved at okkupere dansk territorium. Denne tilkendegivelse insinueredes at være fremkommen gennem Etatsråd H. N. Andersen, og dette skulle da have været den nærmeste anledning til kongemødet.

Fra Berlin var der medio oktober gennem Grev Rantzau fremsat ønske om, at Etatsråd Andersen skulle komme til Berlin for at drøfte forholdene, væsentlig med henblik på fredsspørgsmålet, men på grund af de indrepolitiske begivenheder, der førte til, at Dr. Michaëlis måtte vige som rigskansler til fordel for Grev v. Hertling, blev afrejsen udsat til den 13. november, altså *efter* den svenske konges besøg i København.

Besøg i Berlin hos v. Kühlmann

Under besøget i Berlin, som strakte sig over to dage, havde etatsråd Andersen gentagne samtaler med Udenrigsminister v. Kühlmann. Etatsråd Andersen sammenfatter sit indtryk af disse samtaler i følgende:

"Statssekretæren, som var legationsråd i London i årene umiddelbart forud for krigen, havde samme opfattelse af engelske forhold og personer, særlig af Viscount Grey, som jeg fremhævede overfor kejseren og rigskansleren i begyndelsen af 1915. Ud fra denne gensidige forståelse kom vi hurtigt til en ensartet opfattelse af de øjeblikkelige forhold og om, at det kun ville gøre skade for nærværende at foretage forsøgsskridt overfor England for at opnå fred. Men jeg sagde, at Kongen af Danmark umiddelbart før min afrejse havde gentaget, at han på ønsker derom og under tavsheds løfte fra begge sider ville tage sådanne skridt, som kunne være egnede til at bryde isen, og at dette atter var blevet tiltrådt af Udenrigsminister Scavenius.

Det samme udtalte jeg overfor Grev Eulenburg, kejserens husminister, hvem kejseren, der var bortrejst, men vidste, at jeg kom, havde pålagt at tale med mig for derefter at meddele kejseren samtalens indhold.

I samtalerne med Udenrigsminister v. Kühlmann kom vi ind på de fleste forhold, hvorom jeg som berettiget har talt med v. Bethmann Hollweg og tidligere udenrigsministre. Jeg fandt hos v. Kühlmann forståelse af de nationale følelser, der, som jeg fremholdt, herskede i Danmark, og som der måtte regnes med og tages hensyn til. Navnlig påpegede jeg, at intet af de andre neutrale lande havde et "64" i hjertet således som den danske befolkning, og at der fra tysk militær og da navnlig tysk sømilitær side ikke burde foretages noget, hvorved følelsen kunne få overhånd over forstanden.

I det store og hele havde disse samtaler en karakter af forståelse og sympati, som har nogen betydning, fordi der efter min opfattelse hos statssekretæren er moralsk mod nok til at træde i skranken for sin overbevisning. Grev Rantzau var til stede ved næsten alle disse meningsudvekslinger, og det blev i betragtning af den betydning København fra et tysk synspunkt har under som efter krigen, besluttet, at Grev Rantzau skulle forblive i København, så længe krigen varede, hvis han da ikke blev kaldet til et højere indenrigsk embede."

Inden hjemrejsen, som fandt sted fredag morgen den 16. november, gav Etatsråd Andersen den danske gesandt i Berlin, Grev Carl Moltke, oplysning om disse samtaler med den tyske udenrigsminister, og umiddelbart efter tilbagekomsten til København gav kongen og Udenrigsminister Scavenius meddelelse om rejsens forløb.

Det er allerede omtalt, at indrepolitiske forhold i Tyskland i efteråret 1917 førte til et kanslerskifte. Et andet personskifte, som påkaldte opmærksomhed fra dansk side, fandt sted i de sidste dage i december, da Sir John Jellicoe trådte tilbage som First Sea Lord og afløstes af den 53årige Viceadmiral Sir Rosslyn Wemyss, der ansås som repræsentant for de maritime kredse, som var stemt for en mere aktiv flådepolitik.

I begyndelsen af december erklærede De forenede Stater Østrig-Ungarn krig, men efterårets alt overskyggende begivenhed var dog – ved siden af Clemenceaus overtagelse af regeringen i Frankrig den 16. november 1917 – *våbenstilstanden på Østfronten* og de påfølgende fredsforhandlinger i *Brest-Litovsk*, som førte til freden mellem Centralmagterne og Ukraine den 9. februar 1918 og tre uger senere, den 3 marts 1918, til freden mellem Centralmagterne og Rusland. To dage efter undertegnedes ligeledes præliminærfreden mellem Centralmagterne og Rumænien.

For *Danmark* lå forholdene ved udgangen af 1917 vanskeligere end nogensinde siden krigens udbrud. Landet var afskåret fra alle tilførsler vest fra, bortset fra kul, og rationeringen af de vigtigste levnedsmidler gennem uddeling af brød-, smør- og flæskekort etc. var sat i system. Ganske vist fandt den amerikanske regering anledning til medio december at give udtryk for det amerikanske folks venskabelige følelser overfor det danske folk ved med henblik på julen at tilbyde visse nødvendige varer og snarest at lade et par skibe afsejle med disse, men med forhandlingerne med Amerika havde det lange udsigter, og det nævnte tilbud, som naturligvis med tak blev modtaget fra dansk side, fik under disse omstændigheder kun karakteren af en smuk gestus.

XVII. FORÅRET 1918

Medens krigsbegivenhederne gik deres gang, udviklede der sig i løbet af foråret 1918 en livlig fredsdrøftelse mellem de ledende statsmænd på begge sider. Lloyd George lagde allerede den 5. januar for med en tale, der var præget af større mådehold end tidligere. Udtalelser fra den engelske premierminister, og få dage efter – den 8. januar – mødte Præsident Wilson frem med sine berømte 14 punkter. Fra Berlin og Wien svarede Hertling og Czernin 8 den 24. januar) og provocerede derved Wilson til en ny tale ind i februar. Men skønt denne meningsudveksling, der fortsattes i den følgende tid, i nogen grad syntes at nærme parterne til hinanden, bar den ikke ud over det døde punkt. Det blev kun en med mellemrum fortsat krydsild af svar og gensvar.

Endnu et mælingsforsøg

I erkendelse af vanskelighederne ved fra den offentlige fredsdiskussion at nå til praktisk forhandling var der i løbet af januar, før denne resultatløse diskussion var kommet i gang, fra *dansk* side gjort endnu et forsøg på at tilvejebringe en sådan, idet det under en forhandling mellem kongen, Udenrigsminister Scavenius og Etatsråd Andersen besluttedes atter at ”gøre et forsøg bag kulisserne”. Efter en samtale mellem Udenrigsminister Scavenius, Etatsråd Andersen og Grev Rantzau afrejste greven den 11. januar 1918 til Berlin for at sondere, hvorledes en henvendelse fra kongens side til Tyskland ville blive optaget. Var man stemt for forsøget, ville kongen derefter henvende sig til den anden side.

Om sagens videre forløb beretter Etatsråd Andersen:

”

”Søndag den 20. januar kom Grev Rantzau fra Berlin, hvor han først havde forebragt sagen for rigskansleren, Grev Hertling, som atter havde henvendt sig til kejseren, der var i Berlin, og denne havde igen konfereret med Feltmarskal Hindenburg og General Ludendorff; men medens den sidste syntes at have taget afstand derfra, var Hindenburg stemt for at fremskynde fredsforhandlingerne underhånden, hvis det lod sig gøre, og af hensyn hertil var det blevet besluttet, at rigskansleren skulle udsætte sit svar på Lloyd Georges udtalelser nogle dage og derefter give det i en kort og, så vidt de hjemlige politiske forhold tillod det, noget imødekommende form.

I overensstemmelse hermed var der den 22. januar en drøftelse mellem kongen, udenrigsministeren og mig, hvortil Sir Ralph Paget hidkaldtes, og i overensstemmelse med den fremgangsmåde, der var anvendt ved Sir Francis Hopwoods nærværelse her, blev Sir Ralph Paget af kongen anmodet om, hvorvidt han ønskede, at Kongen af Danmark skulle forsøge at få en underhåndsforhandling i stand. Sir Ralph Paget forlagde senere på dagen en koncept til et telegram, som efter nogle ændringer i hovedtrækkene kom til at lyde som følger:

”Jeg blev i formiddags kaldet til kongen, som i udenrigsministerens og Andersens nærværelse anmodede mig om gennem Foreign Office strengt konfidentielt at telegrafere til Kongen af England, at Hans

Majestæt særlig af Lloyd Georges udtalelser sluttede, at der var en tilbøjelighed til fredsdrøftelser, og at Hans Majestæt, alle foreliggende forhold taget i betragtning, forment, at momentet var egnet dertil, men i erkendelse af vanskelighederne ved officielt at få en sådan drøftelse indledet stillede sig til disposition til, om ønsket fra engelsk side, at forsøge at komme i fortroligt forhandlingsforhold til begge parter, for derved eventuelt at muliggøre en underhåndsforhandling, som kunne være egnet til at komme over de vanskeligheder, som knyttede sig til en indledning af fredsforhandlinger.- Dette skridt er foretaget på Hans Majestæts initiativ, og hvad enten resultatet bliver negativt eller forhandlinger udvikler sig deraf nærer Hans Majestæt den fortrøstning, at det fra de Allieredes side vil blive hemmeligholdt, ligesom streng hemmeligholdelse tilsiges Hans Majestæts side.”

Kong Christians initiativ mødte imidlertid heller ikke denne gang den forventede tilslutning, idet Sir Ralph Paget lørdag den 26. januar modtog svartelegram til Kongen fra Kong George med tak for tilbudet, som han havde forelagt sin regering, der dog efter moden overvejelse ikke mente, at tiden var inde til at benytte sig af Kong Christians venlige tilbud”.

Den 9. januar havde Tyskland proklameret en ny udvidelse af spærreområdet, dels omkring de Cap Verdiske øer og Dakar, dels omkring Madeira -

Et brev fra Ballin

Blandt dem, der stadig med uvilje havde set på undervandskrigen og indenfor Tyskland selv havde forsøgt at modvirke den, var først og fremmest Generaldirektør Ballin. Netop på dette tidspunkt nåede frem for offentligheden – også i engelske blade - brudstykker af et brev, som Ballin den 4. december 1917 havde tilsendt Gehejmeråd Rathenau, hvori han næst efter i stærke ord at beklage den måde, hvorpå folket holdtes i uvidenhed om de faktiske forhold, bl. a. skrev : ”De og jeg, kære gehejmeråd, var aldrig forsvarere af den skæbnesvangre u-båds-krigspolitik. De erindrer nok, at jeg rejste til Berlin for at standse autoriteternes beslutning. Jeg bad dem betænke det, men der blev svaret, at landet krævede det. Det var ikke sandt. Jeg påpegede, at det nødvendigvis ville trække Amerika ind i konflikten. De lo ad mig og gjorde nar af amerikanske trusler. Men smiler de længer nu? Lad mig fortælle Dem, at efter min mening kan Amerikas indgriben i kampen medføre fuldstændig ruin for os.”

Etatsråd Andersen mener, at Generaldirektør Ballin, som han jo kendte meget nøje, næppe i et brev som dette – der tør formodes at være bestemt for offentligheden – ville have udtalt sine anskuelser så uforfærdet, hvis han ikke havde vidst, at de var i overensstemmelse med opfattelsen hos store og betydende kredse i Tyskland. Og han mener endda, at Ballin må have følt sig i overensstemmelse med selve kejserens inderste opfattelse, og at kejseren personlig havde ønsket at undgå undervandskrigen, men havde måttet bøje sig for trykket fra de militære kredse.

Under alle omstændigheder kom den opfattelse, som Generaldirektør Ballin repræsenterede, ikke til at øve nogen indflydelse, før spillet var tabt for tyskland, men brevet har sin interesse som historisk og menneskeligt dokument.

På samme tid som Generaldirektør Ballins brev fandt vej til og kommenteredes i pressen, sporedes der en stigende uro i den tyske arbejderbefolkning, og i dagene omkring den 1. februar 1918 kom det i Berlin til massestrejker og tumulter, som fra øvrighedens side blev slået ned med hård hånd. I en samtale, som Etatsråd Andersen under disse begivenheder en formiddag havde med Sir Ralph Paget, gav de engelske gesandt udtryk for det håb, at strejken i Berlin ville betyde et brud på den indre fred i Tyskland. Da Etatsråd Andersen samme eftermiddag samtalede med Grev Rantzau, kom denne *omvendt* ind på de forhandlinger, Lloyd George i den senere tid havde haft med de engelske arbejderførere, og mente, at det var hensynet til arbejderne, der havde påvirket den engelske ministerpræsidents forandrede holdning – et forhold, hvortil han på sin side knyttede visse forventninger. Således søgte de tvende parter gensidig støtte for deres forhåbninger om en afslutning på krigen i den indrepolitiske udvikling i fjendens land.

Sveriges forhandlinger med Amerika og England om en handelsoverenskomst, som skulle sikre landet visse tilførelser mod afgivelse af tonnage, mødtes i Tyskland med en uvilje, der stemplede en sådan optræden som unneutral. På ganske tilsvarende måde reagerede Tyskland overfor de hollandsk-amerikanske forhandlinger; i slutningen af januar var disse forhandlinger praktisk taget nået til et resultat, men trykket fra tysk side blev i dette tilfælde så stærkt, at Holland trådte tilbage, og i sidste halvdel af marts beslaglagde Amerika da de i amerikanske havne tilstedeværende hollandske skibe.

Disse begivenheder havde tydeligt bud til *Danmark*, der i høj grad måtte føle sig mellem dobbeltild fra de to krigsførende magters side. Afspærringen fra tilførsler udefra blev mere og mere følelig. Den 23. januar forelå resultatet af svinetællingen i december 1917, og det viste, at svinebestanden siden 1. juli 1917 var reduceret fra 1.650.000 til 789.000. Det var da også kun med betydelige ofre og afsavn, at Danmark ved den i de første dage af marts afsluttede vareudvekslingskonference var i stand til at afse ret anselige kvanta fødevarer til nabolandene.

Engelsk og tysk mistænksomhed

Samtidig med at de tyske trusler mod Sverige og Holland rummede et ubehageligt avis til Danmark, var dette land i stigende grad genstand for mistænkeliggørelse i England. Etatsråd Andersen mener i sine optegnelser at kunne føre denne mistænkeliggørelse tilbage til den engelske marineattaché, Kaptajn Consett⁸⁵, der tidligere havde vist sig uvillig stemt mod Danmark, men nu havde fået sit virkeområde indskrænket til Norge. ”Kaptajn Dix, som i hans sted er blevet marineattaché for Danmark” - skriver Etatsråd Andersen - ”søger på rettænkende måde at bøde på sin forgængers forsyndelser; men det kunne synes, som om hans kollegas fortsatte virksomhed fra Norge i samme ånd som før har større virkning end Kaptajn Dixs gode hensigter”.

Den ændrede stemning overfor Danmark kom bl.a. til orde i ”Times”, som i en artikel i begyndelsen af februar vel indledningsvis bevidnede Danmark sin sympati, men derefter – under henvisning til de socialdemokratiske førere Staunings og Borgbjergs holdning og ”Social-Demokraten”s arbejde under

⁸⁵ Ang. Consett, se notre 68.

formodet tysk indflydelse – manede Danmark til at betænke, ”om dets sande interesser ligger hos de allierede eller deres fjender”. Man så bort fra, at Danmark for længst havde taget sit parti, at det havde valgt og gennemført en ligelig neutralitet; og man ville på dette stadium af krigen ikke forstå, at også en lille nation skal leve, og at Danmark, hvis det ikke kunne få dets eksistens nødvendige varer mod vest, måtte søge dem på anden kant, ikke fordi det ønskede at forlade den gængse vej, men simpelthen fordi man tvang det dertil.

For at forsøge at modvirke noget af den hensynsløshed og mistillid, som bredte sig i England, også til steder, hvor der tidligere havde hersket ubetinget tillid, bifaldt Kong Christian, at Prins Axel attacheredes et par af flådens officerer, som gennem Marineministeriet havde fået indbydelse til at gæste den engelske flåde. Prins Axel ville jo som ingen af de andre officerer hos Kong George og den engelske kongefamilie – og med deres bistand også nedefter – kunne modvirke de falske forestillinger, som gjorde sig gældende, og med henblik herpå satte Etatsråd Andersen Prinsen ind i en del af det, der var passeret under hans egne londoner-besøg.

Der var forhold nok, som bidrog til at skabe vanskeligheder både syd på og vest på.

Syd på havde Danmark i forårs månederne 1918 visse ubehageligheder, udspringende af en tilfældig episode. Den 24. februar strandede en tysk prise – den spanske damper ”Igotz Mendi” - ved Skagen, og i nøje overensstemmelse med de gældende internationale regler interneredes den tyske besætning af de danske myndigheder⁸⁶. Dette mødtes med protest fra tysk side, og den tyske presse stemplede interneringen som folkeretsstridig. ”Lokal-Anzeiger” lod endda den danske regering og det danske folk vide, at det passerede hos den tyske befolkning havde vakt en bitterhed, der ikke kunne forblive uden indflydelse på det fremtidige forhold mellem de to lande. Også i den tyske Rigsdag blev den ”mod folkeretten og loyal neutralitet stridende optræden fra den danske regerings side” bragt på bane.

Etatsråd Andersen fremhæver, at det var første gang siden krigens udbrud, at man fra tysk side mødte en sådan tone, hvilket utvivlsomt beroede på, at de militære hensyn under denne fase af krigen var de dominerende. Når der dog efterhånden fra visse hold lød mere besindige røster, så måtte dette ”tilskrives den tyske statsmands-opfattelse, som skyldtes de argumenter, som den danske udenrigsminister har fremført overfor Grev Rantzau, og dennes velvillige opfattelse deraf”.

Vest på havde som tidligere omtalt den socialdemokratiske fører Staunings holdning, og navnlig hans deltagelse i Stockholmer-konferencen vakt misstemning, og Staunings egenskab af minister bevirkede, at

⁸⁶ ”Igotz Medi” var den 10. november 1917 blevet opbragt i det Indiske Ocean af den tyske hjælpeekrydser ”Wolf”. Til skibet blev overflyttet et større antal fanger af forskellige nationaliteter, som stammede fra andre skibe, som var blevet opbragt af ”Wolf”. Med tysk prisemandskab om bord søgte ”Igotz Mendi” sammen med ”Wolf” via Nordatlanten at komme til Tyskland. ”Igotz Mendi” strandede imidlertid ved Skagen den 24. februar 1918. Besætning og skib blev bjærget. I overensstemmelse med de internationale regler blev fangerne frigivet, mens det tyske prisemandskab blev interneret. Dette vakte stor ophidselse i Tyskland, hvor man iøvrigt også trængte til den store kullast, som var i den spanske damper.

man efterhånden var tilbøjelig til at gøre regeringen ansvarlig også for bladet "Social-Demokraten"s af tyske sympatier farvede handlinger. En ikke ringe uvilje vakte det, da "Social-Demokraten" fandt sig foranlediget til forskellige angreb på de engelske konsuler i Danmark og derunder navnlig satte den engelske militærattaché Oberst Wade s navn i forbindelse med påstået engelsk spionage. Dette foranledigede Sir Ralph Paget til at gøre forestillinger overfor Udenrigsminister Scavenius. Etatsråd Andersen skriver, at han i forvejen havde søgt ved forskellige samtaler med den engelske minister at tage brodden af den noget kunstigt fremdrevne harme ved at påvise, at spioneriet virkelig fandt sted, og at det, som "social-demokraten" havde fremdraget, i virkeligheden var ret betydningsløst i betragtning af de forhold, der faktisk herskede. Men selv om Sir Ralph Paget i og for sig godkendte de anførte ræsonnementer, følte han sig ifølge engelsk tradition forpligtet til at skaffe de angrebne engelske embedsmænd oprejsning, og de øvrige herværende ententeministre sluttede op bag deres engelske kollega.

Da folketinget kort efter – efter foretagne valg i henhold til den ny grundlov - i en dagsorden udtalte sin "tillid til, at ministeriet ufravigeligt vil fortsætte så vel sin neutralitetspolitik som bestræbelserne for at sikre landets forsyning, erhvervenes virksomhed og for at lindre befolkningen tidens hårde tryk"- gav dette Etatsråd Andersen anledning til at anstille betragtninger over det modstridende i, at partierne på én gang kaldte til samling om Danmarks sikrings- og ernæringspolitik og samtidig tillod deres presse "at vanskeliggøre førelsen af udenrigspolitikken og skade de forhold, hvortil Rigsdagens enighed påkaldes"

Erhvervssituationen i foråret 1918

De til forskellige sider indgående generelle handelsoverenskomster stod vedblivende formelt ved magt, man var praktisk taget ved krigsforholdenes udvikling sat ud af kraft. På *Grosserer-Societetets* generalforsamling ved udgangen af marts 1918 skildredes erhvervs-situationen i følgende linier:

"Siden april i fjor har landet været henvist til sin egen tonnage, der normalt ikke forslår til blot halvdelen af vor import; siden sidste sommer har vi været afskåret fra import af korn og foderstoffer vest fra; siden slutningen af september har England suspenderet sin udførsel til Danmark; fra Amerika er der kun sjældent kommet varer siden forrige sommer; vi er praktisk taget uden forbindelse med Italien og Frankrig, og fra Tyskland og Østrig-Ungarn, hvor leveringsevnen i stor omfang var bristet allerede i 1916, kommer mindre og mindre, for slet ikke at tale om Rusland".

Indendørs gav den af regeringen på denne baggrund etablerede restriktionspolitik anledning til stigende uvilje indenfor erhvervslivet, hvilket fandt særligt udtryk på de store børsmøder i februar - marts 1918. Nogen udsigt til en nær forestående ændring i den almindelige situation var der imidlertid ikke. Faktisk var broerne udadtil mod vest afbrudte. Medens Danmark på et tidligere tidspunkt havde hjulpet Sverige til at opnå en ordening med England, og medens både Sverige og Norge havde båret en vis jalousi til skue overfor den forrangsstilling, som Danmark havde skabt sig både mod vest og syd, var forholdet nu delvis

vendt om. Den 30. april 1918 lykkedes det Professor Fridtjof Nansen efter et næsten årelangt ophold i Amerika at tilvejebringe en overenskomst mellem Norge og Amerika, og en måneds tid senere afsluttedes en svensk-amerikansk handelsoverenskomst, medens verdenskilderne bortset fra kullene praktisk taget var lukkede for Danmark.

Siden Etatsråd Andersen i juni 1917 var i England med erhvervsorganisationernes ledende mænd, havde ingen af disse været over Nordsøen, og Etatsråd Andersen havde selv for ikke at skade landet og de formål, for hvilke han virkede, holdt sig tilbage, væsentlig på grund af de angreb, der gennem "Morning Post" var blevet rettet imod ham. Rejserne havde jo efterhånden i væsentlig grad skiftet karakter. Oprindeligt havde Etatsråd Andersen så temmelig ubemærket passeret landegrænserne, men efterhånden som forholdene ændredes, og han rejste ifølge med en ofte talrig kreds af officielle erhvervsrepræsentanter, vakttes både indlandets og udlandets opmærksomhed i højere grad end gavnligt for formålet. Et udslag heraf var angrebene i "Morning Post" bag hvilke der, efter hvad Etatsråd Andersen mente at vide, "stod indflydelsesrige forkæmpere for krigens fortsættelse, de samme, som forlangte tvangsblokade i stedet for forståelsesblokade og i Parlamentet bekæmpede regeringen på grund af det arrangement, den havde sluttet med Danmark". "Morning Post"s angreb foranledigede sluttelig såvel Etatsråd Andersen personlig som Det Østasiatiske Kompagni og Det Forenede Dampskibs-Selskab til at anlægge sag, og resultatet blev da, at bladets redaktion måtte tilbagekalde de pågældende publikationer; den 10. juli 1918 fremkom i "Morning Post" følgende erklæring:

"We have received information, which proves that the allegations made by us in the "Morning Post" of July 16., October 3., and 6., 1917 against East Asiatic Company and Mr. H. N. Andersen, their Senior Director, and against Det Forenede Dampskibs selskab (in our article referred to as the United Steamship Company of Denmark) are unfounded. In these circumstances we wish unreservedly to withdraw these allegations which were made by us in good faith."

"Herefter håber jeg", - skriver Etatsråd Andersen- "igen at kunne besøge London, hvilket, som forholdene har udviklet sig, kan synes ønskeligt for Danmark. Fra København er der over Frankrig udsået mistænksomhed mod Danmark, særlig på grund af de forhandlinger, der hyppigt har fundet sted i København mellem tyske delegationer og danske erhvervsorganisationer, ledet af Ingeniør Foss. Mistænkeliggørelserne går ud på, at Danmarks tyskvenlighed tiltager, og at de danske erhvervsdelegationer har afsluttet overenskomster med Tyskland til skade for Ententen både under og efter krigen. Danmark har byttet rolle med Sverige i forhold til Ententen. Ved at forsømme at pleje det gode forhold, hvori vi stod til England de første tre år af krigen, og såvidt muligt holde vejen åben ud til den store verden, er vi kommet i større afhængighedsforhold til Tyskland, som benytter sig deraf på forskellig måde og da navnlig til at stramme betingelserne for de varer, det kan afse til Danmark."

XVIII. DEN DANSK-AMERIKANSKE HANDELSSOVERENSKOMST

Siden direktørerne Colds og Priors hjemkomst fra Washington i december 1917 havde forhandlingerne om en handelsoverenskomst været stillet i bero.

Ganske vist havde man fra dansk side søgt at orientere amerikanske myndigheder om Danmarks stilling, og der var under 16. januar 1918 fra *War Trade Board* fremkommet tilbud om en overenskomst, der stillede visse indrømmelser i udsigt mod afgivelse af 465.000 tons tonnage, men vilkårene var i det hele af en sådan karakter, at de af udenrigspolitiske grunde ikke på det daværende tidspunkt syntes egnede til at danne grundlag for en forhandling.

Imidlertid blev situationen efterhånden i høj grad prekær. Ikke blot var 200.000 tons af den danske tonnage ifølge overenskomsten af juni 1917 stillet til disposition for England, men i amerikanske havne lå yderligere bundet på det nærmeste 400.000 tons, som ganske vist havde undgået at komme til at dele skæbne med den hollandske tonnage, men som dog kun havde valget mellem at lægge op eller at sejle for amerikansk regning. Denne situation betød ikke blot en lammelse af den danske skibsfart og import til Danmark, men rummede tillige for den danske handelsflåde et alvorligt faremoment, som yderligere skærpedes, da Tyskland – netop med denne tingenes tilstand for øje – supplerede sin priseordning med følgende bestemmelse:

”Som sat i fart for fjendtlig krigsførende interesse er endvidere, for så vidt omstændighederne ikke taler derimod, et neutralt skib at anse, når den stat, hvis flag skibet er berettiget til at føre, med en overenskomst har tilstået en fjendtlig stat tonnage, eller når den overvejende del af det neutrale lands handelsflåde går i fart for fjenden”.

Dansk skibsfart måtte naturligvis være betænkt på at imødegå denne situation bedst muligt, og samtidig med at der under Udenrigsministeriets auspici optoges forhandlinger mellem Fragnævnet og det tyske gesandtskab angående en ”Geleitschein-Ordnung” - forhandlinger, der også i løbet af april 1918 førte et relativt tilfredsstillende resultat – rejste skibsfarten spørgsmål om en genoptagelse af forhandlingerne med Amerika. Efter forskellige overvejelser og forhandlinger afrejste da en delegation, bestående af Kammerherre Clan på Udenrigsministeriets vegne, Direktørerne A. O. Andersen og Kay Reinhard som repræsentanter for skibsfarten, samt Direktør Harald I. Nielsen, som repræsentant for handel og industri, den 11 maj 1918 med ”Hellig Olav” til New York. Desuden medfulgte prokurist i Det Forenede Dampskibs-Selskab Høhne, der havde stillet sig til disposition for de særlige skibsforhandlinger.

Den 29. maj 1918 - samme dag som den svensk-amerikanske handelsoverenskomst afsluttedes – ankom

den danske delegation til Washington, og endnu samme dag blev den af den danske gesandt, Kammerherre Brun, forestillet for Præsidenten for War Trade Board Mr. Vance McCormick. Til at føre forhandlingerne fra amerikansk side udpegedes Mr. Thomas I. Chadbourne som repræsentant for Secretary of State, Mr. A. Taylor som repræsentant for Secretary of Agriculture, Mr. Beaver White som repræsentant for the Food Administrator, Mr. C. Woolley som repræsentant for Secretary of Commerce og Mr. Frank C. Munson som repræsentant for U. S. Shipping Board. På et indledende møde den 31. maj vedtoges at lade forhandlingerne foregå sideordnet i to sektioner, henholdsvis for skibsfarts- og for handelsforholdene.

Forhandlingerne kom således meget hurtigt i gang, men med fortsættelsen gik det ikke så glat. Amerikanerne optrådte ikke alene på egne, men tillige på samtlige Allieredes vegne, og deres formål var på den ene side at klemme så meget tonnage som overhovedet muligt ud af de danske forhandlere og på den anden side at trykke eksporten til Centralmagterne ned til et minimum, ikke blot gennem positive tilsagn, men ved at trykke selve den danske – og særlig det danske landbrugs produktionsevne. De amerikanske forhandlere ville end ikke føle sig bundne af War Trade Boards eget tilbud af 16. januar 1918. Omsider lykkedes det at få tilvejebragt et udkast til en tonnage-overenskomst, men den endelige ordning strandede på den holdning, man indtog i Paris og London, der under forhandlingerne repræsenteredes af Kaptajn Thos. Fischer, som havde været medvirkende ved forhandlingerne i London i juni 1917 angående den dansk-engelske tonnage- og handelsoverenskomst.

Et telegram fra den danske delegation

I slutningen af juli 1918 indløb fra Washington til Udenrigsministeriet et chiffer-telegram, hvis første afsnit var en henstilling til Etatsråd Andersen fra Direktørerne A. O. Andersen og Reinhard om at søge at påvirke London til ikke vedblivende at lægge sten i vejen for en tålelig dansk-amerikansk overenskomst, medens telegrammets andet afsnit var til Udenrigsministeriet fra Kammerherre Brun, der syntes at have haft visse betænkeligheder ved at fremsende de herrers henvendelse på grund af dens politiske indhold. Telegrammet lød således:

"Andersen og Reinhard har i går anmodet mig om at ville bistå dem med at befordre følgende telegram til Etatsråd Andersen som et udtryk for deres personlige opfattelse:

"De hyppige svingninger i forhandlingernes såvel tempo som tone skyldes utvivlsomt, at Amerika som Ententens befuldmægtigede forhandler naturligt nok føler sig forpligtet til kraftig hensyntagen til de af Ententen fremsatte ønsker og anskuelser, som synes at fremkomme meget skarpt formulerede, dels måske for at stimulere Amerika som den direkte forhandler, dels måske på grund af en skærpelse af Ententens blokadepolitik, jfr. skiftet af engelsk Blokademinister, og som endvidere for nogle forholds vedkommende røber mangelfuld forståelse for Danmarks tvangsposition under de praktisk foreliggende forhold. Vi nævner således eksporten sydpå, der førtes i marken ved ethvert divergenspunkts behandling, bl.a. siges – argumenter under forhandling om forhandling af eventuelle tonnagetab under forhandlingsperioden –

at Danmark af hensyn til eksporten måske hverken har været eller er interesseret i hurtig afslutning af overenskomsten og derfor bør tage alle tonnagetab. Særlig påvirker eksportspørgsmålet vore gødningsstofftilførsler, idet Ententen stadig synes at frygte, at disse på en eller anden måde skal muliggøre forøget eksport sydpå, medens vor hævdeelse, at de kun vil forøge eksporten til Skandinavien og derved bevirke såvel vare- som tonnage-besparelse for Ententen og Amerika, dog møder en vis forståelse her. Endvidere den på ny fremsatte fordring om eksport af lette huder, der er praktisk uigennemførlig. Endvidere at man nu fra engelsk side – til trods for at vor tonnage-afgivelse efter juni-overenskomsten ifjor, som nu atter skal bringes op til fulde 200.000 tons, netop inkluderer godtgørelse for den vore kulbåde sydfra påtvungne ballast-rejse – møder vor henstilling om at bringe rate og forsikring for afgivne danske både i bedre overensstemmelse med vilkårene for norske og svenske både med en erklæring om, at vore både ved ballast-rejserne gøre mindre fyldestgørende tjeneste.

Under disse forhold ville det være særdeles nyttigt, om man som tidligere direkte eller ved den engelske gesandt på ny kunne bibringe Ententen forståelse for Danmarks beliggenhed og hele politiske situation udad til og indad til, idet en sådan utvivlsomt ville give forhandlingerne herovre et hurtigere forløb”

Som Udenrigsministeriet vil se, er dette telegram meget omfattende og berører punkter og forhold, der dels er politiske, dels på anden måde ikke direkte er skibsfartsanliggender, men dette er en følge af den nøje sammenknytning, der består mellem alle (spørgsmål), som vi her søger at varetage, og formentlig af samme grund uundgåeligt. Telegrammets indhold har imidlertid, før jeg samtykkede i at sende det, været genstand for vidtgående diskussion mellem os alle, og vi har alle kunnet slutte os til de deri fremsatte iagttagelser og henstillinger.

Hvad særlig den mere politiske side af sagen angår, har Clan og jeg ligeledes under seneste forhandlinger fået det bestemte indtryk, at alle skærpede fordringer og nye vanskeligheder i virkeligheden kommer fra England og Frankrig, og at det derfor ville være overordentlig nyttigt, om en vægtig påvirkning kunne finde sted i London med det formål hurtigt at komme til et arrangement og at opgive de utallige og smålige indvendinger, som vi møder på alle punkter. Vi er også enige om, at Amerika ikke bibringes den forståelse af og interesse for vore forhold nu og i fremtiden, som kan bibringes England, og som England jo tidligere har vist sig modtagelig for. Vi kommer derfor begge endvidere til den slutning, at kun hvis en fornyet og vægtig påvirkning kan finde sted i London, kan vi vente her at komme til et resultat på nogenlunde rimelige vilkår og indenfor en rimelig tid”.

Umiddelbart efter modtagelsen af dette telegram fandt en drøftelse sted mellem Udenrigsminister Scavenius og Etatsråd Andersen, og efter tidligere trufne aftaler mellem denne sidste og Mr. Balfour og Lord Robert Cecil om at lade henvendelser, som man ikke ønskede at give et officielt præg, tilgå dem gennem Sir Ralph Page, anmodede Etatsråd Andersen derefter Sir Ralph om telegrafisk at fremstille for Lord Robert Cecil de – også fra et fælles dansk-engelsk synspunkt – uheldige følger af, at der ikke hidtil var opnået og heller ikke var nær udsigt til at opnå en overenskomst med Amerika på Ententens vegne. Samtidig anmodede Etatsråd Andersen Sir Ralph Paget om at forespørge, om Sir Ralph Cecil ville have noget imod at drøfte disse og andre forhold med ham i London. Efter Sir Ralph Pagets råd henvendte

Etatsråd Andersen sig ligeledes til den amerikanske Chargé d'Affaires Mr. Grant Smith, for at der ikke skulle fremkaldes en for forholdet mellem England og Amerika skadelig opfattelse af, at der mellem England og Danmark foregik forhandlinger om forhold, som det var overdraget Amerika at ordne på Ententens vegne.

Etatsråd Andersen påpegede da også overfor Mr. Grant Smith, at Danmark vedblivende blev afskåret fra varetilførsler vest fra og derfor i mange tilfælde blev afhængig af Tyskland, samt henstillede til ham på denne baggrund telegrafisk at anbefale den amerikanske udenrigsminister, at der snarest blev afsluttet en overenskomst med Danmark på rimelige vilkår. Mr. Grant Smith nærede adskillige betænkeligheder, men efter samråd med Sir Ralph Paget efterkom han dog sluttelig den til ham rettede anmodning.

Nogle dage efter blev situationen gjort til genstand for drøftelse på et møde i Udenrigsministeriet, hvor de interesserede departementschefer og erhvervenes repræsentanter var til stede, og hvor udenrigsministeren henstillede til Etatsråd Andersen at rejse til London. Omtrent samtidig modtog Sir Ralph Paget telegram fra London, at de dansk-amerikanske forhandlinger måtte føres til ende i Washington, men at den engelske regering havde taget det ønskede skridt til at fremskynde overenskomstens afslutning.

Etatsråd Andersen rejser til London

Imidlertid fandtes det formålstjenligt, at Etatsråd Andersen alligevel rejste til London, og udenrigsministeren anmodede da Sir Ralph Paget om officielt at telegrafere, at formålet med Etatsråd Andersens rejse var at drøfte den foreliggende situation og almindelige politiske forhold. Som svar herpå indløb meddelelse om, at Etatsråd Andersen skulle være velkommen, samt anmodning om oplysning om tiden for afrejsen, samt hvem der i øvrigt skulle deltage, for at man kunne arrangere det fornødne.

Da der i de samme dage indløb telegrafisk meddelelse om, at der var kommet tilfredsstillende gang i de dansk-amerikanske forhandlinger, fandtes der ingen grund til, at erhvervenes officielle repræsentanter deltog i rejsen, hvilket måske endda snarere kunne skade end gavne, fordi det for Amerika kunne tage sig ud, som om der bag dets ryg skulle føres forhandlinger i London. Derimod fandtes det praktisk at anmode Etatsråd Glückstadt om at rejse med, idet han gennem sine udmærkede forbindelser i ministerielle og finansielle kredse ville kunne virke til gavn for landet, og ligeledes besluttedes det, at Prins Axel, der af den amerikanske regering havde fået indbydelse til sammen med tre andre af flådens officerer at gæste De forenede Stater med sømilitære formål for øje, samtidig skulle lægge vejen om London. Inden afrejsen fandt der en almindelig drøftelse sted i Udenrigsministeriet mellem Udenrigsminister Scavenius, Prins Axel, Etatsråd Andersen og Etatsråd Glückstadt, og i en samtale mellem kongen, udenrigsministeren og Etatsråd Andersen blev der taget nærmere bestemmelse om formål og fremgangsmåde.

Der var under de herskende forhold kun rejseforbindelse hver 8. eller 10. Dag fra Bergen til England (Aberdeen). Onsdag den 21. august gik det danske rejseselskab om bord i damperen "Jupiter" der kl.6

eftermiddag forlod Bergen under engelsk flag; tidligere havde skibene på denne rute været ledsaget af hurtigsejlende torpedobådsødelæggere, men nu var de overladt til at beskytte sig selv ved egen armering. Umiddelbart efter skibets afgang blev de ca. 200 passagerer instruerede i livbæltepåkledning og om, hvilken redningsbåd hver især havde at holde sig til i påkommende tilfælde, og under beskyttelse af mørket styrede "Jupiter" da mod Lerwick på Shetlandsøerne, hvor man ankom næste morgen i god behold for der at afvente mørkets frembrud. Under rejsens andet afsnit blev skibet overfaldet af en voldsom orkan, der var så meget mindre hyggelig, som man befandt sig i nærheden af udstrakte minefelter, men nåede dog sent fredag aften ind til Aberdeen.

Efter ankomsten til London søndag morgen den 25. august havde Etatsråd Andersen og Etatsråd Glüskstadt samme dags eftermiddag en indledende samtale med Mr. Leverton Harris, der bekræftede, at den engelske regering efter modtagelsen af telegrammerne fra Sir Ralph Paget havde tiltrådt de amerikanske raters for chartering og forsikring af tonnage, det stilledes til Ententes rådighed, og at man forventede, at de øvrige spørgsmål skulle finde en tilfredsstillende løsning. Næste formiddag havde Etatsråd Andersen samtaler, hvor også Prins Axel var til stede, med den ny blokademinister Sir Worthington Evans og med Sir Eyre Crowe, og senere en længere enesamtale med Lord Robert Cecil, hos hvem han mødte den samme sympati for og forståelse af Danmarks forhold som tidligere. I samtalens løb foreslog Etatsråd Andersen Lord Robert Cecil at fremføre og stille et forslag til Amerika om at tillade Danmark at indføre 25.000 tons chilisalpeter og 25.000 tons norgesalpeter mod at forsyne Norge med indtil 100.000 tons brødkorn, hvilket Lord Robert Cecil lovede, idet han dog ønskede, at Etatsråd Andersen skulle vinde kongens støtte for sagen.

Da Etatsråd Andersen samme dag fik indbydelse til sammen med Prins Axel at tilbringe tiden fra tirsdag morgen til onsdag morgen på Windsor Slot, blev der at ønskelig lejlighed til at drøfte situationen med Kong Georg, til hvem Etatsråd Andersen medbragte brev fra Kong Christian. Kongen viste vanlig forståelse af Danmarks vanskelige stilling, og efter indgående samtaler om eftermiddagen blev disse om aftenen rekapituleret for kongens privatsekretær, Lord Stamfordham, hvem kongen pålagde næste morgen at tage til London og fremstille kongens opfattelse og ønsker for Lord Robert Cecil og navnlig meddele denne, at det lå ham meget på hjerte, at man nåede til hurtigst mulig afslutning af forhandlingerne i Washington.

Ved tilbagekomsten til London onsdag den 28. august var der indløbet telegram fra Washington, hvorefter de danske delegerede havde erklæret sig rede til at underskrive overenskomsten om alle forhold undtagen gødningstilførslerne, som det var overladt en dansk kommission, der var ankommet til London, at ordne med den engelske regering. Lord Robert Cecil, gjorde opmærksom på, at dette var i direkte strid med de mellem den engelske legation i København på den ene side og Udenrigsminister Scavenius og Etatsråd Andersen på den anden side trufne aftaler. Han beklagede dette så meget mere, som det ikke alene hæmmede den indflydelse, han allerede havde søgt at øve, men tillige kom på tværs af de skridt, han ifølge kongens gennem Lord Stamfordham forebragte ønsker havde tænkt at tage, og desuden var egnet til at skabe gnidninger mellem Amerika og England, fordi der forelå ganske bestemte aftaler om, at forhandlingerne med Danmark skulle føres i Amerika uden nogen direkte indgriben fra anden side. Lord Robert Cecil henstillede, at der blev telegraferet til den danske gesandt i Washington om at berigtige de

faldne udtalelser samt fuldmagt til at afslutte overenskomsten, og tilrådede, at Etatsråd Andersen under disse forhold afkortede sit ophold i London, idet han for sit vedkommende ville være bestræbt på at arbejde videre i den af Kong George ønskede retning. Ved sin tilbagekomst til hotellet modtog Etatsråd Andersen fra Kammerherre Castenskiold kopi af et telegram fra Udenrigsministeriet i København, der bekræftede, at de danske delegerede i Washington overfor Mr. Chadbourne havde udtalt sig som af Lord Robert Cecil meddelt. Etatsråd Andersen telegraferede da til Udenrigsminister Scavenius personlig som følger:

"Udtalelserne i New York til Mr. Chadbourne, som er refereret hertil, at en kommission var i London for at forhandle om samme spørgsmål, som er overdraget Amerika at afgøre, har gjort et yderst slet indtryk og skabt bitterhed her, samt skadet det resultat, som der ved kongens og Lord Robert Cecils bistand var godt håb om at nå. I overenstemmelser med samtaler med Sir Ralph Paget på grund af mellem ham og Lord Robert Cecil udvekslede telegrammer var det også foregivet, at hensigten med besøget her var at drøfte almindelige, politiske spørgsmål, foruden selvfølgelig også underhånden at støtte forhandlingerne i Amerika for at opnå bedst muligt resultat. Ikke desto mindre håber jeg, at indflydelsen herfra vil have gavnlig virkning, om afslutning hurtigst kan ske, og jeg tilråder derfor, at der gives fuldmagt til kommissionen i Amerika til hurtigst muligt at afslutte overenskomsten på bedst mulige vilkår. - Kong Georg anmoder med henblik på det medbragte brev, hvis indhold jeg yderligere har uddybet, om at meddele kongen, at han har taget skridt til at efterkomme kongens i brevet udtalte ønsker. - Har foreslået her, at det tillades Danmark at indføre cirka 25.000 tons salpeter fra Chile og lignende kvantum fra Norge, imod at Danmark bistår Norge med cirka 100.000 tons korn. Anser det dog ikke tilrådeligt at telegrafere herom til kommissionen. Det er hensigten, at vi afrejser herfra søndag eller mandag."

I et telegram den følgende dag – den 29. august – tilrådede Etatsråd Andersen på ny bestemt, at de danske forhandlere i Amerika fik "fuldmagt til at handle og undertegne overenskomsten hurtigst muligt, medens indflydelsen, som stadig udøves herfra, er frisk", idet han tilføjede, at man i London var "bestemt imod at gribe ind i detaljer", og i øvrigt henstillede, at der gaves de danske forhandlere pålæg om, at de "under en eller anden form forsøger at tilbagekalde den skadelige og urigtige meddelelse om tilstedeværelsen her i London af en kommission til at forhandle om overenskomsten".

Den 31. august fik Etatsråd Andersen telegrafisk meddelelse om, at Washington-delegationen havde fået fuldmagt til at afslutte overenskomst, og samtidig henstillede Udenrigsminister Scavenius, at Etatsråd Andersen skulle forblive i London, til underskriften forelå. Da Lord Robert Cecil imidlertid "på grund af den situation, som de meromtalte udtalelser i New York har fremkaldt" - som det hedder i et telegram til Udenrigsminister Scavenius af samme dato – stærkt frarådede at udsætte afrejsen, tiltrådte Etatsråd Andersen sammen med Etatsråd Glückstadt hjemrejsen tirsdag den 3. september og nåede – via Aberdeen-Bergen – tilbage til København den 8. september om aftenen.

Overenskomsten undertegnes

Ti dage senere – den 18. september 1918 – blev den dansk-amerikanske handelsoverenskomst undertegnet. De danske *redere* måtte forpligte sig til – foruden de 200.000 tons d.w., som var stillet til Englands disposition – at bortfragte til U.S. Shipping Board 265.000 tons d. w., og handelen blev belagt med bånd, der var ganske anderledes snærende end ved de tidligere handelsoverenskomster. For *importen* var hovedsynspunktet, at license kun meddeltes for varer, som var strengt nødvendige til landets forbrug, og for *eksporten* indførtes en rationering, hvorefter udførslen af de forskellige landbrugsvarer ikke måtte overstige bestemte grænser. Med henblik på importen oprettede erhvervene et dansk Trade Office i Washington, som i forbindelse med det af Fragtnævnet tidligere oprettede kontor i New York skulle forhandle med de amerikanske myndigheder og tilrettelægge forholdene bedst muligt.

Etatsråd Andersens londoner-besøg var utvivlsomt i flere henseender af betydning. Det betød en genoptagelse af den i de først krigsår vedligeholdte personlige forbindelse, og Lord Robert Cecil gav overfor Etatsråd Andersen udtryk for den betydning, dette havde, selv om den engelske regering blev nok så tilfredsstillende betjent af legationen i København. Gennem de personlige samtaler skabtes klarhed over forskellige forhold, og fra engelsk side benyttede man lejligheden til at fremkomme med forskellige spørgsmål og besværing. Således beklagede Lord Robert Cecil sig i et brev af 31. august til Etatsråd Andersen over nogle formentlig tendentiøse artikler i "Social-Demokraten", idet han konkluderede derhen, at "there is no doubt that this sort of articles will not predispose public opinion in this Country in favour of Denmark".

Som vidnesbyrd om, at man fra engelsk side med tilfredshed så de personlige bånd knyttede på ny, kan anføres et brev til Etatsråd Andersen, dateret Windsor Castle 31. august 1918 fra kongens kabinetssekretær Lord Stamfordham, der bl. a. skriver: "My King was so glad to have had a talk with you and also that you saw Lord Robert Cecil. Personal interviews are, as His Majesty says, of far more use than all the despatches and telegrams. For thus reason also it is an excellent plan that Prince Axel goes to America" I det samme brev hedder det med henblik på de dansk-amerikanske forhandlinger, at "His Majesty feels sure, that should further difficulties occur, the British Government will be only too glad to give either assistance or advice, where it may be possible to do so".

Den 3. oktober trådte den dansk-amerikanske handelsoverenskomst i kraft. Det viste sig hurtigt, at det apparat, der skulle sættes i scene for at opnå license i Amerika, var så omstændeligt, at det måtte virke i høj grad forhalende på tilførslerne, og det er måske et spørgsmål, om Danmark overhovedet havde fået amerikanske tilførsler af betydning, hvis krigen var blevet fortsat.

På det tidspunkt, da overenskomsten trådte i kraft, var krigen imidlertid faktisk afgjort. I løbet af september brød Bulgarien totalt sammen overfor Ententens offensiv, Tyrkiets modstandskraft var brudt, og den 29. september forlangte den tyske hærledelse af regeringen, at den måtte skaffe våbenstilstand for enhver pris. Den 30. september trådte Grev Hertling tilbage fra rigskanslerposten og erstattedes af Prins Max af Baden, der natten til 5. oktober over Schweiz tilstillede Præsident Wilson en note med anmodning om optagelse af fredsforhandlinger og øjeblikkelig afslutning af våbenstilstand. Dermed

begyndte den note-udveksling, som for Tyskland beseglede den absolutte underkastelse. Begivenhederne fulgte slag i slag indtil Kejser Wilhelms flugt over den hollandske grænse og den tyske republiks samtidige proklamation den 9. november 1918. To dage senere, den 11. november 1918 kl. 5 1/2 morgen, blev våbenstilstanden mellem Tyskland og Ententen sluttet i Marskal Fochs salonvogn i skoven ved Compiègne.

Dermed var Verdenskrigen omsider ført til ende.

XIX. EFTERKRIGSPERIODENS VANSKELIGHEDER

Man kunne med nogen grund have ventet, at krigens faktiske ophør havde bevirket, at også blokaden var bragt til ophør, eller at dog de bånd, der hæmmede importen til de neutrale lande, var blevet væsentlig slappede. Dette skete imidlertid ikke. Indtil videre ønskede Ententen at opretholde den fulde kontrol med, hvad der tilførtes Tyskland af varer, og hertil kom hensynet til de egne forretningsmæssige interesser. For *Danmarks* vedkommende var der da endnu ved udgangen af 1918 *ikke* indtrådt nogen nævneværdig lettelse i tilførslerne af landets fornødenheder, og navnlig var landbruget efterhånden blevet ilde stedt. Under disse omstændigheder blev det efter forhandlinger mellem kongen, udenrigsministeren og Etatsråd Andersen besluttet, at denne straks i begyndelsen af det nye år skulle rejse til London sammen repræsentanter for landbruget. Samtidig var det tanken hos Etatsråd Andersen at søge lejlighed til at virke for Danmarks interesser i den bedst mulige løsning af det sønderjydske spørgsmål.

Ny forhandlinger i London

Torsdag den 2. januar 1919 afrejste Etatsråd Andersen da med damperen "Vidar" til England sammen med Landstingsformand, Forpagter Sonne, Forstander Madsen-Mygdal og Ernæringsrådets Formand, Godsejer Moesgård-Kjeldsen⁸⁷. Om bord på "Vidar" var desuden den danske gesandt i Petrograd, Kammerherre Harald Scavenius samt Direktør Dalgas⁸⁸ fra Den Kgl. Porcelainsfabrik. Vejret var som hyppigt på denne årstid stormfuldt og rejsen alt andet end hyggelig på grund af de mange drivende miner, navnlig i Skagerak. Kort før mørkets frembrud den 3. januar passeredes i knap to meters afstand en drivende stødmine. "Den nat var fantasien særlig levende og bevægede sig om, hvad der ville ske, hvis vi om natten i det mørke og stormfulde vejr stødte mod en sådan mine"

Søndag morgen den 5. januar kom "Vidar" dog velbeholden ind til Hull, men først mandag formiddag nåede man London, hvor Etatsråd Andersen straks foretog en række indledende skridt og bl. a. aflagde besøg i Marlborough House hos Dronning Alexandra, som gjorde opmærksom på, at tidspunktet for så vidt var mindre gunstigt, som England var stærkt optaget af ministerskifte, samtidig med at alverdens opmærksomhed var vendt mod fredskonferencen.

Naturligvis havde Etatsråd Andersen ikke været uklar herover, og han måtte i de følgende dage sande, at vanskelighederne ved under disse forhold at vække interesse for det lille Danmarks situation var mange og store. "Ingensinde ved tidligere lejligheder under krigen har jeg måttet anvende et mål af tålmodighed eller udvikle en så påtrængende virksomhed for at finde ørenlyd for det, jeg havde at fremføre, som denne gang", hedder det i Etatsråd Andersens optegnelser om denne rejse. Og videre beretter han om det uhyre administrationsapparat, som efterhånden var bygget op, således at der på et tidspunkt fandtes 100

⁸⁷ Christian Moesgaard-Kjeldsen (1869-1935). Landman, politiker.

⁸⁸ Frederik Dalgas (1866-1934)

ministerier. Under dette ophold i London oplevede han bl. a., at en beslutning taget af tre ministre i forening for at imødekomme de fra dansk side fremsatte ønsker, blev standset af underordnede embedsmænd derved, at forholdet blev refereret fra en autoritet til en anden, hvorved sagen efterhånden blev så indviklet, at knuden sluttelig måtte hugges over.

Den interallierede komité

Til dette komplicerede indenlandske apparat, som nødvendigvis måtte vanskeliggøre al praktisk forhandling, kom det gennem Entente-staterne indbyrdes oprettede system, der fandt sit udtryk i den såkaldte *interallierede komité*, som talte repræsentanter for England, Amerika, Frankrig og Italien, og som skulle give sit besyv med i alle vigtige spørgsmål. ”Hver enkelts betragtninger af vore forhold gik”, skriver Etatsråd Andersen, ”ud på, hvilke fordele hans eget land kunne høste af at tiltræde eller hæmme vore forslag”.

”Ønskede vi således tilførsler af olieholdige frøsorter for tilvirkning af foderstoffer for landbruget, oplystes vi fra amerikansk side om, at Amerika lå inde med såvel olier som foderkager, hvorfor Danmark ikke behøvede at indføre hørfrø fra Argentina eller sojabønner fra Manchuriet. Franskmændene gjorde opmærksom på, at Danmark havde en vintold, som i høj grad formindskede Frankrigs handel med vin på Danmark. Italienerne havde ansøgt om et forskudslån i Danmark, hvorpå de endnu ikke havde fået svar. Lånet drejede sig om 10 millioner kr., og da jeg spurgte, hvorfor Italien ville låne en så forholdsvis lille sum hos Danmark, var svaret: for at støtte kursen på lire. I virkeligheden var dette som andet, der fremførtes, fremsat, for at repræsentanterne overfor deres egne lande kunne fremtræde som nidkære varetagere af store samfundsinteresser. Mr Harmsworth, afløser af Lord Robert Cecil, der, som jeg på Danmarks vegne må beklage, ikke har sæde i det engelske kabinet, fortalte mig således, at når han foreslog noget, jeg havde ansøgt om, og som han forment var i fælles interesse for såvel de Allierede som for Danmark, blev, når andre argumenter glippede, denne fremgangsmåde benyttet: ”I must refer the matter to my Government”.”

I Buckingham Palace

Lloyd George og Balfour var begge i Paris, hvor fredskonferencen stod umiddelbart for døren, men Etatsråd Andersen forhandlede med en række andre betydende personligheder, og da Kong George den 14. januar kom til London fra Sandringham, hvortil et medbragt brev fra Kong Christian var fremsendt, blev Etatsråd Andersen samme dag tilsagt til Buckingham Palace. Etatsråd Andersen udviklede ved denne lejlighed den betydning, der knyttede sig til løsningen af det sønderjyske spørgsmål ikke alene for Danmark, men for Europa, og påkaldte tillige kongens interesse for en tilfredsstillende ordning af tilførslerne til den danske landbrugsproduktion. Kong George viste samme interesse for disse forhold som tidligere og pålagde Lord Stamfordham at bistå Etatsråd Andersen og holde ham selv underrettet om tingens gang. Få dage efter mistede kongen og dronningen deres yngste søn, men trods denne sorg mærkede Etatsråd Andersen på forskellige måder kongens vågne interesse for de af ham forebragte spørgsmål.

Danmark havde jo på dette tidspunkt stillet sig til rådighed ved udvekslingen af krigsfanger, og Kong George gav udtryk for Englands taknemmelighed for den modtagelse og behandling, de engelske krigsfanger på hjemrejsen fra Tyskland havde fået i Danmark, og bad Etatsråd Andersen overbringe Kong Christian og den danske regering Englands tak. Ligeledes takkede han Etatsråd Andersen personlig for hans arbejde under krigen til Englands og Danmarks fælles fordel.

Forud for samtalen med kongen havde Etatsråd Andersen haft flere samtaler med Lord Curzon – der under Lloyd Georges ophold i Paris fungerede som premierminister – og bl. a. overrakte ham et memorandum over det danske landbrugs kår med fremhævelse af, hvad der tiltrængtes for de næste 6 måneder, og hvorledes en afhjælpning af de eksisterende savn også ville komme England til gode.

Lord Curzon opfattede forholdet både med velvilje og forståelse og lod tage kopier af af dokumentet, som han med sin anbefaling overgav til de autoriteter, der havde med de pågældende forhold at gøre, samt til Mr. Harmsworth – der, som nævnt, havde afløst Lord Robert Cecil som Under-Secretary of State for Foreign Affairs og Blokademinister – og til Lord Reading, der stod i begreb med at rejse til Paris for som Englands repræsentant at deltage i konference-overvejelserne angående ”Supply and Relief of Europe”. Etatsråd Andersen bad Lord Reading hilse den amerikanske repræsentant i komitéen, Mr. Hoover, hvem han kendte fra tidligere tid, og meddele ham, at han om det ønskedes, var rede til at komme til Paris, men Lord Reading var nærmest af den formening, at det ville være bedst at lade England søge at opnå, hvad der kunne opnås for Danmark. Lord Inverforth, tidligere Mr. Andrew Weir, en af Englands store forretningsmænd, nu Minister for tilførslerne, der var en mangeårig ven af Etatsråd Andersen og en personlig bekendt af Mr. Hoover, mente at vide, at denne blev vogtet med levende kritik fra den ledende amerikanske forretningsverdens side, som ønskede sine interesser varetagne, og disse faldt ikke i alle forhold sammen med det danske landbrugs. Således lå Amerika inde med store beholdninger af bacon til forsyning af det sultne Europa, og derfor var det ikke i de pågældende forretningsmænds interesse, at Danmark fik tilført majs til produktion af bacon til nabolandene. Etatsråd Andersen tilføjer, at man under forhandlingerne med de interesserede komitéer fik tilstrækkelig bekræftelse på disse betragtningers rigtighed.

Af de landbrugsdelegeredes beretninger

Det samme fremgår af de landbrugsdelegeredes beretning til udenrigsministeren, hvori det bl. a. omtales, at da delegationen – efter en indledende forhandling den 14. januar 1919 med en nys udnævnte Parliamentary Under-Secretary of State, Mr. Harmsworth – den 24. januar efter indbydelse mødte til fortsatte forhandlinger i Foreign Office, syntes de tilstedeværende britiske, franske og amerikanske repræsentanter for Inter-Allied Committee ”fornemmelig eller endog næsten udelukkende at interessere sig for for at sælge til Danmark til brug for landets margarinefabrikation disponible oliepartier, hvis kvalitet muligvis endog ville vise sig af tvivlsom beskaffenhed. Derimod syntes den tilførsel af olieprodukter og af råmaterialer til oliepresning og oliekegudvinding, som måtte ligge os særlig på sinde, ikke at interessere de øvrige mødedeltagere, lige så lidt som disse røbede tilbøjelighed til optagelse af realitetsforhandling om tilførsel af majs, superfosfat samt frø af kløver og øvrige bælglplanter.”

I anden forbindelse anføres i beretningen, at når man ikke havde fået nogen definitiv afgørelse m. h. t. et af delegationen fremsat ønske om tilladelse til at indføre 200.000 tons majs, så hang dette formentlig i nogen grad sammen med, at Nordamerika havde solgt til England store mængder flæsk, hvoraf en stor del endnu ikke var leveret. I England satte man ganske vist ikke det amerikanske bacon videre højt, og medens delegationen endnu opholdt sig i London, vedtog de engelske flæskeimportører en resolution, hvori man indtrængende opfordrede til at frigive fodermateriale til tilførsel til Danmark, for at det danske landbrug snarest skulle blive i stand til at genoprette sin eksportproduktion af flæsk.

I et brev til Etatsråd Andersen, dateret Buckingham Palace 24. januar 1919, meddelte kongens kabinetssekretær Lord Stamfordham, at Lord Curzon havde søgt at fremme de af delegationen rejste spørgsmål, men "nothing definitive can be done, until the Allied Food Committee in Paris give their sanction", og han tilføjer: "I am so very sorry, that you are unable to get things settled; but it is the Peace Conference, which really is accountable for delay in public affairs generally."

I et møde den 25. januar under ledelse af Mr. Harmsworth selv modtog delegationen dog et relativt gunstigt svar på det afgivne memorandum, der havde været forelagt Supreme Council of Supply and Relief, idet det betonedes, at de forebragte ønsker vedblivende var genstand for overvejelse.

Salpetertilføslerne

Adskillige vanskeligheder knyttede sig til forhandlingerne om tilførslerne af salpeter, *dels* fordi det under forhandlingerne viste sig, at The Nitrate of Soda Executive – i modstrid med, hvad der først fra kompetent side var benægtet – havde sanktioneret en kontrakt med Det Danske Gødningsselskab, hvorved både den engelske og den danske regering uafvidende bandtes på forskellig måde, *dels* fordi forhandlingerne hæmmedes ved visse gennem det danske Indenrigsministerium telegrafisk fremsatte ønsker, navnlig m. h. t. indførsel af norgesalpeter. Dette sidste foranledigede endda de tre landbrugsdelegerede til under 21. januar i et længere telegram til Indenrigsministeren at fremhæve, at "Etatsråd Andersens virksomhed som uundværlig støtte for delegationen i høj grad vanskeliggøres ved de mange hjemmefra modtagne direktiver", og at man fandt det "urigtigt at vanskeliggøre forhandlingerne ved fremholdelse af særinteresser som de af Norsk Hydro overfor Danmark forfulgte". Som svar herpå fremkom omgående en beklagelse fra Indenrigsminister Rode, der erklærede kun at have villet orientere angående eksisterende ønsker, men ikke at have villet begrænse Etatsråd Andersens handlefrihed.

Iøvrigt lykkedes det delegationen på væsentlige punkter at opnå betydelige indrømmelser, hvorpå der efter hjemkomsten gaves offentligheden meddelelse i følgende den 5. februar 1919 udsendte officielle meddelelse:

Efter et ophold i London af ca. 3 uger er Etatsråd H. N. Andersen og den danske landbrugsdelegation tirsdag aften vendt hjem i M/S. "Fiona". I betragtning af de herskende forhold har delegationen opnået

betydelige lettelse i vilkårene for tilførsler til landet af forskelligartede og hårdt tiltrængte fornødenheder. Således til landbruget af foderstoffer (oliekager, sojabønner), kløverfrø og gødningsstoffer (salpeter, superfosfat), og dertil ophævelse af den forpligtelse, som ifølge den amerikanske overenskomst af 1. september 1918 påhvilede landet til at levere en million tønder korn, og desuden udsigt til tilførslerne, som også omfatter kopra for tilvirkning af margarine, vil komme dansk industri til gode.

I Landbrugsdelegationens beretning til udenrigsministeren betegnes fritagelsen for at levere de 100.000 tons korn som "meget betydningsfuld og vel værd det forholdsvis lange ophold i London, som omstændighederne denne gang har nødvendiggjort".

Beretningen slutter med følgende udtalelse:

"Det er utvivlsomt, at forhandlingerne i London om det danske landbrugs ønsker har i udpræget grad været påvirkede og hæmmede af den omstændighed, at de allierede magters overvejelser angående de for disse forhold ledende principper endnu ikke er afklarede.

Derfor føler vi os overbevist om og ønsker sluttelig betonet, at alene Etatsråd Andersens personlige forbindelser, forhandlingsevne og fra først til sidst udfoldede energiske virksomhed har formået at overvinde de hindringer, der rejste sig for, at de ved os forebragt ønsker allerede nu kunne finde den velvillige afgørelse, ved hvilken der efter alt at dømme er tildelt Danmark en begunstiget særstilling".

Mellem drivende miner

Hjemrejsen fra England havde denne gang – ligesom udrejsen – været stærkt enerverende. Som en slags *tidsdokument* og en illustration til de farefulde forhold, hvorunder skibsfarten den gang virkede, og som de mænd, der i disse år varetog landets interesser udadtil, måtte underkaste sig, tjener den følgende skildring, som Etatsråd Andersen giver af rejsen fra Gravesend til København i dagene fra den 31. januar til 4. februar 1919, da skibet kl. henad 8 aften nåede i havn:

"Kl. 3 eftermiddag den 31. januar afrejste vi fra Gravesend i motorskibet "Fionia", som via Falmouth fra Østasien til København med en værdifuld last var dér for at afhente os. Vejret var vinterligt, og allerede ved afgangens mistede skibet sit ene anker derved, at kæden brast, og omtrent ved titiden om aftenen stødte skibet under den engelske kyst på et af de vrage, som i massevis er en af krigens følger, og fik vraggods om den ene skrue, således at dets fart over Nordsøen forringedes med ca. 30 mil i døgnet. Under sejladsen op langs den engelske kyst til farne Island, hvorfra kursen sættes til Skagen, indløb der

idelig gennem den trådløse telegraf meddelelser fra landstationer og fra andre skibe om drivende miner, og det billede af disse tingester, ladet med ulykke og død, som havde fæstet sig i hjernen på overfarten med "Vidar", blev atter levende og satte fantasien i bevægelse under overrejsen over Nordsøen, og

fantasien blev ved ankomsten til Skagerak sat yderligere i svingninger ved de talrige drivende miner, som vi iagttog fra ca. 130 miles vest for Skagen. Disse miner, som særlig under storme løsner sig ud af de talrige minefelter, som er udlagt under krigen, føres med strømmen, efter at flere af dem har gjort deres runde i Nordsøen, som regel tværs over Skagerak mod den norske kyst, hvor nogle går på land og eksploderer eller henligger som en fremtidsfare, og andre følger kysten på deres vandring mod isen ved polargrænsen. Under alle forhold vil de i en lang fremtid være en uhyggelig fare for skibsfarten. Under disse forhold anbefales det, og følges det så vidt muligt ikke at besejle Skagerak eller passere Skagen, medens det er mørkt. Forholdsregler er dog lettere at give end at følge, særlig i de korte vinterdage. Det er ikke ethvert skibs sag at sejle en distance af 100–150 miles i 8-10 timer. Ved dagens frembrud mandag den 3. Februar skulle "Fionia" efter bestikket – observation havde der ikke været – stå ca. 130 miles vest for Skagen, og det, der ikke kunne nås i ca. 9 timer, måtte tilbagelægges i mørke, og da det tilbragte højst kunne blive 90 – 100 miles, var der tre farlige timer tilbage, og der var overvejelser fremme om under disse forhold at søge Christianssand for natten, hvilket dog blev opgivet, og alle forholdsregler, som kunne tages, blev taget ud fra det synspunkt at forberede sig på det værste, men håbe på det bedste. Kl. 5 aften aften, efter mørket var indtrådt, sigtede vi Hanstholm fyr i stedet for Hirtshals fyr, som vi spejdede efter, og vi stod derefter 45 miles længere borte fra Skagen end beregnet, og i stedet for at skulle passere Skagen og være i nogenlunde sikkerhed hen imod nitiden passerede vi først yderligere forsinket af strømforholdene Skagen kl. 3 tirsdag morgen."

Etatsråd Andersen slutter denne rejseskildring med følgende linier:

"Natten mellem mandag den 3. og tirsdag den 4. er en af de perioder i mit liv, som sætter mærker, så meget mere som bestemmelsen om at fortsætte og ikke anløbe Christianssand – ganske vist under fejlagtige forudsætninger – var taget af mig selv som det Østasiatiske Kompagni's administrerende direktør, og jeg dermed havde påtaget mig ansvaret. Det var en betydelig byrde, der blev taget fra sindet, da "Fionia" kl. ca. 3 passerede Skagens fyrskib og lidt senere fik Kattegats lods om bord".

XX. DET SØNDERJYDSKE SPØRGSMÅL

Det fremgår af Etatsråd Andersens optegnelser, at han allerede i 1914 i den indledende samtale med Sir Edward Grey rejste det sønderjydske spørgsmål, og i en række samtaler i krigens år med Ententens statsmænd erkendte disse – både de kronede hoveder og de ledende politikere – at 1864 havde været forudsætningen for 1914, og at det blodigt havde hævnnet sig på Europa, at man i 1864 havde ladet Danmark i stikken.

Med krigens faktiske ophør blev det sønderjydske spørgsmål i høj grad aktuelt og samlede efterhånden al interesse her hjemme. Håbet om en genforening med i det mindste den dansktalende del af Sønderjylland var blevet styrket ved krigens udfald, og det Wilsonske fredsprogram, der jo byggede på folkenes nationale selvbestemmelsesret, skabte en yderligere begrundet forventning om, at fredsslutningen ville bringe Danmark oprejsning for den uret, det havde lidt i 1864. Endnu inden våbenstilstandsforhandlingerne var ført til ende, rejstes spørgsmålet i nabolandenes presse, og i et lukket rigsdagsmøde den 23. oktober 1918 udtaltes det, at Rigsdagen nu som før fastholdt den ligelige neutralitet som eneste grundlag for Danmarks politik overfor alle magter, og at det danske folk knyttede sine nationale forhåbninger til en retfærdig gennemførelse af det af begge de krigsførende parter godkendte nationalitetsprincip, folkenes selvbestemmelsesret.

Adressebevægelsen

Imidlertid rådede der faktisk indenfor den danske befolkning stærkt divergerende meninger, både m. h. t. mål og midler. Indenfor regeringen, der fra første færd var indstillet på en løsning efter den såkaldte Clausen'ske linie, gjorde der sig bestræbelser gældende for at ordne sagen *i forståelse med Tyskland udenom Ententen*. I løbet af efterårsmånederne blev der fra sider, som stod regeringen nær, gjort forsøg på at starte en adresse, der næst at erklære, at det, man fra dansk side ønskede, var ”kun det danske Nordslesvig, intet derudover”, vendte sig ”til det tyske folk med indtrængende henstilling om højhjetet og klogt at lade den nationale retfærdighed ske fyldest” - således som ordene lød i den første, ganske vist senere ændrede redaktion.

Denne adressebevægelse lykkedes det ved forstandig indgriben at standse i opløbet, men der opstod – som en slags efterspil – en overgang visse misstemninger, da den tyske gesandt Grev Rantzau efter et besøg i Berlin overfor Kong Christian, der ikke forud var tilstrækkelig orienteret, berørte de af Udenrigsminister Scavenius begunstigede bestræbelser for en underhånds-ordning mellem Danmark og Tyskland.

Herom beretter Etatsråd Andersen i nogle optegnelser angående en samtale med Grev Brockdorff-Rantzau den 2. november 1918 følgende ”Grevnen meddelte mig, at han nogle dage i forvejen havde været hos kongen, og at samtalen var faldet på det sønderjydske spørgsmål”.

En misforståelse

Af den derpå følgende samtale med Udenrigsminister Scavenius havde han fået det indtryk, at kongen havde misforstået hans udtalelser, og grunden til, at han (greven) havde ønsket en samtale med mig, var at formå mig til at tale med kongen og få misforståelsen hævet. Dog ønskede han, at der ikke for nærværende skulle siges noget til Udenrigsminister Scavenius. Derpå svarede jeg, at betingelsen fra min side for overhovedet at efterkomme hans ønske var, at han, Grev Rantzau, selv skulle meddele udenrigsministeren indholdet af vor samtale, og jeg tilføjede, at hvis jeg forment, at omstændighederne krævede det ville jeg også selv gøre det.

Jeg anmodede greven om at fremstille for mig de faktiske forhold i forbindelse med det, som formentlig havde givet anledning til kongens fejlagtige opfattelse af hans udtalelser. Grev Rantzau meddelte mig da følgende, som han – fremkaldt ved spørgsmål fra min side – med nogle uvæsentlige variationer – gentog forskellige gange i samtals løb.

Før hans afrejse til Berlin var det blevet aftalt mellem ham og Udenrigsminister Scavenius, at han skulle foreslå rigskansleren at ordne det sønderjydske spørgsmål med Danmark direkte uden indblanding af Ententemagterne, således at Tyskland skulle afstå til Danmark en del af Sønderjylland efter en grænse, som blev resultat af en afstemning, foretagen i den sønderjydske befolkning. Både hans eget og udenrigsministerens formål med denne fremgangsmåde var at betrygge et godt fremtidigt forhold mellem Tyskland og Danmark, hvilket der var fare for ikke ville blive tilfældet, såfremt Ententemagterne, som det kunne synes, og som det også fra mange sider i Danmark krævedes, fastsatte Ejdergrænsen.

Jeg påpegede for Greven med henblik på en sådan overenskomst, at Ententemagterne uden tvivl ville anlægge det synspunkt, at Tyskland kun under tvang af nødvendigheden, som de havde fremkaldt, ville afstå en del af Sønderjylland til Danmark, og at de i kraft deraf selv ville være med til at ordne dette forhold, og jeg påpegede, at en sådan overenskomst kunne få følger for landet, som ikke for nærværende lod sig overskue.

Greven sagde, at Tyskland endnu ikke var slået, og i hvert fald ville det ud i fremtiden blive en farlig nabo, hvis Danmarks grænse nu blev Ejderen.

Jeg betonedede, at i følge min opfattelse burde den danske regering for nærværende ikke træffe aftaler, hverken til den ene eller den anden side, at hverken befolkning eller presse burde forekomme med nogen art af offentlig tilkendegivelse, samt at det, der hidtil var fremkommet, næppe havde gavnet Danmark overfor Tyskland, men havde skadet det i forholdet til Ententen. Jeg var derfor bekymret for det opråb, som det var forsøgt at samle underskrifter på, navnlig fordi det syntes at være en almindelig antagelse, at det var billiget af udenrigsministeren.

På mit direkte spørgsmål, hvilke skridt han ønskede jeg skulle tage, bad han mig tale med kongen og sige, at *det var ham, Grev Rantzau, der havde taget initiativet* og foreslået udenrigsministeren at forsøge at få det sønderjydske spørgsmål ordnet direkte mellem Danmark og Tyskland, samt at han selv for dette

formål ville rejse til Berlin og tale med rigskansleren, og at dette var sket. Det havde været hans mening under hans samtale med kongen at antyde dette forhold, men af udenrigsministerens udtalelser til ham havde han forstået, at dette ikke var lykkedes ham.

Jeg rekapitulerede for greven hans udtalelser, som jeg opfattede dem, og han bekræftede rigtigheden af min opfattelse. Jeg sagde derpå, at dette spørgsmål, som i menneskealdre havde beskæftiget det danske folk, var af overordentlig national rækkevidde, og at jeg derfor *ikke* kunne forelægge sagen i en sådan form.

Hertil svarede Grev Rantzau, at det var ham ubehageligt, at der var en misforståelse mellem kongen og ham, samt at han ville overlade til mig at forsøge overfor kongen på en sådan måde, som jeg fandt det rigtigst, at hæve misforståelsen. Jeg gjorde det atter til en betingelse for at indvillige deri, at udenrigsministeren blev oplyst om vor hafte samtale”.

I sin omtale af det sønderjydske spørgsmål og de divergerende ønsker om, hvorledes den fremtidige grænselinie burde drages, fremhævede Etatsråd Andersen, at der i grænsespørgsmålet var tilkommet et helt nyt moment: *Nord-Østersø-Kanalen*, hvis fremtid kunne forventes at blive genstand for divergerende opfattelser af militær og merkantil art mellem de sejrende verdensmagter indbyrdes. Resultatet af drøftelserne og hensynet til disse stormagters egne interesser kunne meget vel tænkes at få indflydelse på fastsættelsen af Danmarks fremtidige sydlige grænse. Men hvad enten Nord-Østersø-Kanalen i fremtiden blev en international færdselsvej ind til Østersøen eller ej, ville den ny verdenssituation byde betingelser for dansk deltagelse i verdensomsætningen, som ikke før havde været til stede; for at Danmark skulle komme til at nyde den fulde fordel heraf, burde *Drogden* imidlertid uddybes til 30 fod.

Etatsråd Andersen strejfer her den *fremtidslinie*, som måske tør siges at være hans kongstanke: Ved at gøre Øresund til en hovedfærdselsåre for verdenshandelen ikke blot at sikre København og Danmark en merkantil opblomstring, men tillige at skabe visse garantier for fremtiden, fordi de store søfarende handelsnationer, hvis interesser knyttet til denne vandvej og til de store baltiske fremtidslande, herved alle ville blive interesserede i at sikre Danmarks beståen. Som allerede omtalt var Etatsråd Andersens rejse til London i januar 1919 ikke alene foranlediget ved de vanskelige erhvervsforhold, men hensigten var tillige at virke for en med Danmarks ønsker og interesser stemmende løsning af det sønderjydske spørgsmål. Tidspunktet var i høj grad egnet hertil, idet fredskonferencen i Versailles blev åbnet den 18. januar 1919, netop medens Etatsråd Andersen og den danske landbrugsdelegation opholdt sig i London.

”Særsynet på konferencens åbningsdag var” - skriver Etatsråd Andersen - ”at Amerikas præsident og overhoved sad ved konferencebordet, da Frankrigs præsident, M. Poincaré, trådte ind og afgav sin indledningstale, og blev tilbage blandt de andre, medens Poincaré atter forlod salen. Dernæst at Lloyd George først kom til stede, da den franske præsident omtrent var færdig med åbningstalen. Det første forhold blev almindelig bedømt som skår i Amerikas prestige, hvad der også stemmer med Kong Georges udtalelser (refereret i anden forbindelse af Etatsråd Andersen). Det andet forhold blev almindelig betegnet som en målestok for Lloyd Georges takt og hensyn”.

Engelske statsmænd og det sønderjydske spørgsmål

I den her løseligt berørte samtale med den engelske konge, som fandt sted i Buckingham Palace den 14. januar 1919, altså få dage før konferencens åbning, fandt Etatsråd Andersen som tidligere nævnt anledning til over kongen at omtale det sønderjydske spørgsmål og betydningen af, at dette løstes på en også med henblik på en fjernere fremtids forskellige muligheder betryggende måde, uanset hvor grænsen blev. Ingen kunne vide, hvilke konstellationer der kunne opstå udi fremtiden, og Danmark kunne ikke regne med de nuværende magtforhold som en varig garanti. Det var derfor af betydning, at det sønderjydske spørgsmål ikke løstes ensidigt med henblik på Stormagternes formentlige interesser, og navnlig burde man også være opmærksom på de fare, der kunne opstå ved en urigtig løsning af Kieler-kanal-spørgsmålet.

Kong George, der ved sin holdning i krigens år gang på gang havde dokumenteret sin varme interesse for Danmark, tilsagde også ved denne lejlighed Etatsråd Andersen støtte for de af ham tolkede bestræbelser, og på lignende måde mødte Etatsråd Andersen levende forståelse af spørgsmålets betydning hos Lord Curzon, der foreslog ham selv at rejse til Paris for at tale med de ministre og andre conference-deltagere, som han kendte. Da Etatsråd Andersen imidlertid ikke havde noget mandat hertil, lovede Lord Curzon at lade Andersens opfattelse tilgå Lloyd George og Balfour og henstille, at der intet afgørende foretoges, forinden Danmark havde haft lejlighed til overfor konferencen at fremsætte sine ønsker og synspunkter. Han ville da yderligere med de to nævnte ministre drøfte den af Etatsråd Andersen udkastede tanke, at *Danmark skulle sende en fuldgyltig repræsentant til Paris*. Hvis Etatsråd Andersen ville tage med, ville han med sit nære bekendtskab til en række af de ledende personer og ved sit forhold til England kunne påregne indgående hensyntagen til de af ham fremhævede betragtninger. Imidlertid mente Lord Curzon, at der var god tid, og at der ikke ville blive tale om at tage officiel stilling til hele spørgsmålet før en gang i marts.

Også med adskillige andre ledende engelske statsmænd som Sir Rosslyn Wemyss, Lord Inverforth, Mr. Cecil Harmsworth og Lord Reading drøftede Etatsråd Andersen sagen, og overalt mødte han fuld forståelse af den betydning og tilslutning til de af ham fremsatte synspunkter.

I et telegram af 17. januar 1919 til Udenrigsminister Scavenius resumerer Etatsråd Andersen de af ham førte forhandlinger som følger:

"Om det sønderjydske spørgsmål har jeg haft forskellige samtaler og på betydende steder fundet forståelse for vore synspunkter og villighed til at møde de allerede fremsatte ønsker. Men som jeg fremførte hjemme, er spørgsmålets løsning tildels knyttet sammen med de problemer, som synes at knytte sig til Kieler-kanalen, hvor særinteresse-synspunkter også gør sig stærkt gældende. Jeg har fremhævet, at medens Slesvig i 1864 var det politiske spørgsmål, som påkaldte den europæiske interesse, synes det nu at være trådt i baggrunden for andre interesser, trods det, at det atter i en fjern fremtid kunne fremkalde europæiske forviklinger, hvis det ikke løses på en måde, der kan forhindre dette, og da det dog er Danmark, som har bedst indsigt i dette forhold, burde det ikke løses, uden at Danmark er grundigt

hørt. Efter en seneste samtale med kongen har jeg også haft en samtale med Lord Curzon, som har skrevet til Paris til Lloyd George og Balfour i overensstemmelse med disse synspunkter og foreslået, at dette spørgsmål så vidt muligt stilles i bero, til jeg kommer til København, og at det tillades Danmarks repræsentation i dette forhold at være til stede privat i Paris, før det ellers var hensigten at give den officiel adgang, for underhånden at give den lejlighed til at drøfte forholdet, før der tages bestemmelser, som eventuelt kunne være til skade for Danmark og den europæiske fremtidige fred”.

Forsyninger til Sønderjylland

Under opholdet i London modtog Etatsråd Andersen under 15. januar et telegram fra Udenrigsminister Scavenius, der under henvisning til de stadig til Justitsministeriet rettede henvendelser om at sende *levnedsmidler, klæder, flag m.m. til Sønderjylland* opfordrede Etatsråd Andersen til at udvirke en almindelig tilladelse til – ud over de tilførsler, som de bestående handelsaftaler sikrede Tyskland – at imødekomme sådanne andragender. Etatsråd Andersen forelagde straks sagen for Mr. Harmsworth og mødte også som meddelt i telegram af 17. januar 1919 til Udenrigsminister Scavenius ”fuld forståelse og beredvillighed til at efterkomme vore ønsker”. Men inden man kunne nå et resultat, måtte sagen passere forskellige instanser, og Udenrigsminister Scavenius forespurgte da i et nyt telegram af 23. januar, om det ikke var muligt, at spørgsmålet om en ekstra udførsel ”af hundrede dritler smør og et mindre parti æg, som skal sendes til *Flensborg by*, for at distribueres gennem lokale sygeplejeforeninger navnlig til børn, i betragtning af den særlige interesse, der knytter sig til dette spørgsmål”, kunne blive afgjort inden den principielle afgørelse.

To dage efter – den 25. januar – afholdtes et møde i Foreign Office under ledelse af Mr. Harmsworth mellem de danske forhandlere og repræsentanter for den interallierede komité, hvor Etatsråd Andersen officielt forelagde sagen, og under 27. januar bekræftede han i et brev til Mr. Harmsworth de fra dansk side fremsatte ønsker, idet han henstillede ”That a small Danish Committee for which I personally would be willing to take the responsibility, should be allowed out of Denmark's own stocks and rations to distribute to the Danish Inhabitants of North Slesvig” visse kvanta fødemidler m. m.

Den 8. februar meddelte Lord Curzon gennem legationen i København, at the Supreme Council of Supply and Relief havde tiltrådt den gennem Etatsråd Andersen på den danske regerings vegne fremsatte henstilling, og den 14. februar konstitueredes den nævnte fordelingskomité under Etatsråd Andersen's forsæde. Ved en henvendelse til Mr. Hoover i Paris om at få den meddelte tilladelse udvidet ”also to include Danes in Flensborg and further South”, modtog Etatsråd Andersen under 20. marts et imødekommende svar. Forinden uddeling kunne påbegyndes, måtte man imidlertid erhverve tysk indførseltilladelse, hvilket var forbundet med en del vanskeligheder.

Skulle man holde sig strengt til ordlyden af den under 27. januar i brevet til Mr. Harmsworth rettede anmodning og i det herpå gennem den engelske legation modtagne svar, ville kun den del af befolkningen i Nordslesvig, der kunne konstateres at være dansk, komme i betragtning ved uddelingen. Under hensyn til de personlige forhandlinger, Etatsråd Andersen havde ført i London, og den myndighed,

han forment at have til at fortolke tilladelsen, for hvis udførelse i praksis han havde påtaget sig ansvaret, nærede han imidlertid ingen betænkeligheder ved at lade tilladelsen af 8. februar komme hele den nordslesvigske befolkning til gode, så meget mere som de udvekslede skrivelser knyttede den ønskede og tilladte fordelingsvirksomhed til "a population of about 150.000", og en sontring mellem dansk og tysk praktisk taget ville være umulig. Og hvad den senere meddelte udvidede tilladelse angik, så gik Etatsråd Andersen ud fra, at uddelingen måtte kunne praktiseres under samme vilkår syd for som nord for den såkaldte Clausens'ske linie.

En delegation til Paris

Under Etatsråd Andersens fravær var der i begyndelsen af januar 1919 indenfor rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg blevet rejst spørgsmål om at sende en delegation til Paris, som kunne "være til stede, når afgørelsen træffes om spørgsmål, der berører Danmarks politiske og økonomiske interesser", men tanken havde *ikke* fundet tilslutning fra udenrigsministerens side. Efter Etatsråd Andersens hjemkomst i begyndelsen af februar blev spørgsmålet nu rejst på ny; herom beretter Etatsråd Andersen selv:

"Umiddelbart efter min hjemkomst fra London gav jeg i nærværelse af Udenrigsminister Scavenius kongen referat af rejsens resultat og udviklede ønskeligheden af, at en delegation bestående af repræsentanter for Rigsdagens fire partier foretog en rejse til Paris og London for at fremstille de synspunkter, der rådede i Danmark om Slesvigs tilbagegivelse. Senere fremstillede jeg i enesamtale for udenrigsministeren mine grunde til at urgere en sådan delegations afsendelse, nemlig de i Danmark rådende forskellige særsynspunkter, udsendelse til Paris af privatdelegationer, den opfattelse, der gør sig gældende særlig i London og Paris, at den danske regering handler i overensstemmelse med tyske synspunkter med hensyn til nordlige grænselinie. Jeg påpegede skaden for Danmark, ved at der i Ententelandene blev tillagt den danske regering en tysk-venlig politik i dette som i andre forhold, og at den bedst egnede fremgangsmåde ville være, at de fire rigsdagspartier blev enige om den fremtidige grænse og derefter forelægge fredskonferencen i Paris det resultat, som de fire partier var kommet til, og som således måtte kunne opfattes som det danske folks ønske, idet disse partier jo i virkeligheden parlamentarisk repræsenterede det danske folk."

Resultatet af disse forhandlinger, "som var af en noget langsom natur"⁸⁹, var, at sagen på ny blev bragt frem i det politiske forhandlingsudvalg, denne gang af Udenrigsminister Scavenius, der i et møde den 11. februar formulerede det spørgsmål til partierne, om de ville medvirke til "at sende til Paris en delegation, hvis formål skal være overfor fredskonferencen at fastslå, at det danske folk udelukkende ønsker det slesvigske spørgsmål løst på selvbestemmelsesrettens grund i overensstemmelse med de af vælgerforeningen for Nordslesvigs vedtagne resolutioner". Samtidig forberedtes sagen underhånden på anden vis, og i et brev af 15. februar 1919, hvormed Udenrigsminister Scavenius tilsendte Etatsråd Andersen de til partierne rettede spørgsmål, skrev han bl.a.:

⁸⁹ Tilføjelse i kladden s. 276.

”Må jeg spørge dem om en ting: har De tænkt på, at alle partier er repræsenteret i Deres komité undtagen arbejderpartiet. Der er ingen fra disses side, der har talt til mig derom, men jeg synes, jeg burde nævne det til Dem”

Efter at samtlige partier havde afgivet bekræftende svar på det af udenrigsministeren stillede spørgsmål, og det yderligere efter stedfundne forhandlinger var besluttet, at rigsdagsdelegationen skulle suppleres med en repræsentation for sønderjyderne, afsendtes under 19. februar 1919 gennem den engelske legation følgende telegrafiske meddelelse til Lord Curzon:

”Referring to conversation last month when in London re Slesvig Mr. Andersen wishes to inform Lord Curzon, that the Danish Government and Rigsdag have decided to send to Paris shortly one member of each of the four political parties including one Minister accompanied by 3 Slesvig political leaders and a financial expert to lay before the Allied and Associated Governments if so permitted the wishes and aspirations as far as this is possible of the Danish Nation and the Slesvig population. His Majesty, the Danish Government and parties in question wish Mr. Andersen to accompany and assist the Delegation. The names of members of the Delegation will be telegraphed when chosen. In view of the future mutual interest involved by the settlement of this question Mr. Andersen solicits Lord Curzon’s opinion whether in mutual interest it would be useful that the Delegation or Mr. Andersen alone makes a short stay in London on their way to Paris”.

Det fremgår af de foreliggende optegnelser, at man i ministerrådet, som rimeligt var, var stemt for, at Udenrigsminister Scavenius skulle repræsentere såvel det radikale parti som ministeriet, men Etatsråd Andersen frarådede dette på grund af den misfornøjelse, udenrigsministerens forhold til de dansk-tyske drøftelser havde vakt, og foreslog i stedet Forsvarsminister Munch som den mest egnede.

Delegationens sammensætning

Dette Etatsråd Andersens råd blev da også taget til følge, og rigsdagsdelegationen kom da til at bestå af Forsvarsminister P. Munch, fhv. Konseilspræsident og Finansminister Folketingsmand N. Neergård (venstre), Landstingsmand, Ingeniør Alex. Foss (det konservative folkeparti) og Landstingsmand cand. polit. Bramsnæs (socialdemokratiet). Den sønderjydske delegation kom til at bestå af tidligere tysk Rigsdagsmand H. P. Hansen, Landdagsmændene Nis Nissen og Kloppenborg-Skrumsager samt Redaktør Andreas Grau. For at bistå ved drøftelsen af de finansielle spørgsmål tiltrådte Etatsråd Glückstadt delegationen, og desuden medfulgte som alt nævnt efter almindelig opfordring Etatsråd H. N. Andersen. Afrejsen fandt sted torsdag den 27. februar i Det Østasiatiske Kompagni's motorskib ”Fionia”, der skulle til Colombo for at hente Kopra.

Etatsråd Andersens forespørgsel til Lord Curzon, om man ønskede at se ham selv eller delegationen i London, var blevet besvaret med en indbydelse til delegationen om at være den engelske regerings gæster under opholdet i London, men da der ikke forelå eller på en fornyet forespørgsel under rejsen indløb nogen meddelelse om, *når* man ønskede besøget, bestemte man sig undervej til først at gå til Paris, og efter forskellige udvekslede telegrammer med den danske gesandt i Paris, Kammerherre Bernhoft, besluttedes det at anløbe Boulogne, hvor man ankom mandag den 3. marts om morgenen. Samme aften fandt ankomsten til Paris sted.

De følgende dage havde Etatsråd Andersen samtaler med en række af fredskonferencens medlemmer, således med Mr. Balfour, Lord Rober Cecil, Sir Eyre Crowe og Sir Rosslyn Wemyss, der deltog fra engelsk side, og med de amerikanske deltagere i konferencen, Mr. Lansing, Oberst House, Mr. White og andre. Også med franske venner havde etatsråd Andersen forhandlinger, og hos Prins Georg af Grækenland, der boede ude i St.Cloud, traf han sammen med den tidligere franske ministerpræsident M. Briand, der regnedes for fremtidens mand i fransk politik⁹⁰.

Allerede forud for delegationens ankomst til Paris var det sønderjydske spørgsmål – imod forudsætningerne – blevet forelagt for Timandsrådet af Kammerherre Bernhoft, bistået af Magister H. V. Clausen. Rådet havde derefter henvist sagen til videre behandling i den kommission, der behandlede det belgiske spørgsmål, og den 6. marts 1919 fik delegationen foretræde for denne kommission, som lededes af M. André Tardieu. Forløbet af denne sammenkomst tilhører imidlertid for længst den officielle historie.

Inden delegationen forlod Paris, modtog den gennem et brev til Etatsråd Andersen en indbydelse til at tilbringe to eller tre dage i London "as the guests of His Majesty's Government" og det tilføjedes yderligere: "In transmitting this invitation of *the sympathy of His Majesty's Government with the Danish aspirations*".

Den 13. marts afrejste delegationen fra Paris til London, hvor den modtoges af en repræsentation for den engelske regering og førtes til Carlton Hotel som regeringens gæster. Etatsråd Andersen havde i de følgende dage forskellige drøftelser med henblik på fremtiden med Lord Curzon, Lord Inverforth og Mr. Cecil Harmsworth, og delegationen blev under opholdet modtaget af Dronning Alexander og forestillet for Lord Curzon.

Medens Forsvarsminister Munch og Folktingsmand Neergaard vendte tilbage til Paris for at deltage i forhandlinger om de små nationers indtræden i folkenes forbund, tiltrådte de øvrige medlemmer af delegationen den 18. marts 1919 hjemrejsen via Newcastle, hvor de gik om bord i Det forenede

⁹⁰ . Ved denne lejlighed traf Etatsråd Andersen også sammen med M. Grünbaum-Ballin, M. Bouissons "Chef de Cabinet". I et brev fra Prins Georg til Etatsråd Andersen skriver Prinsen: "M. Briand beder mig sige til Dem at De gør bedst i *ikke* at omtale den tyske Ballin hos ham, thi han vil være *meget* fransk". Note i teksten.

Dampskibs-Selskabs Damper ”M. G. Melchior”. Ved ankomsten til København den 21. marts blev delegationens medlemmer budt velkommen ved landstigningen af kongen og dronningen.

Etatsråd Andersen gør sig ikke i sine optegnelser til talsmand for nogen bestemt løsning af grænespørgsmålet. Hans bestræbelser går ud på at indstille de bestemmende faktorer på en *varig* løsning i den forstand, at den ny grænse lægges således, at den kommer til at rumme den mindst mulige fare for fremtidige forviklinger. Under opholdet i Paris fik han ved samtaler med de forskellige nationers repræsentanter bekræftet sine tidligere indtryk af de bestående divergenser mellem de Allierede indbyrdes, og navnlig at der gjorde sig stærke divergenser gældende med hensyn til spørgsmålet om *Kielerkanalen*, hvor de amerikanske synspunkter syntes at være i modstrid med de øvrige Entenemagters. Under en fornyet fremhævelse af hele spørgsmålets betydning for Danmarks fremtidige politiske stilling skriver Etatsråd Andersen:

”Beholder Tyskland suveræniteten over kanalen, vil Danmark blive nabo til en gennem kanalen ved merkantil virksomhed opblomstrende tysk befolkning.

Bliver Kielerkanalen derimod internationaliseret, vil der dermed være skabt en bufferstat mellem det øvrige Tyskland og Danmark, og for så vidt dette forhold blev varigt, ville en Slien-Dannevirke linie rumme mindre fare for fremtiden”.

Efter ankomsten til London modtog han fra Kammerherre Bernhoft en meddelelse om, at denne havde haft lejlighed til at se kommissionens enstemmige indstilling angående Kielerkanalen, ifølge hvilken Tyskland skulle beholde suveræniteten således: ”Kanalstat, international kommission eller lignende bliver der ikke tale om”.

Meddelelsen tilgik Etatsråd Andersen med et par ord fra den danske gesandt i London, Kammerherre Grevenkop-Castenskiold, der skrev, at han fremsender afskrift af Bernhofts brev, ”hvorefter desværre tanken om kanalstaten synes opgivet. Mon det skulle være Præsident Wilsons indgriben?”

Både Lloyd George, Balfour, Lord Curzon og andre engelske statsmænd, med hvem Etatsråd Andersen stod i forbindelse og føling, ønskede en internationalisering og en stødpudestat, og det samme gjaldt i ikke mindre grad franske statsmænd, bl.a. også Tardieu, som førte forsæde i den belgiske kommission, til hvilken det sønderjydske spørgsmål blev henvist. Men Wilson modsatte sig en sådan ordning⁹¹, formodentlig fordi den amerikanske marine frygtede de konsekvenser for Panamakanalen, som en holstensk kanalstat ville kunne få.

Medens det af det foran anførte synes at kunne udledes, at Etatsråd Andersen har interesseret sig for kanalstaten på et for Danmarks fremtid betryggende grundlag, er der intet i breve og optegnelser, der i

⁹¹ I kladden s. 282 er tilføjet ”bl.a. vistnok under indflydelse af den amerikanske marineattaché i København”. Denne passus er ikke medtaget i teksten.

mindste måde kan støtte den insinuation, som i juli 1919 fremkom i "Ribe Stifttidende", at Etatsråd Andersen skulle have modvirket afstemningen i 3. zone, en insinuation, som da også blev bestemt tilbagevist af Etatsråd Andersen selv.

XXI. ET EFTERSPIL

Etatsråd Andersens fremstilling af sin virksomhed for at hidføre en fredelig tilnærmelse mellem de krigende magter lader ingen tvivl om, at man fra tysk side ønskede og tilstræbte en separatfred med Rusland, og de breve, som gennem Earl Grey tilstilledes den engelske udenrigsminister, og hvori Etatsråd Andersen redegjorde for sit fredsarbejde i Berlin og Petrograd, lægger heller ikke skjul på, at således var det. Det var en tendens, som Etatsråd Andersen stadig måtte tage afstand fra, og da den tyske rigskansler i slutningen af juni 1915 gennem Grev Brockdorff-Rantzau anmodede Etatsråd Andersen om at forsøge en tilnærmelse i Petrograd, betonedes også Udenrigsminister Erik Scavenius overfor greven, at Danmark ikke kunne være mellemlid i en separatfred.

Ikke desto mindre fremkom der efter besøget i Petrograd i juli 1915 rygter om separatfred-bestræbelser, og efter krigens afslutning har lignende rygter været fremme. Særlig næring fik rygterne, da den tidligere tyske rigskansler v. Bethmann Hollweg, i anledning af en artikel i "Hamburger Nachrichten" i efteråret 1919, i "Preussische Jahrbücher" fremkom med en redegørelse for de bestræbelser, den tyske regering allerede i 1915 havde udfoldet for at bane vej for freden. Bethmann Hollwegs omtale af de tyske separatfred-ønsker fremkaldte den opfattelse, at også Etatsråd Andersens virksomhed var gået i retning af separatfred. Umiddelbart efter at meddelelsen om afhandlingen i "Preussische Jahrbücher" var nået frem til den danske presse, udstedte Udenrigsministeriet den 5. oktober 1919 følgende dementi:

"I anledning af de af Ritzau's Bureau gengivne udtalelser, der tillægges forhenværende tysk Rigskansler Bethmann Hollweg, skal Udenrigsministeriet oplyse, at det af Etatsråd H. N. Andersen under krigen udførte arbejde til gavn for landet, der er sket i fuld overensstemmelse med Udenrigsministeriet, ikke omfatter bestræbelser på separatfred til nogen side".

Et par dage senere – den 9. oktober 1919 – modtog "Ribe Stiftstidende" på en forespørgsel til Bethmann Hollweg følgende udtalelse:

"På redaktionens ærede skrivelse af 6. ds. svarer jeg herved, at Hr. Etatsråd Andersen i sine samtaler med mig udelukkende har haft tilvejebringelsen af en almindelig fred for øje"

Hertil slutter sig følgende skrivelse af 16. november 1919 fra Bethmann Hollweg til Etatsråd Andersen:

Sehr verehrter Herr Etatsrat!

In bleiben dem Gedanken an gemeinsam verlebte Stunden drängt es mich, Ihnen auszusprechen, wie tief und schmerzlich ich die tendenziöse und gehässige Hetze beklage, der Sie im Anschluss an meinen Brief

an die Preussische Jahrbücher ausgesetzt werden. Ich habe seiner Zeit diesen Brief schreiben müssen, um den falschen Meldungen der Hamburger Nachrichten entgegen zu treten. Aber keinen Augenblick bin ich darüber im Zweifel gewesen, dass Sie nicht als Unterhändler Deutschlands für einen Separatfrieden nach Russland reisten, sondern ausschliesslich die Mission unternommen hatten, für einen allgemeinen Frieden zu wirken. Mit tiefster Bewegung werde ich immer daran zurückdenken, wie Sie ganz ausschliesslich von dem einen hohen Gedanken beseelt waren, dass bald wieder der allgemeine Friede zurückkehre, und es empört meine Gefühle, sehen zu müssen, dass Ihre selbstlosen auf das Wohl der gesamten Menschheit gerichteten Bemühungen tendenziös missdeutet werden.

Mit aufrichtiger Teilnahme höre ich, dass Ihr befinden in letzter Zeit zu Wünschen übrig liess. Ich brauche nicht zu versichern, verehrter Herr Etatsrat, wie inständig ich Ihnen baldige und völlige Genesung wünsche, und wie ich mit diesem Wunsch die Hoffnung verbinde, dass die Entstellungen Ihrer nur von den höchsten humanitären Gefühlen getragenen Bestrebungen in das Nichts verschwinden mögen, das allen diesen Gehässigkeiten gebührt.

In allezeit freundschaftlicher Gesinnung verbleibe ich, verehrter Herr Etatsrat,

Ihr stets aufrichtigst ergebener

(sign.) Bethmann Hollweg.

XXII. FREMTIDSLINIEN

Etatsråd Andersen nøjes som tidligere omtalt ikke med i sine optegnelser at berette, hvad der i de begivenhedsrige krigens år er foregået, og hvad han selv har oplevet og virket – han giver også på en række punkter *sit* syn på forhold og personer og anstiller ligeledes lejlighedsvis betragtninger af økonomisk og politisk karakter. Medens meget af dette kan forbigås i denne fremstilling, er det naturligt til slut at omtale den *fremtidslinie*, der tidligere har været strejft, og som Etatsråd H. N. Andersen i al sin virken både før, under og efter krigen har holdt sig for øje – oprindeligt måske nok som en mere begrænset handelspolitisk opgave, men efterhånden mere og mere bevidst som målet for en rent praktisk politik af vidtrækkende betydning for Danmarks økonomiske og udenrigspolitiske stilling.

I nogle afsluttende bemærkninger efter Præliminærfredens undertegnelse i 1919 skriver han bl. a. følgende:

”Den 28. juni blev altså Præliminærfreden mellem de Allierede og Tyskland sluttet i Versailles. Tilbage står dens ratificering af alle de pågældende magter og derefter fredsslutningen mellem Ententen og de andre, slagne lande, som har deltaget i krigen. Men om end denne vældige krigerske konflikt, som har været af en så egenartet beskaffenhed, dermed for nærværende er afsluttet, så vil utvivlsomt mangeartede følger af den fortsætte sig langt ind i fremtiden og måske før eller senere, under former, som ikke nu kan forudses, udarte i andre krigerske konflikter. Danmarks geografiske beliggenhed er, som ofte fremhævet, således, at det under sådanne eventuelle forviklinger ikke kan føle sig betrygget i fremtiden, anderledes end det har været det i fortiden. Det må forudsættes, at Tysklands fremtidsbestræbelser, som følge af dets beliggenhed og i overensstemmelse med dets virkestrang, også i fremtiden vil være rettet på at vinde førerstillingen i Østersøen og Østersølandene. Det må ligeledes forudsættes, at det under forskellige former vil forsøge at knytte Rusland så nær som muligt til sig og ganske særlig at få de rige erhvervsbetingelser, det udstrakte russiske rige rummer, og verdenserhverver er, som fremhævet, og som det britiske verdensrige afgiver det bedste bevis på, grundlaget for både den politiske og økonomiske verdensmagt. Men Danmarks både udenrigspolitiske og økonomiske fremtid bestemmes væsentlig af disse verdensforholds udvikling. I jo større udstrækning de sejrende stormagters og da særlig Englands og Amerikas skibsfart og handelsomsætning på Østersølandene udvikler sig i fremtiden, desto bedre vil Danmark være beskyttet gennem disse landes beskyttelse af deres egne interesser, og dertil ville Danmarks skibsfart og handelsomsætning, ved agtpågivenhed fra dansk side, ifølge landets geografiske beliggenhed kunne udvikle sig som ingensinde før til gavn for det danske samfund. Forholdenes udvikling på en sådan måde ville i særlig grad bidrage til at sikre Danmarks besiddelsen i fremtiden af den del af Sønderjylland, som nu atter knyttes til landet, og vilkårene for dets befolkning vil da gennem nogle generationer udvikle sig dertil, at næppe nogen del deraf vil hige mod Tyskland i fremtiden. Et sådan resultat ville være både i vestmagterne og i Danmarks fælles interesse”.

Hvad der her fremmanes, er i virkeligheden det gamle *Østersø-problem*, som ned gennem tiderne under skiftende faser – i landets storhedstider som i dets dybeste fornedrelse – har dannet baggrunden for vor historie, og som også vedblivende i al fremtid både økonomisk og politisk vil være af afgørende

betydning for vort land. Med henblik herpå har Etatsråd Andersens bestræbelser i de senere år da været indstillet på *at lede udviklingen* ind i et spor, som i nogen grad kan antages at betrygge landets fremtid.

Alt i denne verden er flydende. De politiske konstellationer skifter, og på dem kan intet varigt bygges. Traktater bliver "for en lap papir" at regne den dag, de danner hindringer for en magt, der føler sig stærk nok til at bryde dem. Neutraliteter respekteres ikke længere, end til "nød bryder love". Dette er historiens bitre lære. Det eneste, der holder, er *egen interesse* – den holder i alle tilfælde længst – og det er denne erfaringssætning, Etatsråd Andersen bygger på, når han i det anførte uddrag af sine optegnelser siger, at den bedste beskyttelse for Danmark vil være vestmagternes beskyttelse af deres egne Østersø-interesser.

I nøje tråd med disse synspunkter oprettedes i 1919 "United Baltic Corporation" i London, indenfor hvis rammer engelske og danske handelsinteresser på de baltiske lande forenes. Allerede lang tid forud var Etatsråd Andersen begyndt at interessere ikke blot Kong Christian og ledende danske politikere for tanken om et formålsbevidst arbejde for at fremme vestmagtenes baltiske handelsinteresser, men også overfor engelske statsmænd havde han på et tidligt tidspunkt udviklet sine tanker i så henseende. Da han i juli 1915 gæstede Petrograd, havde han ligeledes søgt at interessere Sazonof for Østersø-problemet under synspunktet: En Østersø åben for alle nationer som stemmende også med Ruslands interesser. Senere, da han i juli 1918 opholdt sig i London, fandt han lejlighed til også at udvikle sine synspunkter overfor Kong George, som var meget interesseret og anmodede ham om at tale med Lord Curzon om sagen. Også med de skiftende engelske gesandter i København, Sir Ralph Paget og Sir Charles Marling, drøftede Etatsråd Andersen sine tanker og planer, og da Sir Ralph Paget efter at have forladt den danske hovedstad var blevet udpeget til at deltage i fredskonferencens forhandlinger i Paris, vendte Etatsråd Andersen i et brev af 4. december 1918 til Sir Ralph udførligt tilbage til sagen:

"- - - I am extremely gratified at the news that you are assigned to partake in the Peace Conference. Questions which affect Denmark, also affect Great Britain. Among other issues intermingled with future developments is the question of the trade of the Baltic, bound up to some extent with the questions of Slesvig and of Holstein and of the Kiel Canal. Even taken for granted that the military power and aspirations of Germany are crushed for ever her aspirations as a partaker in the world's trade may not be so, and if the bulk of the trade to and from the Baltic should take its course through the Kiel Canal, we might in fifty or hundred years hence, or at an even more remote time have History repeating itself in the form of a modern Hansa, and there is no overlooking that trade is a base of State power though, of course, it all depends on the manner in which the trade is carried on. Trade is an art, of which Great Britain is a master, and Great Britain has now an opportunity to take the bulk of the trade of the Baltic deep into Russia with her hundred of millions of souls and to take it and keep it in the future is a matter for earnest consideration. As I have often mentioned and also repeated in a conversation with Mr. Graham before he left here a few days ago, Denmark must, owing to her geographical position, play a certain role in this. Competition in trade as in everything else cannot be avoided, and future competition will be in store for England even on the part of her present Allies. But I feel sure that England can depend on a loyal co-operation on the part of Denmark in her small way. That England can depend on the loyalty and good will of the Danish nation has manifested itself lately in many ways after it has been

freed from the menace to its integrity from her Southern neighbour. For ways and means to master the trade of the Baltic England should look back upon her past, and she will find that there was hardly any period where she was in doubt as to her aims, but that ways and means could not, and have not always been forestalled, but have presented themselves time after other when the objects were being pursued, and this will also be the case in the future, though, of course, for the immediate future the ways and means should be designed as far as this is possible.

I shall not here go deeper into the subject, but leave this and other important questions pending my presence in London, and confine myself to say, that if the Kiel Canal is going to be the high-road into the Baltic, the thoroughfares of the Sound and the Belts may afford ample facilities in their present state. Otherwise I think that Denmark should loose no time for instance in deepening the Drogden to 30 feet of water”.

Det storstilede engelske journalistbesøg her i landet i august 1919 var et led i bestræbelserne for at interessere den engelske offentlighed for den baltiske handel over København og i samarbejde med Danmark. Senere har Etatsråd Andersen benyttet delegations-rejsen til Paris i 1920 til at tale med forskellige fremmede statsmænd om sagen, således med den franske statsmand M. Briand.

Som det særlige middel til at drage handelen på Østersøen forbi vore døre har Etatsråd Andersen, som det også fremgår af det anførte, anbefalet *en uddybning af Drogden til 30 fod*. Derved opfyldes nutidens og fremtidens krav. Denne tanke er jævnlig blevet mødt med indvendinger af strategiske og taktiske natur: En uddybning, som tillod fremmede store og dybtgående skibe at gå Københavns havn forbi, kunne umulig bringes i overensstemmelse med bestræbelserne for at gøre København til stabelplads for Østersøen. Imidlertid er den erkendelse dog vistnok ved at trænge igennem, at man ikke i det lange løb kan dæmme op for en naturlig udvikling, og at spørgsmålet er, om den mægtige handelsomsætning, som i de kommende tider vil gro op i de uhyre landområder bag Østersøen, skal ledes overvejende ad tyske kanaler som Kielerkanalen eller gennem Øresund.

”Blot halvdelen af den verdenshandel, som om 50 år vil have udviklet sig med Østersølandene, føres forbi vore døre” - skriver Etatsråd Andersen lejlighedsvis - ”tvinges vi her i landet til at arbejde og fortjene, og vi beskyttes af andres interesser, hvilket utvivlsomt er den bedste protektion for Danmark i fremtiden.”

Ved en aftenfest i Buckingham Palace den 2. december 1920 var det her omtalte problem genstand for drøftelse mellem Kong Christian og Kong George i overværelse af Premierminister Lloyd George og Udenrigsminister, Lord Curzon, de danske ministre, Landbrugsminister Madsen-Mygdal og Handelsminister Tyge Rothe, samt Etatsråd H. N. Andersen. Da Kong Gustaf i november 1924 gæstede den danske Konge, bragte Kong Christian i Statsminister Staunings nærværelse det samme spørgsmål på bane og fremhævede overfor Kongen af Sverige de betydelige interesser, der både for Sverige og for Danmark ville være knyttet til en uddybning for fælles regning af *Flinterenden* som international vandvej, og dette spørgsmål har sidenhen været genstand for udveksling af meninger mellem de to landes regerings-repræsentanter.